

Әлие Әвдьлрәһман

К.С. 171

ГӨНДЕ МЕРХӘСӘ

К. Ц. 771

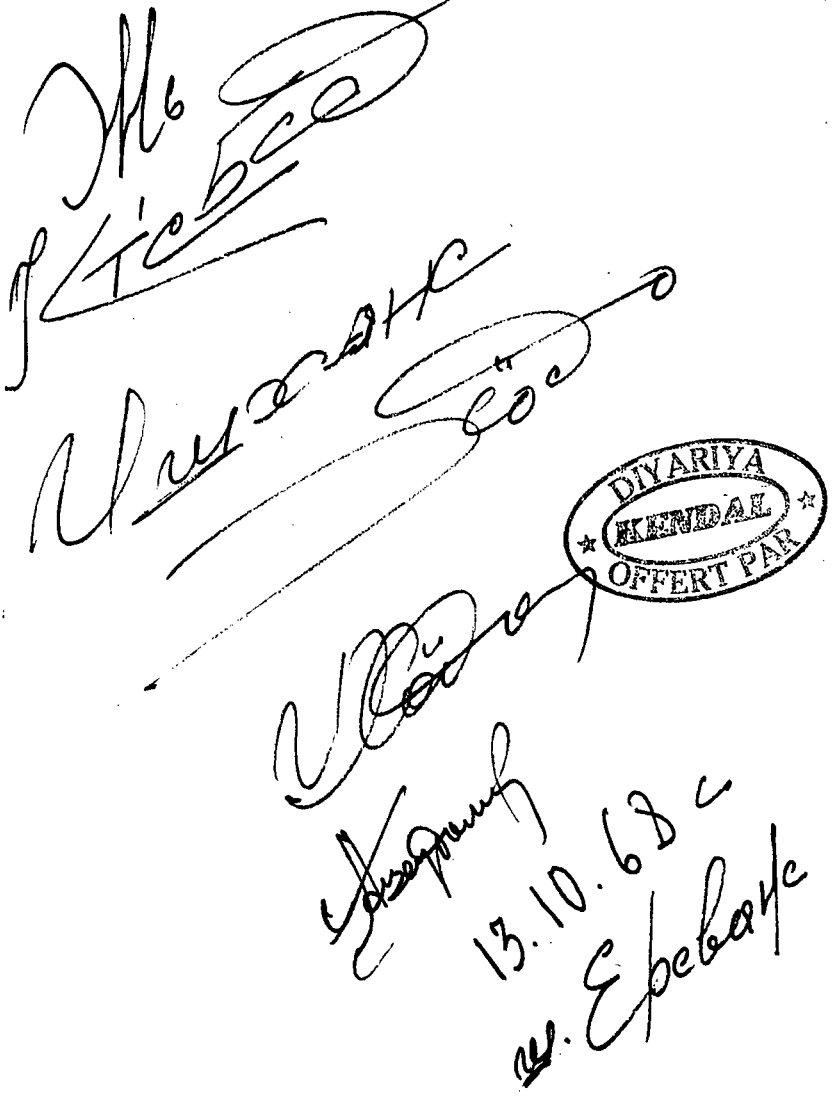

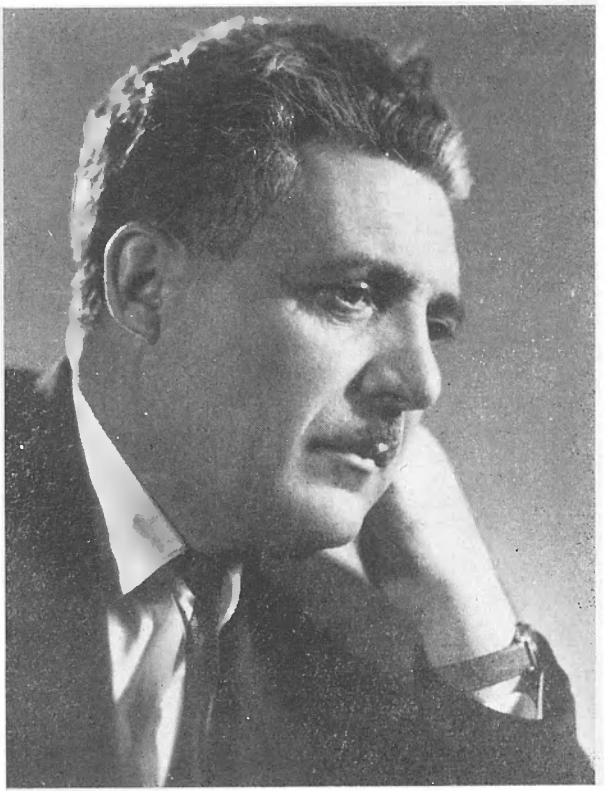

Әлие Әвдьлрәһман

Гӧнде мерхаса

Р'оман

Нәшрәта
„Һайастан"
Ереван 1968

ԱԼԻԵ ԱՎԴՈՒԼՌԱՀՄԱՆ

ՀԵՐՈՍՆԵՐԻ ԳՅՈՒՂԸ

(քրդերեն)

«Հայաստան» հրատարակչություն
Երևան, 1968

АЛИЕ АВДУЛРАХМАН

ДЕРЕВНЯ ГЕРОЕВ

(на курдском языке)

Издательство „Айастан“
Ереван, 1968

ПЕШХӘБӘР

Нава әфрандьнед мьнда әва романа мьнә пешьнә. Мьн сала 1959 дәст бь нвисара We кьр у сала 1965 тәмам кьр. Чәндьк-чәнд щара чумә гӧнде Сусе, ль Автоном Р'еспублика Советиейә Сосиалистиейә Нәхчьване, гәләк избатийе тариқиейә qәwьми бәрәвкьрйә у сәр ким wан qәWмандьна, мьн дәст бь нвисара романа xWә кьрйә.

Ве романеда әз хәвьтимә, кӧ кале кӧрде Р'оме бьдмә кьвше, ль сәр йазийа се әле кӧрдайә Р'оме— hещьмка, банока у qьрмьска сәкьнимә. Әw hәрсе әл жь зӧлма Р'оме дьрәвьнә К'ӧрдьстана Иране, wьр шаhтийа Иране зӧлме тинә сәре wан әW бәр wан нәhәqийа мерхасн шәр дькьн у паше мьhащьри wәлате Шewрстане дьбьн. Щмаәта ван әла бьре xwәйә адьрбещан, әрмәни у мьләте майинра тәвайи бь әгити мьqабьли мӧсафатист, дашнак у дьжмьне сьньфе шәр дькьн, wан алт дькьн у агрие гӧнде xwәда qәйде колхозие саздькьн.

Мерхасе романе щмаәтә у чәнд лаwе жь пашьла wе дәркәти, ед кö бона азабун у сәрбәстийа щмаәта хwә жь мьрьне нәтьрсйанә у агри гьиштьнә нета хwә.

Бефьтйа, кемасийа кьтебе wе һәбә, әзе гәләки разибума, wәки хwәндәванед һежа дәрһәqа кемасийада мьнра бьнвисьн.

Әлие Әвдьлрәкман

EZDIKI.COM

ПӀАРА ӘӀWЛЬН

QЬШЛА ЧОЛО У ШӘРӀ

I

Кӏолозе чӏйае Гьридаге у әтәке we һәла жь разана кӏъбирә зьвьстане ньшйар нәбубу, кьрасе сьпи бәркӏ хWә аландьбу, wәки нәщәмьдә. Ле бьнәтара weда жь гәрме хал кӏәтьбуне. Аве жь бәләкийа һати тәв һәв дьбун, мина мәӏра чъванә дьданә хWә, тәви кәWа бь шәwат дьстьра у тәви ава канйа, чӏәвканийа дьбу, һәйло жь бьльидщийа пӏебәржер дьбу, нава гәли-гәбозаӏра бе хайи-бе хӧдан, ноли кӏӧрде жь бәхте хWә газьн бь кәвьр, кӧчъкаӏра дькьрә qал-щәнг у щарана жь кӏәнаре хWә дәрдькӏәт, һерс дьбу, Wәки әw бадьлһәwa, бе кер дькӏъшә, инсан We надә хәбате у кӏаре жь we настинә. Һәла зедайа сәр ль жере, хуна мәрьвед амәтам дькӏәвә нава чем, те бежи лэза хwә дьдә кемкьрьне, ав дьгри у бь кӏәфа хWәйә qәрqашва чӏәве хwә тәмьз дькә, диса һерс дьбә, дькә щәнг, пӏебәржер дькӏъшә, wәхте кӧ дьгьһижә дйа хWәйә Әрәз, газне We зӧлме бь де дькә у паше диса дәстбь реwитйа хWәйә һәртъми дькә, дькӏъшә кӧ дькӏъшә...

Ле бәле әгәр зьман тек'әвә дәве ч'әма, ч'йа, нәwала у кәвьра, әwе мина калед зәмана рунен, we щмаә'те топи дора хwәкьн бь рожа, мәһа, сала дәрһәqа We зөлма Р'омеда qьсәкьн, Wәки wи чь то qәһр анийә сәре мьләта, хөсусән к'өрда, ле wәхте мәрьв бь сьдqе садьq ль wан бәдәwәтие ч'йае Гьридаг'е бьнһерә, we әлбер'а те дәрхә, wәки әW бона к'өрда чьqас һатьнә бриндаркьрьне у рожед чәтьн дитьнә, Wан бь кәзара мерхас п'ашьла хwәда хwәйи кьрьбун, мәщал данә wан, кө әw мьqабьли дьжмьна шәр'кьн, тәслими әщлафа нәбьн.

Зөлма зәвтчие qәщәра we һавйне дәшта Анадолие Wәргьртьбу. Гөнде к'өрдайә qәзае Wане, Базиде, Идьре, Әрдише у ед майин нава шинедабун. П'әнще р'оейә зер'ин жи мина сале дәрбазбуйи нә гәщ бун. К'өда дьчуйи шин-гьри, мале мират'ә, дәре дадайи, бриндар, хәлайи, нәхаши, тә'зибун, т'алан у тажан бу. Зәвтчие Р'оме бубунә рөкьстин, рөһ дьстанд у к'ерәндуйа жә'р-дадайи һьлдабу дәсте хwә, кәйфа хWә чук у мәзьна нәдьһани, мина п'ьнщар'е инсан хәза дькьр. Дәнге дайика, бука, qизе дәст бь кьнә, зар'а, кала у пира мина р'әфе qөльнге бһаре нава һәWеда п'әрWаз дьда, тәе qәй бьгота әw сәWта wана буйә п'әрдәкә р'әш, руйе әрд у әсман гьртийә, жь дәрда дьналә, имдаде дьхазә...

А с'аба We йәке жи эле к'өрдайә банока, һещьмка у qьрмьска жь зөлм-qәһра зәвтчие Р'оме сала 1920

рəвин hатнə щəм ə'ширəта шькакийа. Т'ариqа ə'ширəта шькакийа зə'ф мəзьнə, we чəндьк-чəнд сала бона азабун-сəрбəстийа xwə мьqабьли зəвтчие Р'оме у Иране шəр'кьрийə у тӧ хəрщ-хəращ нəдайə həрдӧ дəwлəта, əw бəр тьштəки кəсав нəкьрийə, ль кьдуде həрдӧ wəлатада xWəра мəскəн чекьрийə у wьр жийə.

Эле банока, hещьмка у qьрмьска щəм ə'ширəта шькакийа жи гəлəки нəман. Кале We ə'ширəте жи нə тӧ кал бу, жийин Wьр зə'ф чətьн бу. Гьрəгьре həрсе эла qрар кьрьн, Wəки бəрбь Иране həр'ьн, щики фəйдə бьбиньн у бькарбьн сəре hесире xwə хайикьн.

Сəрк'аре həрсе эла Чолое Т'емур дhатə кəсаве. Р'астə, əwи щаhьл бу—ə'мре wи дьгhиштə си кəвт сала, ле чawa дьвежьи hажь бае дьне həбу, wи ə'мрда гəлəк тə'ли-тəнгаси дитьбу, чəндьк-чəнд щара əw к'ətьбу зиндане у гəлəк щара жи рəвибу, бь сала фьрарти кьрьбу, wи к'оməки дабу щмаə'та фəqирə-бəлəнгаз, щмаə'те жь Wи кəзкьр, Wи жи жь We. Aha сəба We йəке жи наве Чоло нава к'ӧрде Р'оме у Иранеда бəла бубу, чawa зьламəки мерхаси-мəрьвкəз. Əw бəжнева ортə бу, намьла Wийə пə'н бу, п'оре Wийи кӧришки, сьмела рəшə п'альк, дьране сəдəфи рəWш дьда деме wи, ле Wəхте wи hадəт чəп у раст гьредьда, тьвьнг, qəмə у qьрмə давитə стӧйе xwə у həспе зəрчал сийар дьбу, мəрьв кəWəс-кьжмək'арбу дəмəке ль wи мезə бькра.

Ьь xWəстьна щмаə'та həрсе эла у гьрəгьре wан

Чоло у дӧ руспиава дьчьнэ бажаре Хое щэм Р'за эфэнди, гэлэки жь Wи hиви дькьн, Wэки qьшла Wида шмаэ'та hэрсе эла бьhеWьрэ. Ду гэлэк чэтнайара Р'за эфэнди рази дьвэ, ле чэнд шэрта датинэ пешийа qасьде эла, wэки сэре мале пэзэке бьдьн, бhар, hавин, паиз, звьстане кэрийе пез, гаране деWер, рэвое hэспе Wи ль qьшлевьн у ӧса жи хӧлийа Wи бещэр бькьн. Hэлбэт qасьде hэрсе эла бь wан шэрте Р'за эфэндира рази дьбьн, чьмки qьшлэ щики баш бу, чаwа дьвежьн, пики We сэр аране бу, пики we жи сэр зозана бу. Р'за эфэнди qасьде элара рази дьвэ.

Чоло hэр фэнд-феле ага у бэге зӧлмк'ар зува заньбу, Wи итбара хwэ бь Р'за эфэнди нэдьhани; шэрте орта Wанда сэр к'агьзэки дьньвисьн, hэрдӧ али жи qол дькьн у щэм qазийе Хое дьдьнэ избаткьрьн у моркьрьне. Р'за эфэнди we рэшбэлэке надэ Чоло, hьлдьдэ щэм хWэ у изне дьдэ, wэки к'ӧрд баркьн бенэ qьшле, эw кэсаве хwэ жь wан бьстинэ у паше рэшбэлэке бьдэ Чоло.

Бhар бу. Р'ое бь шэwq у гэрмайа хWэва qэwат дьда hэр бэдэwэтикэ тэбийэте, Wэки эW рэWша хwэ бьдэ дэр. Чоло у гьрэгьре hэрсе эла дэстура хWэ жь э'ширэта шькакийа у сэрк'аре We хастьн, к'оче хWэ баркьрьн у пебэржер бэрбь qьшла Р'за эфэнди hатьн. Р'ожа пенща к'оче hэрсе эла гьhиштьнэ qьшле, раста к'елэка qьшле данин, коне хwэ вэгьртьн у hива Р'за эфэнди сэкьнин. Чэнд роже дьне шунда Р'за эфэнди бьрэ сэйисава hатэ qьшле, чаwа э'дэт Чоло у чэнд

мерава пеш wива чун, кӏеф-кале hәв пьрсин, паше Р'за әфәнди сәйисе wир'а hати жь hәсна пәйа бун, бәрбь мала Чоло чун; чаwа лазьмә чолойа wанр'а әзәт-кӧрмәт кьрьн. Р'за әфәнди hәqе qьшла хwә кәзар пенщсәд пәз стәнд, рәшбәләк да Чоло, хатьре хWә жь щмаәте стәнд у бәрбь Хое рекәт.

Ду чуйина Р'за әфәндир'а щмаәта hәрсе эла р'аста пешбәри мала Чоло бәрәвбун, гәләки hәвр'а мьсьлнәт кьрьн, wәки сьведа дәст бь чекьрьна ханийа бькьн. Щмаәте кәта дьруна щәh у гәньм hәрәке хWәр'а кӏъзогәк чекьр у хwә кьрә сьтар, We р'ожеда хәлqе wан эла наве гӧнд данин qьшла Чоло, гӧндие щинар жи әW qьшлә бь wи нави насдькьрьн.

Hәрсал hавине шаhьл у мере навсәрә дьчунә дәште, hьнәка нан дьдру, hьнәка хәвате майин дькьр, паниза дәрәнги qазанща хWә дьhанинә мале хwә. Чаwа әдәт жьн, зар'е гьврә у кал мәhе hавине qәрәбәрбанга сьведа торбе хwә давитьнә стӧйе хwә, пебәржер бәрбь гӧнде аране дьчун, хWәр'а сәр рйа, нава зәвийе чьни сьмбьле щәh у гәньм бәрәв дькьрьн, әсре тәнг бәрбь гӧнде хwә дьhатьн. Чуйина hәррож гәләк кал, пир у зар' жь кал дьхьстьн, пәхаш дькӏәтьн, ӧмре wан фьне дьбу. Хәлqе qьшла Чоло чәнд сала We зәлулийеда сәре хWә бь щурәки хwәй дькьр, ле wәй ль We хwәйикьрьне.

Р'за әфәнди жи бубу гӧр-агьр, бәлапежгари хәлqе qьшле бубу, бь дәсти сәркӏаре бажар'е Хое бона нә тӧ тьшти чәнд мере эле дабунә гьртьне у зиндана

зәвтчиада дабу хәзакьрьне. Әw к'әтьбу пәй Чоло жи, ле Чоло фьрсәнда гьртьне нәдьда wи. Щмаә'та к'өрда wәхтеда готийә: «Струйе нане гәньми һәйә». Р'асти жи, струйе нане гәньми тәе бьгота зьке Р'за әфәнди qөл дькьр, wи хенщи хwә кәсәк бәр тьштәки кәсаб нәдькьр, чьмки к'ара чьл гөнде к'өрда дьк'әтә к'исе wи, әW щарана пеш щмаә'те сәрәке бажаре Хоера дьк'әтә шәнге у дьгот: «Әз тәне шаһе Иране насдькьм». Ле wәхте сәрәке бажер' чьви ле дьшьдандьн, Р'за әфәнди бь кәзара зер' хәрщ дькьр, wәки орта хWә у сәрәк бьдә сазкьрьне, аг'ри әw дьгьһиштә нета хwә.

Щмаә'та qәза Хоейә фарьз, к'өрд у адрбещан, нәwерьбун щәм Р'за хәбәрда, гьлики wи бал wана нәдьбу дөда, ле бәле, әW жь чолойа дьтьрсийа у бь һәр тәһәри дьщә'данд чә'ве wан бьдә тьрсе, wан бь тәмами текә бьн дәсте хWә у бәлки бь щурәки Чоло жь орте бьдә һьлдане, эла чолойа жи һәмин бәр wи данәдьхар, тьме wира дьк'әтә qал-щәнге у әw бәр тьштәки кәсав нәдькьр.

Мәһа бьһаре бу, һәр бәдәwәтикә тәбийәте тәе бьгота бь инсанәтра ша дьбу у бәнгзе хWә нишани wан дькьр. Р'за әфәнди дәстә сәйисе хwәва к'әл-бин һәспе хwә бәрбь qьшла Чоло дьбәзандьн, рәнге Р'за рәш хьтьми бу. Әw щар-щара пашда дьфьтьли, ль сийаре ду хwә мезә дькьр, сәре хWә чәнд щара дьбьр-дьһани, бе кәмди хWә qамчи ль һәспе хwә дьхьст. Ньшкева жь бәр льнге һәспе wи к'ewришкәк рабу.

Р'за әмри сәр сәйиса кьр кӧ we к'ewришке бьгрьн. Дә, һәрәке анәгори бәза һәспе хwә пәй we к'әт, чәнд щара сийара әw кьрә мәксәре, ле нава wанр'а чьвт дьда, дьр'әвйа, аг'ьри әw бриндар кьрьн гьртьн, пьщтованәки әфәнди әw авитә орта хwә у qаша зин, бәрбь Рза әфәнди һатьн. Һәлбәт әфәнди бь гьртьна we нечирер'а гәләки ша бу, ле һьнәки жи г'осидә бу, wәки һаqас сийара да ду к'ewришкәке у кәта бриндар нәкьрьн нькарьбун бьгьртана. Дәмәке шунда Р'за әфәнди у сәйисе хwәва сәр канийе пәйа дьвьн, щәндәке к'ewришка бәләнгазә бе гӧнә давежнә һьнда канийе у нива әмре әфәндийе хwә дьсәкньн. Р'за әфәнди чәнд щара сәйисе хwә бәр чә'ве хwәр'а дәрбаз дькә у мә'дәкьри дьвежә:

— Әw нане кӧ әз дьдьмә wә ль wә нәрамвә, г'осте донгьзвә. Һун бист сийар пәй нечире к'әтьн, wә әw сагә—саг нәгьрт, кәта wә әw бриндар нәкьр, Wә нькарьбу бьгьрта. Һун к'ома сәр тасенә, хенщи нин у харьне һун дәрмане тьштәки ниньн, нане мьн ль wә нәрамвә. Wә дит мьн дӧһ чь ани сәре сәрәке бажар'е Хое, wи йәк гот, мьн сәд гот. Мьн әw бәр тьштәки нәсав нәкьр у нәсав жи накьм. Әw сәбисана чийә wәки әз гьлийе wи бьнһер'ьм. Wи әз бь гьртьне дьдамә тьрсандьне, ле мьн талаша хwә wи нәдьк'ьшанд. Ле тӧ wәрә Чолокә жи сәр хwә насәкьнә, щмаә'та гӧнд кьрийә агьр бәрә бәдәна мьн дайә. Тӧ шәрм-нәйа руйе wан тӧнәнә. Мьн чәнд мере wан данә гьртьне, зинданеда данә хәзакьрьне, ле диса наенә зәвте.

Дәрде мьн Чолойә, Чоло! Әгәр әз карьбьм Чоло гәмкьм, е майин щущуке мьньн, әз қут к'ижан али бавежьм, We Wи али жи һәрьн. Т'әма мьн ль Wә, әзе иро бь наве сәрәке Хое Wир'а хәбәрдьм, wәки гьва wи гази тә кьрийә, ле Wәхте р'ази нәбу, әзе щава Wи бьдьм...

Нава сәйисада щаһьләки һә'йждәһ-ноздәһ сали хwә зәвт нәкьр, ль әфәнди мезәкьр у гот:

— Маqул, әз бь хөлам, әв щмаә'та чолойа нә мина хәлqе к'өрдә р'ьатә, әвана тө Wәхта дәстәвала нагәрьн, бәр қайиша һәр йәкида һащәта wан һәйә. Йа дөда жи әва чәнд щарә, Wәхте әм тенә қьшла тә, те бежи wан дәнг дайә һәв, чарсәд-пенщсәд мер дәрдьк'әвә пешийа мә, әм бәр һаqас мери чь дькарьн бежьн? Ща Wәләһ, мә гөлләк авит, к'өрде к'оч'әр we мә п'әришанкьн.

— Тө жи мина Чоло е көштьнейи, ле кәйф, нә ль щийә, әзе Хое тәр'а хәбәрдьм,—Р'за әфәнди гот.—Әз дьспермә Wә, иро әм гәрәке Чоло биньнә р'ае. Әw гәде дөһ на пер исал тәмамийа гөндийа һинкьрийә, wәки хәрще мә зә'фә, кемкьн. Щаньм, әв йәка йа қәбулкьрьнейә, Wәки әз қәбул дькьм? Щаньм, мьн гөнд фьротийә wи, хwә хәрщ-хәр'аще шаһ жи нәбахьшандийә wи? Дә р'авьн, сийарбьн!

Дәмәке шунда, Р'за әфәнди у сәйисе хwәва сийар бун гәли-гәбозар'а дәрбаз бун у бь ә'мре әфәнди әw бәре чунә нава мал-дәwләта wи у паше чунә қьшле, нава гөдда пәйа бун, гази Чоло кьрьн. Дә, чawa хәй-

сәт wәкә дöсәд-сесәд мери бәрәви дора әфәнди бун. Бәре әфәнди бь зманәки шьрин Чоло у щмаәтера hәwалда, ле бәле, щаhьле гönд сәйисе әфәнди кьрьбунә мәксәре, бәр hәр сәйисәки чар-пенщ мере силаккьри сәкьнибун, әw hива бльндкьрьна дәсте wан бун. Р'за әфәнди дит, кö бь зоре тьштәк дәрнак'әвә, гот:

— Чоло, бьре мьн! Мьн qьшлә фьротийә тә, хwә хәрщ-хәраще шаh жи нәбахьшандийә щмаәте? Р'ое данәки сәрәке Хое дәwа пәра ль мьн дькә, тö жи изне нади щмаәте әw хәрще дәwлəте бьдьн, әз чь щаве бьдьмә wи? Хwә сәк'а пәре мьн тönәньн, әз аликива ббьрьм, алики жи пеш щмаәтева бьдьмә дәwлəте? Нә ахьр hа навә? Әм к'örд бьре hәвьн, әм qәдре hәв бьгрн, öса нәкьн wәки бона wә дәwлəт сәр мьн хәбәрдә. А лawьке мә гьшк шәдәнә, döh сәрәке бажер чь ани сәре мьн, сәре тә, hьндьк ма мьн бьдә гьртьне у бавежә зиндана хwә, ле мьн щурәки әw хапанд, әз жь дәсте wи хәлаз бум. Дә, wa навә гәли бьра, хәрще диwане гәрәке wәхтеда бьдьн. Әгәр бawәр наки, тö у чәнд сийаре wә сйарбьн, әм тәвайи hәрнә щәм wи к'афьри, wәләh, qöран, әз жи дьхазьм к'омәке бьдьмә wә. Hь, щмаәт, иди hун чь жь мьн дьхwазьн?

Ду хәбәрдана Р'за әфәндира, Чоло у руспийе дьнедити сәрwәхт бун, Чоло гот:

— Әгәр qамчура мьн тәнейә, әз ве лә'зе жи дькарьм бьдьм, ле әз чь дькарьм бькьм, чьмки кале щмаәте хьравә, әw әwqa хәрщ-хәращ нькарьн ве га-

ве бьдьн. Йа дöда жи wəхте мьн тöнə əз бемə Хое, hазьр тö пеш мəва хəбəрдə, кале мə wира qьсəкə, бəлки бь сайа тə əw мə бе рəнме.

Wəхте Чоло öса хəбəр дьда, hерса Р'за əфəнди дhат, дəсте wи лолəпи дькəжйан, бе кəмди wи дəсте wи бəрбь мawизере дьчу, ле тақат нəдькьр. Wи həр тəне зу-зу ль сəйисе хwə дьнhери. Тəе бьгота сəйиса хəбəрдан у шəрте чар-пенщ сəкəта пешда кö дабунə həв, бь тəмами биркьрьнə. Агрие Р'за иди хwə зəвт нəкьр, гəлəки hерс бу, кəрб-қəдəгə да Чоло у щмаə-те, ле wан жи чawa лазьмə щава wи дан. Дəмəке шунда Чоло гəлəки hерс бу у гот:

— Р'за əфəнди, мала тə нəшəwьтə, тö чьма öса мəра тə'н-ньч хəбəр дьди? Гöне мə чийə? К'ижан щаhьле мə, йане жи əз, əв чəнд салə əм хатьре тə к'ə-тьнə? Йане шəрте мə дайə тə мə нəқəдандийə? Əм жи wəкə хwə мерьн, кörмəта мə пъри-hьндьки нава э'ширəтада həйə. Мə нəкə хwəли сəра дəрбаз нəвə. Нə ахьр həр кəс кöре баве хwəйə. Əв чəнд щарə нə сəва тьштəки тö мə бенörмəт дьки, хатьре руспийе мə дьк'əви, нава жьн, зарада чь те бəр дəве тə дьвежи. Нə ахьр намуса həр кəси wи шьринə. Чawa дьвежьн намус авитьнə са, са жи қəбул нəкьр. Дьвини, мə кəта нhа тəра тьштəк нəготийə у щава тə жи нəдайə, сəва ве йəке жи гəрəке тö сəрwахтви, wəки əм к'örдьн. Вьрhада тö чь бьрəшини, те we жи hьлди. Ирода аqьле хwə бəрави сəре хwəкə, чawa лазьмə мəра хəбəрдə. Тö wи дəве хwəйи бəла тö wəхта нагhижи

нета хwә, һәр тьшт әʼдьли у рʼйа һәqйерʼа рьндә. Дә wәки дьне, тӧ дьзани, кʼефа хwә бьнһерʼә...

Ду хәбәрдана Чолорʼа, мина мәрьве сәрхаш, сәре Рʼза әфәнди гәрм дьвә, әw qамчики дадwәшинә Чоло, дәст давежә мawизере wәки ль Чолохә, чолойа we йәке qәбул накьн, qьрме жь дәсте Рʼза әфәнди дьстиньи, сәйисе wи гьшка тәркусилак дькьн, чawа лазьмә Рʼза дькʼӧтьн, һәла һьнәк дьхазьн wи бькʼӧжьн. Wи чахи әфәнди дькʼәвә лавайа, wәки wи нәкӧжьн. Рʼуспи наһельн лawe кʼӧрда wи бькʼӧжьн, бь щурʼәки һащәте wан дьдьне у бәрбь бажерʼ вәрʼе дькьн, wәки әw хуна хwәйә кәрам навежә сәр чолойа. Ду вәрʼекьрьна әфәндирʼа һьнәк аһьла дьгот: «Хӧде qәбул нәкә, әв чь зӧлмә Рʼза тинә сәре мә? Рʼое данәки we сәйиса бьдә сәр хwә, бе мә бьдә жәʼрдадайикьрьне у һәрʼә? Щаньм, wәләһ әв мерька лапи qафсәqәтә, хуна хwә кьрийә кәвчи, рабәри щаһьла кьрийә, ижа әм чь бькьн? Дьгот «мьн у сәрәк һьндьк ма һәвдӧ бькӧжьн». Щаньм, гӧне wә гьшка стуйе мьнвә, әw гьшк вьрʼьн, дьхазә мә бьдә тьрсе, ле әw we йәке бь чʼәʼве хwә навинә. Wәләһ wан рʼожа әз чубумә гӧнде щинар, гьшка дьгот: «Щаньм, әв Рʼза әфәнди мә кәсәки бәр тьштәки кәсав накә, хазма сәрәке Хое, лап дькә хӧли сәрʼа дәрбаз дьвә. Кәке мьн, әw гәләки жь наве шаһе Иране хәбәрдьдә, бәлки жи әw мәрьве һәвьн...» Әʼфәрьм wәрʼа, ләwo, wә әw кʼәлба хәwрʼа нәкьр. Дә, лawo ве дәwре мәрьве садә бь әфәндийе дәwләтерʼа текʼәвә пʼәнща, һәлбәт гьлийе wи we дәрбазвә, әw

qət göhe xwə надьнə мə. Те бира wə, мə бона лawке мəйə кӧ кəбседа хəзакърьн, шьк'йаткьр, həла мə əрзəнале xwə данə həйло T'ehране, мə чь щав стəнд? Бəхте мə бьр'ийə, wəки орта Wи у сəрəке бажер' бəрк' həвдӧ к'этийə, йане на We əлбера бəла мə бьда. Эh, həвк'этьна орта wан qичък занə, əw сəе сəр даринəкенə, We həв бен. Wəлəh əгəр жь дəсте P'за бьhата, we дəст бавита намуса мə жи, ле... P'за əфəнди жь P'ома рəш гəлəктьр зӧлме тинə сəре мə. Əw мина сəки чъл пəй Чоло дьгəрə, Wəкн qəзйаке бинə сəре Wи, qəрəз...»

P'за əфəнди wəхте чу бажаре Хое гəлəки чəрчьри, wəки сəрəке бажерра həвбе, ле гəлəк чəтнайи həбун. Агри əw qəWме сəрəке бажаре Хое дьвинə, гəлəк зер' у надьра хəрш дькə у тəвайи дьчьнə мала сəрəке Хое. Wəхте əw р'удьнен P'за əлбера к'исə зере qичък бəр Wи датинə, Wəхте харьн-вəхарьне əфəнди дьвежə:

— Əз бəхте тədамə! Э'дəте щмаə'та мə к'ӧрдада wəхте мерəк мерəки дькӧжə, xwə давежə мала хӧдане кӧшти, к'əфəн стӧйе xwə дьалинə у дьвежə: «Гьди, мьн кьрийə, тӧ нəкə. Дьxwази ве лə'зе мьн бькӧжə, əхтйара тə həйə». Hha qəлəтикə мьн кьрийə, мьн бьбахшинə, əз дур у незик хӧламе тəмə. Əз сəйисе həспе тəмə, wəки тə əз э'фукьрьм. Əw чəнд капеке кӧ иро мьн данə тə, əw heч, qəт кəсаб нəкə. Əз нəмьрьмə, əзе диса биньм, ле бəле, hивикə мьн жь тə həйə, готи тӧ к'омəке бьди мьн, йане на... Те бира тə,

чәнд сал пешда мьн бь дәсти тә qьшла кәйwане хwә фьротә wан к'өрде мьһащьр. Нһа әw нәнәра тиньнә сәре мьн, мьн дьк'өтьн, кәйwане мьн талан дькьн, льнге мә'нәкийе мьн дьфьрииьн, хәрщ надьн. Сәрәке wан к'өрда Чолойә, щмаә't бь дәсти wи зоре дьдә мьн. Әгәр тө wи бьди к'оргучкьрьне әзе щмаә'та майин мина кәйwин бьдьмә хәбате, к'ара кө әз wан бьстиньм, дө пар тәра, парәк мьпра. Әгәр әз нһа дәстәвала һатьмә зийарәта тә, ле паше wәхта кәйфа хwә һьлдьм, жь кәзара хәбәрдә...

Ду ве хәбәрдана Р'за әфәндипра сәрәке бажаре Хое хәрьqи мьтала бу у паше гот:

— Дәрһәqа к'өтана тәйә ве щареда избати щәм мьн төнәньи у бриинәкә тә жи нае хаше, әз чь дькарьм бькьм? Ле бәле, әгәр тө тьштәки дәсте wида бьгри, шьване тә руйе wи бьсәкьиьн, щабе бьди мьн, а wи чахи иди әw шөхөле мьнә. Тә дит бь готьне тә мьн чәнд мере wан авитьнә зиндане...

Ду гәләк руньштандьнера Р'за әфәнди хатьре хwә жь wи хwәст, пашоне жь мала wи дәрк'әт, бәрбь мала хwә һат. Р'за мәһәке сәр мал-дәwләта хwәда нәчу, мәһа дөдада әw дәстәкә сийарәйә гьран дьдә сәр хwә у бәрбь qьшла Чоло дьчә ль мәгәле пез расти мал-дәwләта хwә те у we шәве нава шьванада шәвбөһерийа хwә дькә. We шәве шьзан-дуажое хwә шандә щәм Чоло, дәрһәqа һатьна Р'за әфәндида wира гот. Р'за әфәнди сьве зу ль кәрийе пәзе хwәйә qәрд у маза ньһери, wәки бьфрошә, qьсмә зере дьн жи бьдә сәрәке Хое, ле пе зере майин жи кавьра бьк'рә, дәwса пәзе

фъроти тъжикэ. Паше Р'за гэлэки hерс бэрбь цьшле hат, дэмэке шунда гьhиштэ цьшле, гази Чоло кьр у гот:

— Кöро, сэбисан, бэс нинэ тэра, тэ мал-дэwлэта мьн таланкьр. hун хэрщ-хэраще мьн надьн, цэдре мьн нагрьн, к'а к'е тьште hа дитийэ, wэки фэцир-бэлэнгаз зöлме биннэ сэре аге хwэ.

Р'за эфэнди мawизере жь цьбуре дэрдьхэ кö Чоло бькöжэ; лаwьке мьhащьр Р'за стуйе hэспеда тиньнэ харе, цьрма wи же дьстиньн, сэйисе wи жи тэркьсилак дькьн, дэсте wак гьредьдьн: «Дэ гае рэшо, к'едэра тэ дэшэ?», лаwька чawa лазьмэ Р'за эфэнди у сэйисе wи дьк'öтьн. Щаhьл у аhьле эле хwэ бь хэзэве дьгрьн, дьхwазьи Р'за бькöжьи, Р'за жи дит кали хэравэ, hьнэки хwэ чьвьландэ сэр hэв у гот:

— Чоло, эз бэхте мере чемэ, бьра лаwьк дэст нэвнэ хwэ, эз жи тера хwэ мерьм. Хэлц мьнра höрмэте дькэ. Бьра мьн щара ищарин нава дост у дьжмьнада пэришан нэкьн, щаньм, wэлэh, бьлэh, цöран, к'ьтев, мьскэв лаwьке wэ чьца зйан данэ мьн нэлали щане wанвэ, гönд жи пешк'еши wэ. Эзе ирода дэwлэта хwэ жь гönде wэ дэрхьм у бьвмэ щики майн. Дьбини гönде хэравэ гэлэкьн, хwэ мьн мара хwэ сэр ви гönде wэ нэбьрийэ? Р'астэ, йро мерэки мина тэ мьн дькöжэ, хэлце бежэ—«Чоло Р'за эфэнди köштийэ». Дэ, эз бэхте мере чедамэ, ве щаре мьн бьбахшинэ, эзи wэйи нэhэцьм. Щара ищарин мьн бэр-

дə, иди шöхöле мьн бь тə нəк'əтийə, əв йəка мьпр'а бəсə...

Чоло hивикьрьна Р'за əфəнди бəр тьштəки кəсаб нəкьр, заньбу, wəки əW дьхwазə р'öке хwə хəлазкə, бь ə'к'с Р'зар'а гот:

— Р'за, ахьр мерани qəт щəм тə т'öнəнə. Тö нə к'öрди, хуна мьлəте тəда т'öнəнə. Тə нə сəва тьштəки хуна гəлəк мəрьве гöнде щинар у qьшла мəйə амə-т'ам р'етийə. Бəхт-тəлаqа мала хWə зува жь нава р'öке тə баркьрийə. Р'öке тə т'ьрка жə'рдадайи кьрьнə, тö буйи сəе бəр дəре wан. Qöльхчийе т'ьрка у фарьза бəр ч'ə'ве тə намуса тəр'а бьлəйзьи те шави, т'əне бона wе йəке, Wəки гьлийе тə щəм Wан дəрбазвə. Əз wəки иро тə бəрдьм, ноли щара дəрбазбуйи, əз баwəрьм те сьве həр'и сəр мə шьк'йат бьки. Лаwьк р'аст дьбежьн, гəрəке тə хəзакьн у мəйт'е тə жи бавежьнə гели, əз баwəрьм, тəйр-ту жи гоште тə нахöн, чьмки гоште тəйи жə'рдадайə, бекерə. Дəрмане тə мина сəе hарбуйи гöлəкə, хəлаз бу чу...

Дəсте Р'за ду хəбəрдана Чолор'а, тəе бьгота жь ə'рд ə'смин qəтийа. Заньбу hьнəки шунда wе п'осте wи бьк'ьшинə дəвəхане. Р'əнг ле чьлмьси, к'əлогьри бу, форма жьнəкə дəлк'баз hесьр сəр сурəте хWəда барандьн, сефил-сефил ль щмаə'та бəрəвбуйи у Чоло ньhер'и, тəе бьгота хəфька мьрьне хWə авйтьбу дəвлеве wи, зə'ф зəлул гот:

— Чоло, чьqаси əз нə к'öрдбьм, диса наве к'öрдайи сəр мьнə. Əз нhа дəсте тəдамə, чəнд дəqа шунда əзе ль həwата дьне т'öнəвьм, ле диса əз хwə давежмə бəр мерантийа тə. Ль мьн Wəрə р'əнме. Бь кə-

лалийа хöде, бь шәрте 366 пехәмбәра, һәрсе жьне мьнә бь се тәлаqа жь мьи бәрдайвьн, әз начьмә шьк'йат, вьрһада жи һун чь бежьн we бона мьн ббә qанун. Һәла әз дьхWәзьм ве дьнеда бьжим у хәйсәте хWәйи нәпак бьгöһезьм...

Әв готьне Р'за гәләки кököми сәр щмаә'та һазьр у Чоло кьр. Чоло к'әтьбу нава мьтала, тәе бьгота готьне Р'за qәлбе Wи да гöһастьне. Жь нава к'ома щмаә'та һазьр апе Чоло, Кәщиә'ли пешда һат у гот:

— Чоло лаWo, ömьре мьн дьгһижә кәйште сали, чьqа те бира мьн у мьн бәр чә'ве хWә дитийә Wәхте дьжмьн кьщуми сәр к'örда кьрийә, qәWата Wи сьст буйә, дитийә we бе алтькьрьне, дәсте хWә авитийә qöран-к'ьтева, шех-мьшайиqа у сонда. Аһа дәсте һәвда бь «Qöране» сонд харьнә, әw данә архайинкьрьне у паше сонд пепәскьрьнә, кьщуми сәр к'örда кьрьнә, әw кьнщьрандьнә. Паше дьжмьн дур сәкьнийә бь к'örда qәрф кьрьнә, чаWa титьк сәр дәсте хWә данә ләйстьке. На бьраза, жь ви әщлафи баWәр нәкә. Р'әнге тәра мьн тедәрхьст, Wәки гöне тә бь Wи те у тö жь сонде Wи баWәр дьки. ЛаWo, ahа hола тә hатийә бәр к'ащо, гьди, лехә! Щмаә'та мә Wәхтеда готийә «Р'е дьвьнә бьhöст, ле дьжмьн тö wәхта навьнә дост». Ви мә'рьзи бькöжьн бьра песира мә же хәлазвә...

Р'за әфәнди ду хәбәрдана Кәщиә'лира, чаWa мәрики жь мәрзәл хортләмишвә, рәнг ле сьпичолки бу, щмаә'та гönд гьшк бь Wи к'әнйа, сәйисе Wи жи бьн левава вәдьбьшьрин. Р'за рьнд заньбу дәqе wийә пашьньн, диса дәст бь лавайа кьр:

— Чоло, мьн кьрийə, тӧ мəкə, əз шьк'йат накьм. Дьжмьне мьн гəлəкьн, сəр мьн нəдə к'ə нандьне Əз жи тера хWə мерьм. Ве щаре бой наве к'ӧрдийе бьбахшинə...

Щмаə'та гӧнд у Чолова hьнəки пашда вəк'ьшйан, гьшка ль Чоло нhери, ле əw хəрqи нава мтала бу, ə'йан бу Wəки хəбəре Р'зайə «Мьн бьбахшинə бой наве к'ӧрдийе...» Гəлəки кӧкӧмн сəр Чоло кьрьбу, дəмə-ке шунда wи гот:

— Кӧштьна Р'за hеч, чаWа сəре чъвикəкə нə'с hьлqəтини. Ле гəло ве йəкева мəсəла мəйе бе сафи-кьрьне? Əм бежьн мə əв к'əлба кӧшт, ле сьве дəWлə-та Иране we чь бькə, гəрəке əм диса жь ви гӧнде хWə бьшəкəтьн, ле хера мə бу чь? hесире мəйе диса бəр к'ере бьсəкьнə. Əз тӧ Wəхта гьлийе апе Кəщиə'ли бир накьм, дьгот: «Итбара хWə бь тьрка нəйньн, тьр-кə хайиньн. Qиза нəдьнə тьрка у жь Wана qиза нəс-тиньн. Ишəолəщагə hун жь wана qиза бьстиньн, əл-бера к'ънше wан бьгӧhезьн, нəhельн тьрки хəбəрдьн. ДьqəWьмə жьна тьрк паше хаша зьлам нəе, бəрдə, зарe нəднə We, əгəр зара к'ӧрда бьгhижə тьрка wəх-тəки шунда əw зарe бьвə qəсасе сəре к'ӧрда...» Бəле, апе мьн ве йəкеда растə, нə баве Р'за жи тьркə, лə-ма иро буйə qəсасе сəре мə. Дə, гəли бьра, Wəхта wи хWə авитə бьн наве к'ӧрдийе, hаqа сонд харьн, Wəрьн əм wи əфукьн, дьве əз шьк'йат накьм, qьшлə жи həмин We бь тəмами тек'əвə бьн əхтйара мə. Wə-рьн мьнра ве шаре разибьн.

Щмаə'та бəрəвбуйи Чолора рази бу у диса ləq

ль мәрьва к'әт, бәрбь Р'за әфәнди чун, к'еләка Ѡи сәкьнин. Чоло фәтьли бәрбь щмаә'те у гот:

— Р'за әфәнди, әз иро дьбахшиньмә тә, ве щаре жи вәгәр'ә һәр'ә нав к'ӧлфәте хѡә. Сьмел бәр позе тә һәйә, мери! Р'за, иһа әм qәнщийе бь тә дькьн, ле Ѡәхте тӧ вәгәр'и хәравийе мә бьки, чаѡа дьбежьн, р'ожа бист у йәкевә, әме жь һәqе тә дәрен. Әм иро алийе хӧде жь тә дьстиньн, ле паше шӧхӧле тәйә... Р'за, ль тә тәqәйасвә у заньвә, мезина нәлалйа мә ве мәсәледа жь йа тә гьрантьрә. Кӧр'о, тьвьнге ѡан у һәспа бьдне, бәрдьн бьра һәр'ьн.

Ѡәхте бь ә'мре Чоло Р'за у сәйисе ѡи бәрдан, Р'за щарәке ль ә'смана ньһер'и, паше бәрбь Чоло чу, хѡәст дәсте ѡи р'амусә, ле Чоло нәһишт, ѡи Кәщиә'ли у р'успийе дьне нишани ѡи да. Р'за дәсте Кәщиә'ли у чәнд кала мачкьр у р'азибун ә'лами Чоло у щмаә'те кьр, дәстбь щә'дандьна огьра хѡә кьр.

II.

Эвар бу. Р'ое һеди-һеди ӧмре хѡә дьда, тиренще хѡәйә зер'ин жь сәре ч'йа-банийа, р'аста у бәрѡара бәрәв дькьр һеди-һеди пьшта ч'йае бльндр'а дьqӧльби. Р'за әфәнди у сәйисе хѡәва зува жь qьшла Чоло дәр-к'әтьбун бәрбь бажар'е Хое ль һәспе хѡә дьхӧрйан. Ѡе эваре тәе бьгота тәмамийа р'әѡша тәбийәтейә ль ньдуде Хое зар к'әтийә дев у дьгот: «Р'за, тӧйи ль

мерька нəhəqи, наhели əw бь кӧла хwə бьмьрьн, сəре заронге хwə хайнкьн. Иро həqe Чоло у щмаəте həбу тӧ жь дьне рəткьрана, ле диса мерани щəм wан мерька həйə. Wəрə дəст жь ве йəке бькʻшинə. Зере хwəйə ци-чьк нəhəq хəрщ нəкə, сəр wан мерька шькʻйат нəкə, раст бажо həрə мала хwə, қӧрбанəке жи бьдə. Həр тьшти бирбькə, бьвə хӧдане гьлийе хwə...» Рʻза əфəнди у сəйисе хWəва hьнда чйае Қул hьнəки руньштьн, газьне хWə бь həв кьрьн. Сəйисе wи Щəло гот:

— Рʻза əфəнди, wəлəh тӧйи ль мерька нəhəqи. Щаньм щмаəта қьшле жьно-зарə, кал у пирава бона тə дьхəвьтьн. Щəм wан гьлики тə йəк навə дӧда, мерька гьшкə гӧрə тəданə, иди чь жь мерька дьхwази?..

Ду həwалдана Щəлорə Рʻза əфəнди сəртə-сəрт ль Щəло ньhери, те бежи дьхwəст We лəзе wи бькӧжə у паше дор-бəре хwə мезəкьр, ахəкə кʻур рaньшт у бь hерс гот:

— Дə, тӧ чəнд рожа бьсəкьнə, ль мьн у Чоло тəмашəкə, бе əзе чь бинмə сəре wи... Нə ахьр мьнрə Рʻза əфəнди дьвежьн... Əз гəрəке ӧса бькьм қьшледа де əwлəде хwə бавежə. Чоло дела həспева бьдьмə гьредане, жь wьра нəта Хое əрдера бьдьмə хьшькандьне. Əw қьшлə гəрəке бьбə мəрзəле чолойа. Кəта кӧре-кӧрə бе қьсəкьрьне у хəлq зəндəгьрти бьминə. А wи чахи хəлqе бьзанвə расти жи əз Рʻза əфəндимə. Ах, кəзар ах! Ле тьшт набə, əW рожə незикə, əзе бəр қəнщийе wи дəрем...

Мерьке дьрънтәйи сәйисе Р'за әфәнди, диса зәвта хwә нәани у гот:

—Р'за, Р'за әфәнди! Бәсә, мала тә ававә, әw сонде тәйә хари к'өда чун? Тә гьли дайә wан мерька, ле тө сәр ғотьна хwә насәкьни. Аге мьн, рьнд дьвә тө ирода дәст жь we мәсәле бьк'ьшини, мал у дәwлә-та хwә бьви гөндәки майин. Wәләh, бьләh тө нькари тьштәки бь wи бьки, әw мерькана чуктийа хwәда нава шәрада мәзьн бунә. Hha, аге мьн, нә кө тәне қөрбан тә дьк'әвә, мә гьшка дьк'әвә. Wәрә гьлийе мьн бькә, дәст жь шьк'йат бьк'шинә. Кәсав бькә иро щәндьрма тө к'өтайи. Әм раст хәбәрдьн, рожа иройин әгәр щәндьрма әв йәка бьhанийа сәре тә, wәләh, тә хәбәр нәдьда. Мала тә ававә, төйи к'өрди, көрд мере мина Чолойә мерхас дьфрошә дәwләте? Әз бawәрьм рожe бе әwe намуса мә хайикә.

— Дәнге хwә ббьрә,—Р'за әфәнди гот,—сәбисане көре сәбисана! Кәвта тә жи тәви нәйщта к'өрда. Эва щара дөданә тө хуна мьн дьнәрьмини. Әз вьрhада итбара хwә бь тә найньм. Нане мьн ль тә хуна бәразвә. Дәwса we йәке бежи. зу бькә, нәйфа мә hьлдә, тө hәла ширәта ль мьн дьки, әре? Әзе рокe бьн қәнщийе тә жи дәрем.

III

Ду чуйина Р'за у хөламе wирa Чоло к'әтә нава мьтала у тәе бьгота дьле хwәда дьгот: "Әм гәрәке

тӧ wəхта итбара хwə бь Р'за əфəнди нəйньн, əW мəрьвəки гəвəзəйи бəрзəqə у кəму щурə мьхəнəти жь дəсте wи те...»

Чоло мере гӧнд п'арəвəкьрə сəр чəнд к'ома, шандə чийа у hиве сəкьни бе чь щав жь бажар'е Хое те.

Щəлое сəйисе Р'за əфəнди wəхте нав бажар'е Хое бь əмре əфəндийе хwə шӧхӧл хəлаз дькə, бəрбь мала хwə те, жь həспе пəйа дьвə, həспе wи дьвьнə тəwле, əw бəрбь мал те, əлбер'а гази кӧр'е хwə дькə, əW мал рудьнен у дьвежə кӧр'е хwə:

— Сьлеман, кӧр'е мьн, кал у баве мə готийə, wəки мер готи меранийа мера бир нəкьн. Hha əз меранийа wи мерьки кəта рожа мьрьне нькарьм бир бькьм, wи барəки гьран данийə сəр пьшта мьн. Р'аст həрə qьшле, щəм Чоло, беже баве мьн тə зəф сəлам дькə у к'еф-кале тə дьпьрсə. Нəньhери щаhьле тə сəва wи сəбисани əз жи к'ӧтам, ле тьшт накə, əм бьре həвьн, əз чаwа к'ӧрд гəрəке инсафа хwə нəшəwтиньм у имдаде бьдмə бьре хwəйə к'ӧрд. Бежə Р'зае тəлаqрəш hун фьротьн, əм гьщк зоре бьрьнə щəм сəрəке Хое. Бьре мьн, Чоло, hаж хwə həвьн. Чь бежи жь дəсте wи нəмərди те, гьди, hаж хwə həвьн... Кӧр'е мьн, фəсал həрə вəгəрə, бьра кəсək тə нəвинə. Бəхте тəдамə, шəйтанə п'ърьн. Ле həлбəт Чоло тə тəне вənагəринə, ле диса...

Р'за əфəнди wəхте сəйисава дьгhижьнə Хое, əW сəйиса зоре дьвə бəр идара сəрəке бажер', чаwа лазьмə шькйат дькə. Паше сəрəке бажер' жер'а дьвежə:

— Сәйис бьра һәрнә мале хwә, ле тӧ дәмәке вьр бьминә, дьхwәзьм бь тәрә хәбәрдьм.

Р'за әфәнди у сәрәке Хое wәхте тәне дьмиһьн Р'за дьвежә:

— Дьвинн к'өрде қьшле чь анинә сәре мьн? Тә дьгот «Бьра тәне избатикә чук һәвә, бәсә.» Әз бәхте мере чедамә, чьқа мал- дәwләт, надьр лазьмә әз сәкьнимә. Бь тәгмина мьн қәwәта мә нагһижә Чоло, әгәр әскәре тә имдаде нәдә мьн, сәва we йәке жи әхтийарийа қөмандаре әскәре Тehране лазьмә, wәки дәстура әскәре алайа тә бьдә. Бона we дәстуре жи әз бь рөк-щан сәкьнимә. Әз сәре тәкьм, мьн к'өрд у Чоло өса данә бawәркьрьне, wәки дьне сәро-бьно бьвә әw ина накьн, кө әзе шьк'йаткьм... Хөде мьн қөрбана «Qөране» бькә. Р'асти жи әw қөлба мә мөсөлманиейә мьн әw бь We өса данә бawәркьрьне, нәта әскәре тә' ль гөнде wан нәе к'ьвше, әw бawәр накьн. Wәхте әм һәрнә wьр, нәта әw дәст бавежнә силана, әме гьшка текнә қәвза дәсте хwә. Маqуле мьн, зани бьре тә әW чаWа данә баwәркьрьне?..

Сәрәке Хое бона дһа зәф бәртиле жь Р'за бьстинә бәре бь готьне әфәндира рази навә, ле ду һьнәк мьталара, вәдьбьшьрә у дьвежә:

— Р'за әфәнди, чь дәрде мьн һәйә әз тәви шөхөле wә к'өрдавьм? Гор баве wә! Һун дө к'өрдьн, Wә һәв к'өтайә, хәзалзбу чу, һәвWәрьн, бьра әw бөгза жь орта Wә дәрк'әвә. Ле һәрке дьхWәзи раст бьзанви, әз борщдарьм гази wан мерька бькьм, wан жи бьдьмә

хәбәрдане, тӧ сәйисе хWәва wa дьвежьн, к'а бе әw дәрһәqа тәда чь дьвежьн? Дьвә тӧйи гӧнәк'ар? Ахьр чь дәрде мьн һәйә әз сәва дӧ к'ӧрда Теһранера хәбәрдьм, дьнйае тәви һәвкьм, сәба чь, бона чь? Wәләһ qәт әз жи ньзаньм... Һун к'ӧрдьн, шәре к'ӧрда тьме дьвә, бьра руспи тек'әвнә орта wә һәвбиньн. Әw зере тә мьнра нәлазьмьн. Чь кӧла мьн к'ӧрда к'әтийә, әW кӧ һәнә ләwәнде чйанә. К'омә заронге мьн һәнә, сьве гәдәки wан пешийа мьн бьбьрә, qәзйаке бинә сәре мьн, к'ийе чь бьдә мьн? Әз тьште ӧса накьм, рьид дьбә һәрьн һәвwәрьн.

Р'за әфәнди wәхте хәбәрдана сәрәке бажер бһист, дәсте wи жь әрд-әсмин qәтйа у сәрwәхт бу, wәки бәртил һьндьк жера готийә ләма әw готьне wи qәбул накә. Р'за wьр к'әтә лавайа, к'әлогьри wира гот:

— Хӧдане мьн, тӧ к'омәке нәди мә, ле те бьди к'е? Нә ахьр әм бәр һәр әмрәки тә дьръщьфьн у бе хәбәрдан дьqәдиньн. Щаньм, әз һазьр бәр тә сәкьнимә, чawa дьхWәзи ӧса бькә. Зера һьлдә бьдә qӧмандаре Теһране, ле бона әскәр чьqа нан, хӧрәк лазьмвә, әз нәмьрьмә, әзе бьн qәнщийе тә жи дәрем. Һь, хӧдане мьн, фькра тә чийә, бежә?

Сәрәке бажаре Хое ль деме Р'зайи мәдәкьри ньһери у гот:

— Р'за әфәнди, к'опохлийе к'ӧрда тӧ зәф к'ӧтанә, һь?.. Wәйле к'ока wә һатана, wә әв щамера чawa бехәм кьрийә. Ле тьшт навә, Чоло, нә те бьк'әви нава дәсте мьн!.. Р'за әфәнди, һәрә мал, һесавә, чәнд рожа

шунда Wəрə щəм мьн, бьра к'örд жи рьнд архайинвьн, паше əзе дəст бь шöхöле хwə бькьм. Дə, Wəхте мере мина тə hниви дькьн, əз иди чь дькарьм бежьм? Əз гьлики дьне жи тəра бежьм. Əз кö дəст ви шöхöли бькьм зер we мина аве həрьн, ве йəке жи рьнд заньвə, паше пошмантийа тə тönəвə hа?..

— Пи, əв чь гьлинə,—Р'за гот,—шəрм нинə. Дəwлəт сəре тə, дəh кəзар пəзе мьн, гаране дewер, рəвое həспа у дəрhəqа qичьке мале жи навежьм, гьшк qörбана тəвə. Əм бьре həвьн, чь тəра у алайа тəра лазьмвə əз hазьрьм, ле бəле, тəне дəрhəqа we мəсəледа hьнəки бьлəзинə. Бьра əw бехайи заньбьн шаhтийа Иране у маqуле мина тə hənə. Бьра к'örд льнге хWə Wəкə орхана хwə дьрежкьн. Бьра həркəс щйе хWə заньвə. Бьра заньбьн, Wəки əм пьштоване диwана хWə у шаhе хwənə. Тehранеда жи бежə маqула, бе əм hазьрьн həр фəрманəкə шаhе Иране бьqədиньн у стойе мə бəр маqуле мина тə зьравə, hун чь бежьн, əм hазьрьн...

IV

Чənд рожа шунда Р'за əфənди бəрбь идара сəрəке бажаре Хое дьлəзанд, сьбəхери данə həв, к'еф-кале həв пьрсин, Р'за əфənди бь бəшəрəкə хwəш к'иське зера бəр Wи дани у гот:

— Əз тьме жи хödане гьлийе хwəмə, qət мəтьрсə, архаинвə, шаиша мале дьне нəк'ьшинə, чьqа лазьм-

вә әз сәкьнимә, бьра Чоло у хәлqе wи сәр мә hәрда нәк'әньн.

Сәрәке бажаре Хое к'иськe зера дәсте хwәдә төqөланд, тәе бьгота рөке wи тәзә дьбу, жь шабуна фәка wи нәдьhатә сәр hәв. Сәрәк дәмәке ль Р'за нhери у паше гот:

— Р'за әфәнди, бьре мьн, qәт мәтьрсә, чь qимәти дьхWәзә бьра бьвә, әзе ве hивикьрьна тә бьqәдиньм. Әзе ван рожа hәрмә Т'ehране, бь ваи qичъке тә әзе зьман qөмандарра бьвиньм, әw жи We бе сәр нета мә hәрда. Архайин hәрә мал, ле бәле сәр кәйwане хwәда жи hәла чәндәки нәчи... Щаве бьшинә гьва Чоло, әз тә hиви дькьм, нәвежә Р'за әфәнди гьлийе дайи нәqәдандийә, әзе чәнд рожа шунда дәwләта хwә жь гөнде тә дәрхьм, тәне имк'ана чәнд кәвта бьдә мьн. Әв йәка We к'өрда лап бьдә архайинкьрьне. Wәхте мьн изьн жь qөмандарийе стәнд, wи чахи әзе тәра бежьм, әскәрра тәвайи hәрә qьшле, кәйфа хwә hьлдә, а wи чахи те бьзаиви тә к'ера шөхөл гьртийә? Дә, хатьре тә, hәрә мала хwә, бьра к'әсәк ньзанвә, тө зани ви бажаре мәда тәрәфдаре к'өрда у нәмамә пърън.

Р'ожа дөда сәрәке бажаре Хое рәшбәләкәке бь дәсти qасьдәки хWә шандә Т'ehране, qасьд жь qөмандарийа әскәре Иране щаба хере нәани. Сәрәке бажаре Хое мәщбурбуйи дөсәд пенщи зер hьлда у чәнд сәйисе хWәва бәре хWә да Т'ehране, рожа дөда хwә бь qөмандаре әскәре Иранера гиhанд, к'еф-кале hәв пьрсин у паше qөмандар дәрhәqа калWәхте qәза Хое-

да жь сәрәк пырси. Сәрәке Хое дәрһәqа пырса к'өрдада qөмандарра гот, әw бәре разн нәбу, ле паше wәхтс сәрәке Хое зер да qөмандар, qөмандар гәләки фькьрп у гот:

— Әз we qьшле нас накьм. ӘW чь тө щийә, дь к'ижан сәмтийә?

Сәрәке Хое хәритә вәкьр у һургьли жера шьровәкьр:

—Әw гөнд сәр синоре Р'оме у Иранейә, пеша гәли-гәлиторе чйае Гридагейә, щики зә'ф бефәсалә. Һәбуна Р'за әфәндийе мә ль Wьрә, wьр чәнд мале к'өрда дьжии, сәрәке wан Чолойә.

— Щаньм, мөрг'өзе Чоло р'ое надә әфәндийе мә,— сәрәке Хое гот,—дә, әфәндийе мә жи зор мерә, пәрда чә'ве Wи төнәнә. Әз сәре тәйи ә'зизкьм, гак у qөрьшәк щәм wи йәкә. ӘW бона qәдандьна фәрмане диwане р'өке xwә дьдә. Сәбисане Чоло у хәлqе wи Р'за әфәнди у сәйисе wива дө щара к'өтанә, иди дәрһәqа таланкьрьна дәWләта wида навежьм. Щаньм Чоло xwә Wьра шаһе дөда кәсаб дькә? Мьн чәнд щара бона стәндьна хәрщ-хәраще диwане мәрьв щандьнә, әw бәрк' к'өтанә у щаве нәпак жи мьнра шандьнә. Мьн чәнд щара гәләк щәндьрмә шандьнә, ле чолойа нәһиштьнә тек'әвнә нава гөнд, кәрби-qәдәгә ле харьнә, данә тьрсандьне, щарәкә майин сәр мьда шандьнә. Дә, кәта әхтйара маqуле мина wә төнәвә әхтйара мьн төнә әз ә'мри сәр алайа әскәре тә бькьм. Аһа һивикьрьна мьн жь тә әWә, тө ә'мьр бьди сәр әскәре Хое бьра

wана биннə р'ае, ч'ə'ве wан бьднə тьрсандьне, Wəки Чоло у е минани wи жь qальбе хwə дəрнəк'əвьн у qануне шаhə зийарəти п'епəс нəкьн. Hивикьрьна мьн жь тə əв мəсəла ч'укə...

Qöмандаре əскəре Т'еhране дəрhəqа ве йəкеда гəлəки фькьри, ле зер'а фькра wийə р'аст шелу кьр, дə мəке шунда Wи гот:

— Мьн дəрhəqа эла шькакийада гəлəки бьhистийə, ле дəрhəqа Чолода щара пешьн дьбьhизьм. Мəсəлə ə'йанə, wəки к'öрд хWəсəри хwəвьп, мəр'а qол данайньн. Фəqиркьрьна хəлqе гöндəки сəва мə пьрсəкə ч'укə, ле тьрса мьнə wе йəкедайə, wəки к'öрде Р'оме у е мə имдаде бьдьнə Wан, əскəре мə бьдьнə п'əришанкьрьне, wи чахи əзе чь шаве бьдьм шаh у wəзире əскəрийе? Qəт əз бь хwə жи ньзаньм... Ле чь бькьм, wəхте к'öрд зоре дьдьнə тə, аг'а у бəге мə, əз мəщбурьм к'омəке бьдьмə тə. Щаньм əв к'öрд чь жь мə дьхwəзьн, чьqа тенə qьр'е qəт т'алаша Wан нинə, hа əW йа хWə пешда дьвьн. На Wəлəh, əм гəрəке Wан биннə сəр qануне...

— Бь сайа тə,—сəрəке Хое гот,—сьведа əзе We qьшла к'öрда дəрмдаг'кьм, Wəки əw щарəкə майин сəре хwə бльнд нəкьн. Əзе öса бькьм, wəки кəта кöр'е-кöр'а əw бир нəкьн... Əзе wə паши сəфəре бьбиньм, hа...

— Ог'ьрвə,—qöмандаре əскəр гот,—Wəхте кале тə гьранвə, шəрм нəкə, зу щаве бьдə мə, шöхöле тə пе нəк'əтьвə. Ле зə'ф фəсал hа, к'öрд р'öке ч'йаньн? Дə, ог'ьрвə.

V

Р'о жь нивро шкәстьбу, сәрәке Хое у пьштоване хWәва жь Т'ehране дәрк'әтьн, бәрбь Хое hәспе хWә гәф-гӧр ажотьн. Әwр-әсман сәр hәвда дьhатьн, вьзнийа бе бу. Чьqа дьчу гӧр дьбу, пеле ба мина шәмаqа ль сӧфәте сәрәке Хое у сәйисе wй дьк'әт, тәе бьгота дьгот: «Ынә ль к'ӧрда нәhәqьн, хуна щмаә'та амәтам сәба тьштәки нәhәq нәрежьн». Щарна жи бе хWәлй у qум сәр wанда дьбаранд, дькьрә чә'ве wан, имк'ана ньhерандьне нәдьда. Дәмәке шунда бе ӧмьре хWә да баране. Хеләкә хӧрт чаwа дьбежьн «бь шера ав жорда рудькьр». Бь щурәки сәрәке Хое у сәйисе wи хwә авитьнә бәр загәке у әw ль wана бу сьтар Баране бьри, рewи рек'әтьн.

Дӧ рожа шунда бь әмре сәрәке Хое qӧмандар алайа хwә hьлда у бәрбь qьшла Чоло рек'әт. We роже әскәр ль чоле шәвбьhерийа хwә дәрбазкьр. Wитинийа чьвикайә сьве тәе бьгота тәрawьл жь хәwа шьрин ньшйар кьрьн у тәвз дьданә хWә. We дәме ль бәсте дәнгәк hат, әW дәнге qӧмандаре алайе бу, дәрhәqа кьщумкьрьнеда әмьр дьда. Дәмәке шунда әскәре алайе бәрбь qьшла Чоло чу, әw гәрәке орта чйае Мәхсо у Дикташра дәрбазбуйана, паше дәрбази кьщумкьрьне бьбуйана.

Әw чәнд рож бун, кӧ Чоло фәдайе хwә парәвәкьрьбу сәр дӧ тиша, йәке хWә дабу бәрәка чйае Мәхсо, ле йа дьне хwә дабу бәрәка чйае Дикташе,

Ӏивйа дьжмьн сәкьнибун. Wәхте әскәр хWәст рйа орта Ӏәрдö чйара дәрбазвә, фәдайе кӧрда жь Ӏәрдö алийа мина зипьке гöллә сәр дьжмьнда баранд у паше кәвьр Ӏол кьрьн, Wәки патрона зәф хәрщ нәкьн. Ӈале әскәре Хое чьқа дьчу аqаси чәтьи дьбу, гöлле wан тö зьрар нәдьданә фәдайа, бадьлӀәwа дӀатьнә агьркьрьне. Qöмандар дит wәки бь ви щурәйи шәркьрьн бефәйдәйә, бь әскәре хwәва пашда рәви. Чоло чәнд фәдайи шандә гöнд, Wәки бежьн кö әw Ӏиви дькә бежнә апе Ӈәщиәли бьра нәхәйидә у бьбахшинә, Wәки Wәхтеда мьн гöра wи нәкьр, әW qәдар нәкöшт. Ле бәле, иди Ӏәр тьшт жь Ӏор тьшти дәрбазбуйә, алайа әскәре Хое Ӏатийә сәр мә, бьра дәсте Ӏесир бьгрьн бәрбь чйае Гридаге Ӏәрьн. Әм нәта дö рожа имкане надьнә дьжмьн wәки бе гöнд, нәта wи чахи бьра тö кәс гöндда нәмине, паше әме бен бьгӀижнә Wана.

Ви шәрида фәдайа гәләк әскәр кöштьн у бриндар кьрьн, ле Чоло Ӏатә хапандьне. Щербандьна qöмандаре әскәре Хое пьр бу, wәхте әW пашда вәкьшйа әскәре хWә чәнд тиша нәрәвәкьр:—тишәк пешбәри фәдайа Ӏишт, ле е майин дьзикава бь рекә майин шандә бәрбь гöнд. Ӏәман We рожe ниве шәве Чоло бь феле qöмандаре алайе у шәркьрьне wи нәсйа, wи Ӏьнәк фәдайи wьр Ӏиштьн, е майива гьшк бәрбь гöнд чун.

Әскәре алайа Хое бәрбанга сьве иди хwә qьшлера гиӀанд, щмаәте кочь нава гöнд дәрдьхьстьн. Әскәр бь Ӏәвра гöллә рәшандә щмаәте, алайи тьжи qьшле бу; бь әмре qöмандар у Р'за әфәнди әскәр нә сәва

тьштәки жьн, зар, кал, пир дьköштьн, гәләк qиз у жьне щаһьл дьсöһьрандьн, хьшьр, зер, зиве сәре жьна зоре же дьстәндьн. Qöмандаре алайе qьсмә әскәр нава гöндда һишт, ле е майин дора гöнд qәләчада да сәкьнандьне, чәвньһерийе фәдайа бун, wәки хәзакьрана.

Р'за әфәнди хwә дабу алики qöмандар, бь дәсте расте сьмела хwә бадьда, ле дәсте чәпе дабу сәр навкела хwә, бь хәлqе гöнд дьк'әнийа.

— Дьле мьн ве шаре рәкәт бу,—әWи гот,—мер әwә паше бьк'әнә, ле нә кö пешда. Дә, ве щаре бьзанбьн әз к'имә... Әзе Wәхта Чолo нава гöнд, бәр чәве wә гьшка бьдьмә дардакьрьне, мәйте Wи дела щәникә хамва бьдмә гьредане, а Wи чахи дьле мьне һесавә, бьриие мьне бьк'әWьн...

We бисте әскәра каләки әхтйар анинә щәм qöмандар у Р'за. Р'әнге Wира дьһатә к'ъвше, wәки Wи дәрде дьне гәләки дитьбу, жь wәхте зутьр калбунера qол к'ъшандьбу у wера һатьбу рае. Qöмандар бьн чәвава мина кәйwане бәйанийи бриндар ль руспи ньһерн, тә търе әWe кале ве дәме техә нава ләпе хwәйә зöлме, we бәре кале бьдә зерандьне у паше куфи фәка хwәйә мәзьнкә. Гәло гöне кале чьбу, wәки qöмандар wa дьһани сәре wи? Нә ахьр кале әw наснәдькьр, нә жи әwи кале насдькьр? We дәма һерсбуна qöмандарда Р'за әфәнди гöһе qöмандарда дькьрә п'ъстә-п'ъст...

— Кале,—qöмандар гот,—тö баве Чолойи?

— Бәле,—кале гот,—әз кәке Чоломә, әw хут жь мьн к'әтийә.

— Кале, раст бежә,—qөмандар гот,—Чолойи ве дәме ль к'өйә?

— Чолойи ль чйае Мәхсойә,—кале гот,—hун мерьн hәрнә wьр, пьрса бьдьнә wи, жь мьн чь дьхwазьн?

— Көр'о,—qөмандар гот,—ща пенщи зоп'әйи ль калехьн!..

Әскәр әлбер'а әмре qөмандар qәданд. Ду лехьстьна зоп'ар'а, qөмандар хwә да сәр льнгәки, qьрмә жь qьбуре дәрхьст, дө патрон ль qәфәса кале жьмарт. Кале бәр wәфатбуне аницах гот: «Р'за, тө хWә к'өрд кәсаб дьки, ле бәр чә'ве тә дьжмьн мьләте тә qьр'дькә? Wәки нава бәдәна тәда хуна к'өрдийе hәбуйа, кәйфа тәе ль мьләте тә бьhата. Гәло пьчька инсаф у намусе п'ара тә нәк'әтьбу? Мере ноли Чоло жи дьнйалькеда дьжин у е ноли тә жи». Ду ве хәбәрданер'а өмре кале мина чъраке весийа.

VI

Фәдайе к'өрда бь сәрк'арийа Чоло хwә данә чйае феза qьшле у сәр әскәре Иранеда гөллә мина хWәлийе рәшандьн. Шәре әскәре ньзаме у фәдайе к'өрда гәләки дьреж к'ьшанд, аг'ри лаWе к'өрда әскәр п'әришан кьрьн, р'әв бь әскәр к'әт у we дәме бь нишана Чоло qөмандаре алайе жи hатә көштьне, wи чахи нава

əскəрда бетфаqи пешда hат, əскəра əмре qöмандаре майин жи нəдьбьhистьн. Wи шəре гьранда гəлəк əскəре Иране hатьнə кöштьн у бриндаркьрьне, бу Wəйнəвси, həр кəси дьхwаст нəвса хWə хəлаз бькə у öса жи Р'зи дьхwаст хwə бəтəвəкə. Əскəре ньзаме хеләке шунда бь тəмами тəслими лаwе к'öрда бун, ле Р'за əфəнди к'əтьбу наләки хьрав, дьхəбьти хwə мьне бькə. Гога Ə'лие Фарьз жь тьрса Р'за əфəнди зуда хwə нава к'оле дарада вəшартьбу Wəки жь дəсте wи qатьли хəлазвə, Wəхте wе дит кö лаwе к'öрда алтндари hьлданə дəсте хwə, əw дьзикава пəй Р'за дьгəр'йа у əw из дькьр, Wəки щара ищарьн жь дəсте лаwьке к'öрда хəлазнəвə. Hьнəк жьна зува дитьбун, кö Гоге пəй Р'за дьгəр'ə, wəки wи техə тəле, əскəре Иране жи тəркöсилан бубун, Чолойа дил бь щергə дабунə сəкьнандьне, hьнəк фəдайе к'öрда бриндар у кöштийе хwə бəрави щики дькьрьн, wе дəме щаб данə Чоло, wəки Р'зае фелбаз хWə бəтəвəкьрийə у йəqин wе бьр'əвə хəлазвə. Həма wи чахи ахйн-офина жьнəкə бриндар бу «ах дəрде мьн Р'зайə, гьди wи бьгрьн, qимə-qимə бькьн. Гога Ə'ли əw из дькьр, бьнhер'ьн, бе wи сəре Гоге жи нəхарийə...» Əв щаба əлбер'а данə Чоло, wи əмри сəр чəнд фəдайа кьр:

— Гəли бьра! Зу бькьн Wи qəщəри бьбиньн, чь qимəти дьхазə wи саг бьгhиньнə щəм мьн!

Лаwьк эп'ещəйи гəр'йан, нə Гоге, нə жи Р'за нə дитьн. Ə'вдьлмəщид у Гоге зува жь həвдö ньздькьрьн, wи мина мəрьве сəрхаш хWə öнда кьрьбу, гəwри ле

зьһа бубу, сәр һәр гавәке наве Гоге сәр заре wи бу. Бьнәтара қьшле Әвдьлмәщид у Кәсо гази дькърьн: «Гоге... Гоге... Гоге... Гоге... һе...» Гоге әw дәнга дәрәнг бьһист, кәвьрәк диса ль синге Р'за хьст, дит кө иди льват бь Р'за навә, әw жь нәwале нава к'ола дәркәт, хwә да щики бльнд у гази wан кър:

— Зу wәрьи! Әзә ль вьрьм! Гьдино, зу Wәрьн...

Лawьк wәхте гьһиштьнә Гоге әw наснәкьрьн, тәне Әвдьлмәщид бъ дәнге Гоге әw наскьр, кьрә қирин:

— Гоге, әзиза мьн! Әв чь кала қәдаре к'ӧрда анийә сәре тә? Әwи ль к'ӧйә? Әзе кәйфа тә бьстиньм!

— Әвдьлмәщид,—Гоге бльнд щаб да,—мьн кәйфа хwә бь дәсте хwә һьлдайә. Гьди, нәби-нәби wи бькӧжьн. Р'зайи wайә, чәледа, нава к'оладайә. Зу мәйте wи wәйнә щәм Чоло у щмаәта гӧнде мә. Бьра гӧндийе мә дьжмьне хWәра рьнд ббьнә нас...

Фәдайа хwә мәйте Р'за әфәндира гиһандьн, Әвдьлмәщид хаст дәст бавежә қьрме, Гоге әлбера зәнда wида гьрт, паше Кәсо гӧһе хWә да сәр дьле хунхӧр, дит кө дьхәвьтә, хастьи мәйте wи әрдера бьхьшкиньн, ле Гоге нәһишт, гот:

— Әвдьлмәщид, нә мьн бәреда тәра гот, әгәр мьн бьхаста әв к'әлба бькӧшта һазьр мьне бәри wә бькӧшта, ле мьн нәхаст. Дәрде мьн әWә, әви к'әлби сар ббьнә щәм щмаәте у Чоло, бьра һьнәки бьдьнә хәбәрдане, паше...

Ә'вдьлмәщид, Кәсо у лаWьке майин леше Р'за орта hәвра кьрьн, бәрбь щмаә'та гönд у фәдайе к'öрдайә читгьрти бьрьн, we дәме Ә'вдьлмәщид рева зәвта хwә нәани у гот:

— Гоге, тö сәре мьнки! Ве hәйсәбәйса шерда ви мöргöзи к'ънще жьна жь к'ö ани хwәкьр, hә?

— Ә'вдьлмәщид,—Гоге, гот,—әзе паше Wәра қьсәкьм...

Щмаә'та читгьрти гьшко посидәбун, тә к'ер лехьста пьчъкә хун жь wан нәдьhат, маләк гönәбу, Wәки кöшти, йане бриндаре wан гönәбуйа. Wәхте леше Р'за сәр дәсте лаwька дитьн, тәе бьгота дьле wан рәкәт бу, ле wәхте Гоге дитьн wәки пора we тәви hәв буйә, бәдәна Weйә чилә-қәрқаш нава дере қәльшира мина hивәке те к'ъвше, дем у зәнде weйә бриндар, диса hәр кәбубәкә щмаә'те алики дьбьр. Бистәке шунда леше Р'за орта хәлқеда данин, Чоло бәрбь Гоге чу, ә'нйа we рамуса у гот:

— Ә'фәрьм, Гоге, дöда к'öрде, дйа мьн! Әз кәйрана тә у қәWата мьле тәмә! Щмаә'та мә раст готийә— «Шер шерә, чь мерә, чь жьнә». Шире тә мети ль тә кәлалвә! Дә бежә, бе тә әв зальма чаWа кьрә ве роже?

Гоге бәре жь к'әла дьле хwә гьрйа, паще бәлә-кийе бәдәна хWәйә қәрқаш пәчънин, дем у пора хwә кьрә ньзаме, гот:

— Wәхте әскәре дьжмьн незики гönд бу, мина тәйроке гöллә сәр мәда барандьн, Wи чахи мьн хwә

вәшарт, wәки нәк'әвьмә дәсте ви зальми. Р'астә, мьн кәта нһа һәр тьшт жь wә вәшартийә, ле әзе нһа гьшки бежьм. А һун ви к'әлби дьбиньн? Wәхте дьһатә гөнд, һаqаси хwә нава гөнд әглә дькьр, Wәки мьн бьбинә у гьлийа бәр мьра бавежә. Мьн гьлийе wи бәр сир-пивазәке кәсавнәдькьр. Wәхте әскәр к'әтә нав гөнд, мьн әв сә дит, wи чә'ве хwә дьгәранд, ле мьн заньбу, ль мьн дьгәрйа, ләма жи мьн хWә вәшарт. Wәхте фәдайе мә һәрчар алйе дьжмьн же стәндьбун, имк'ана рәва wан төнәбу, qөмандаре wан жи һатьбу көштьне, дә әйан бу, ордийа бе qөмандар... Мьн нава к'оле дарада ль Р'за дьнһери, wи хаст дәмәке тьштәки бькә, ле дәрәнг бу, әскәр гьшк иди тәслими фәдайа бубу у лаWька тьвьиг-щәбрханә бәрәв дькьрьн. Һәма wи чахида мьн Р'за из дькьр wәки нәрәвә. Бона мьн фә'мдари бу, Wәки wи әв шәра дайә дәстпекьрьне у ве зөлме тинә сәре мә. Чawa qизәк ль морийе төре хwәйи qәтйайи бьгәрә, әз жи Р'за дьгәрйам, һәма wи чахи мьн әw дит, әw жи тәлә-тәлә нава к'оле дарара дьхаст бәрбь нәwале бьчуйа, мьн әлбера пешийа wи бьри у готе:

— Р'за әфәнди, әз бь хөлам, тө зани чә'ве мьни зува ль тәйә, әз жь тә кьз дькьм! Гьди, әз бәхте тәдамә, руне бьра кәсәк тә нәвинә Wәки төйи ль вьри. Әгәр әз ве шаре тә жь ве qәзйайе хәлазкьм, те мьн бьстини? Бәлки йаха мьн жь ви кале мьһащьрийе хәлазвә. Дә, гәли хушк у бьра! Мәрьв рожа тәнгда йаре дийа хWәра дьбежә «баво». Wи мьнра гот,

«Ә'зиза мьн! Әзе тә жь ронкайа чә'ве хwә гәләктьр ӈьзбькьм. Те бьби ханьма мале. Тәмам ре у шеWра мала мьне бь тә бе кърьне. Әгәр щара ищарьн тӧ мьн жь ве бәлайе хәлазки чә'ве мьн жи бьхази, ӈазьрьм... Зани чь, Гога мьн? Т'әне әз бь щурәки дькарьм хәлазбьм, гәрәке тӧ ве лә'зе мьнра кънще жьна дәстхи...» Бәре әз ӈьнәки вәбәщьрим у паше мьн дьле хwәда гот «Wәйла ронкӧре, дьжмьн ӈәла нәкьрийә тәле, дьк'әнә». Мьн гот «ве лә'зе, ә'зизе мьн!» Мьн әлбера туманәк, дерәк вәкьр дае у ӧса жи мьн дәстмала сәре хwәйә дӧда вәкьр дае, qьрма Wийә маWизер же стәнд, Wеда авитә нава ӈошәве, бьра нӈа фәдайик ӈәрә бинә. Мьн готе,--дә, зу бькә, кънща хwәкә, әгәр фәдайи мә бьбиньи We мә ӈәрда жи пърти-пърти бькьн. Гьва мьн хwә ль wи кьрә пәрдә, сәба wи нәбиньн, ле аликида жи мьн әW дьда лә'зкьрьне, wәки кънща хWәкә. Wәхте әw руньшт кънщ хWәдькьрьн, мьн парава кәвьрәки дудрежкани жь ә'рде ӈьлда, да сәре Wи, wи хаст ль мьн вәгәрә, мьн йәки дьн жи да сәре wи, wи чахи хуне әW бьр, wи ӈьнәки ньще хwә өндакьр у диса хаст мина са хwә бавежә мьн, мьн ве щаре ӈәман кәвьр дәв у руйе wи хьст, әw иди к'әт. Әз незики Wи бум, бе нәмьрийә, ньзаньм чаwа бу, wи дәст авитә ронре мьн, ӈьндьк дьма әз тәслими Wи бьбуйама, ле мьн имк'ан нәдьда wи, ӈа кәвьр дәв у дьране Wи дьхьст, агри мина дӧ рәләWана мә ӈәвдӧ ӈол дькьр, бь ви щурәйи әм ӈоли чә'ла ӈьнда мала мә бун. Дәрба пашьнә, кӧ мьн кәвьр ледь-

хьстьн, бәдәна wи гәз дькьр, дьhатә к'ъвше, wи аqьле хwә өндакьрьбу. Гәли хушк у бьра! Мьн щурәки гөлийе хwә жь дәсте wи хәлазкьр. Дә, гае рәшо, к'идәра тә дәшә, мьн р'ьнд лехьст, we дәме әз бь дәнге лawька кәсйам у wан хwә мьнр'а гиhандьн. Дә, к'опәки кәрамо, щава ван көштийа у бриндарада бьдә!..

Чоло диса бәрбь Гоге чу, ә'нийа weйә кәвәр р'амуса у гот:

— Ә'фәрьм, мерхаса мьн! Дөда к'өрда!

Бь әмре Чоло чәнд щер' ав сәр Р'за әфәндида кьрьн, бәре искини пек'әт у паше ч'ә'ве хwә вәкьр, ль дорбәре хwә мезәкьр, ахәкә к'ур к'ъшанд, диса ч'ә'ве хwә гьрт, лawька чәнд шер' ава дьн жи сәрда кьр, ве щаре Р'за сәр кьше хwәда hат. Лawька чәнте qөмандаре алайа әскәр ани да Чоло, wи чәнтә вәкьр, дәфтәр у qәләм же дәрхьст, р'абәри Р'за кьр у әw мәщбур кьр, wәки әw бьнвисә кө wи qьшлә чawa фьротийә к'өрда, паше чь зөлм аиийә сәре мьhащьра, wи бәртил чawa дайә сәрәке Хое у сәрәке Хое чawa бәртил дайә qөмандарийа әскәре Иране йәко-йәко бьнвисә. Р'за әфәнди бь фарьзи чь кө кьрьбу йәко-йәко ньвиси: «Сәбәбе qьркьрьна әскәре wә у щмаә'та к'өрд бәре әзьм, паше сәрәке Хое у qөмандарийа әскәрә, гөне Чоло у шмаә'та wи qәт төнәнә, әзи ль к'өрда нәhәqьм... Ирода әхтйарийа к'өрде qьшла Чоло hәйә малдәwләта мьн сәр хwә гарәкәвьн, бьбнә хайе этиме мьи у wан хwәйикьн...» К'ötасийа нвисара хwәда Р'за әфәнди бьн к'аг'ьзда qолкьр, паше жь әскәре дил бист

мәрьва жи qолкьрьн, йәки бь змане фарьзи бьн qолада wа нвиси: «Чь кӧ к'агьзада hатийә нвисаре Р'за әфәнди бь дәстәхәте хwә нвисийә у qолкьрийә мора хwә жи пева зәльqандийә. Әм гьшк шә'де ве qәwмандьненә у растә.»

Wәхте Чоло к'агьз жь дила стәнд ә'мри сәр лawька кьр, wәки дәст-п'ийе Р'за әфәнди гьредьн, бьбьн гелида hолкьн, иди бьра нәп'аке wа бәр чә'ве мә нәенә к'ьвше... Бистәке шунда ә'мре Чоло лawька qәданд. Щмаә'та qьшле бь шин у гьри кӧштийе хwә дәфьнкьрьн, вәгәрйанә гӧнд, дәст бь баркьрьне дкьрьн, бь кӧл-дәрд бәрбь чйае Хәзале рек'әтьн. Фәдайе к'ӧрда чьqа тьвьнг-патроие әскәре Иране hәбун сәр хwә п'арәвәкьрьн, е зедә к'очара раскьрьн. Фәдайи у Чоло се рожа щәм әскәре дил ман, рожа чара, сьве зу, әскәр гьшк щерге данә сәкьнандьне, к'агьзе кӧ Р'за нвиси бу, Чоло да әскәрәки дил у гот:

— Әзе wә иро бәрдьм, ви к'агьзе мьн бьгhинә шahe Иране у гӧне мә стуйе Wәвә, чь кӧ wә дитийә у бьhистийә йәко-йәко бежьн. Мьн бәр чә'ве wә гьшка к'омә әскәр да гӧлләкьрьне. Дә, hун дәрhәqa хәрабийа wанда жи рьнд заньн... Намуса hәр кәси бона wи qимәтлийә. К'ӧрд тӧ wәхта нәhәqийе хәлqе накьн, ле wәхте хәлq нәhәqийе мә дькә әм щаба wан дьдьн. Ишә-олащагә дьвә шah, йане Wәзире әскәрийе wә qәбулкә, wә чь бәр чә'ве хwә дитийә, we жи qьсәкьн...

Нава әскәре дилда әскәрәки бәжнева бльнд, сӧ-

фәтва нәщиф жь сьре дәрк'әт, ĥьнәки әскәре майин ньĥери у гот:

— Бьбахшинә, маqул Чоло! Әгәр әз дәwса wә буйама, мьне әв әскәре дил гьшк qьр'кьра, ле тә әw йәка нәкьр, тә кьрә мерани у сәр меранийа xwә жи сәкьни. Р'астә ĥьнәк әскәре мә бәр бае Р'за әфәнди к'әтьн, нә'си кьрьн, wан жи дәрба xwә стәндьн. Wәва әйанә, wәки әм әскәрьн, qөмандар чаwа әмьрдькә, әм борщдарьн бьqәдиньн. Жь Р'за әфәнди гьрти кәта qөмандаре мә, гьшкә ль wә нәĥәqьн. Әм гәләки жь wә разинә, ĥун к'өрд мьләтәки бь рәкмьн, хөдане намуса xwәнә. Бьра көштьна wи әскәри диwана мәр'а бьвә дәрс, бьра бәре бьзанвә сәва чь дькә шәр' у паше дәст бь шер' бькә. Маqул, мә бьбахшиньн, әмә ль wә нәĥәqьн...

Әскәре дил разибун данә Чоло у фәдайе к'өрда, wәки әw саг-сьламәт вәдьгәрьн, дәст бь щә'дандьна огьра xwә кьрьн.

VII

Чоло жь шер'бандьна xwәйә шер' заньбу, wәки диwана Иране wи wa бәрнадә, we чәнд рожа шунда әскәр сәр чолойада бьшинә, wәки к'өрда бьдә к'өрп'учкьрьне. Чоло у фәдайи ĥатьнә сәр wи qьрари, wәки бәрбь чйае Хәзаде ĥәрьн, йане на шмаә'те диса тек'әвә бьн ләпе хунхөра. Бь әмре Чоло кәрийе пез, гаране деwер у

рəвае həспе Р'за дӧ рож бу шандьбунə чиае Хəзале, wəки бь кəлали сəр эле парəвəкьн.

Эвар бу. Р'ое жи тə тьре дьхаст дəмəке ль фəдайе кӧрда тəмашə бькра у паше бьчуйа ава. Меше феза qьшледа кəwа шарур-бьлбьли дьстьра, тəе бьгота дьготьн «гьди зу бькьн, жь нава ве qəhр у зӧлме хəлазвьн, hесире хwə щарəкə дьне нəкьнə дəсте зӧлмкʻара...»

Фəдайе кӧрда рожа дӧда хwə гиhандьнə сəре чйае Хəзале. Сəре чйае Хəзале wəхтеда тəqйабу, ортa кʻолозе wида мəйданəкə лəйланкийə фьрə пешда hатьбу, гола аве жи рəwш дьда мəйдане: тəе бьгота тəбийət wəхтеда фькьрийə, wəки diwana Иране we зӧлме бинə сəре чолойа, əwe жь бəр зӧлме бьрəвьн. qəйа у заге чйае Хəзале we ль wana бьвə сьтар. hорчар алийе кʻолозе чйае Хəзале бь qəйайе асева hатьбунə доргьртьне тəне дӧ щийа имкʻана тəкəпəйа у сийара həбу, шьвəрйара hьлкʻьшйана сəре чйае Хəзале, wəки дьне qəйа у мешəбун, тӧ имкʻана hьлкʻьшандьне тӧнəбу.

Тариq дьдə кʻьвше, wəки кʻӧрд мьлəтəки азайьзи шəрванə, мəрьв дькарə кʻӧрда нав бькə лəhəнге сəре чйа. Кʻӧрда бона азабун у сəрбəстйа хwə тьме мьqабьли дьжмьна шəркьрьнə, кӧштьнə у hатьнə кӧштьне, ле qəлəче хwə дəсте дьжмьнва бəрнəданə, чьмки Кʻӧрдстан, йане жи мəскəне кӧ кʻӧрд теда дьжин, qəwле дьнезанəбуне имкʻане надə дьжмьна, wəки wан алткьн. həр чйа, бани, кəвьр, загəкə wəлате Кʻӧрдстана Р'оме

Иране у Ираqе бунэ пьштоване кӧрда, wанарэ бунэ бьра, лэма жи дьжмьна бь кӧрда нькарбуйэ. Дьне-алэм шэдэйэ wэки hэр жьнэкэ кӧрд рожа мьлэте хwэйэ чэтьнда, сэба азабуна щмаэта хwэ мина чйае Кӧрдьстане кӧрдарэ бунэ дар у пьшт. Тьвьнг hьлданэ, мерарэ тэвайи ль чйа мьqабьли дьжмьн шэркьрьнэ.

Бь эмре Чоло эле мал-дэwлэта Рза эфэнди мина hэбуна хwэйэ арьзи сэр мала парэвэкьрьн. Hэр малэк бу хӧдане пез, дэwер у hэспа, hэла пара имдадчие эле шькакийа, щэлалийа у зила жи хwэйи кьрьбун. Ниве фэдайайи пае пър сийарэбу, wэхте qэwмандьнэке сийара элберэ хwэ wи щирэ дьгьhианд, ле ниве hэспа жи щэм эле hиштьбун. Чоло у фэдайа шewрэкэ гьран дани, агрийе hатьнэ сэр we нете, wэки гэрэке диса вэгэрьнэ чйае Мэхсо у wьра пешийа эскэре Иране технэ шэр, имкъане нэдьнэ wан, wэки пешда бен. Фэдайа дькарьбу ль чйае Хэзале жи мьqабьли дьжмьна бькьра шэр у имкъан нэда wан пешда бьhатана, ле чйае Хэзале нава ньдуде Рӧмеда бу, мьqабьли дӧ дэwлэта шэркьрьн нэдьбу, фэдайи чьqаси жь ньдуде Рӧме дурбуйана, аqаси башбу, лэма жи qрар hатэ qэбулкьрьне, wэки hэрнэ чйае Мэхсо. Тэмамийа фэдайе эла Чоло у имдадчие меван бь чэк-силаке тэзэва hатьнэ силакьрьне у дэст бь щэндьна огьра хwэ кьрьн. Рожа дьне, сьве, фэдайе кӧрда гьhиштьнэ щийе къвшкьри, феза нэwала чйае Мэхсо бунэ кэйшт дэста, hэр дэстэк бь эмре Чоло qэлэче хwэйэ къвшкьрида щиwар бун, hива дьжмьн сэкьнин. Чоло чйае

Хәзале жи бехайи нәһишт, мере аһьл, жьн у қиза тьвьнг һьлдабун, кьдуде хwә хwәйи дькьрьн. Чоло öса жи сьпартьбу чәнд аһьла, Wәки wәхте кö патроне фәдайа кембә, сийари патрона бьгһиньнә Wан. Qәрәз, һәр фәдайики кʻörда qәләче хwәда һазьр сәкьнибу, wәки дәрбе ль дьжмьне дәвхунхьн...

VIII

Чәнд рожа шунда щаб гьһиштә шаһе Иране Wәки һьнда бажаре Хое кʻörда алайа әскәре Хойе қьрʻкьрийә, qömандаре алайе жи кöштьнә, ле дил у бриндар пашда шандьнә. Шаһ әʻмри сәр Wәзире әскәрие кьр:

— Жь wан әскәре дил чәнд мәрийа бьшиньнә щәм мьн, Wәки әw дәрһәqа wи шәрида мьиʻа qьсәкьн.

Бәхте кʻördaʻa öса ль һәв те, wәки әw әскәре кö Чоло кʻaгъз у мор дабуйе, дьчә щәм шаһ, кʻaгъз у море бәр Wи датинә, чь кö дитьбу шаһʻа йәко-йәко qьсәдькә. Ду хәбәрдана әскәрʻа агьр бь дьле шаһ дькʻәвә у әʻмри сәр wәзире хWә дькә wәки кʻaгъз бьхунә. Wәхте wәзир хандьна кʻaгъз тәмамкьр, шаһ гот:

— Нава дö сәкәтада qömандаре әскәре Тehране у сәрәке бажаре Хое дардакьн! Бьра е майин бьзанбьн, Wәки льнге хWә röhe хWә нәхьн. Ирода чар алайи әскәр у qömандарәки щеръбанди бьшинә сәр We хәрабщийе, бьра Wан зальма бьһьнщьриньн!

Wәзире әскәрийе wәхте жь шаһ әʻмьр стәнд чар

алайе әскәрә силаҥькьри бәрбь бажар'е Хое шанд. Р'ожа дӧда әскәр хwә бажар'е Хоер'а гиһанд, һәма wе р'оже бажар'ване Хоейә к'ӧрд, әрмәни и адрбещан щаб данә Чоло, wәки «сьве-дӧсьва чар алайе әскәр тенә сәр wә, һаж хwә һәвьн». Әскәр бь ә'мре qӧмандаре алайа р'ожәке жи ль Хое һеса дьбьн у р'ожа чара сьве зу бәрбь qьшла Чоло р'едьк'әвьн.

Qӧмандаре алайа мәрьвәки гәләки щер'ьбанди бу. Әw гәләк щара к'әтьбу шәр'е мьqабьли к'ӧрда, жь wан шәр'а алт'ндар дәрк'әтьбу. Ле щара ищарин qӧмандар жь ви шәр'и гәләки дьтьрсийа у тә тьре дьле хwәда гот: «Жь Хое кәта Гьридаг'е гьшк ч'йа-нәwале к'урьн у щи-щина мешәва һатьнә wәргьртьне. Wьр кьнщьр'андьна к'ӧрда зә'ф чәтьнә, чьмки әw гьшк бь ч'әк-силаке алайа алт'кьри һатьнә силаккьрьне».

Wәхте алайе Ирапе незикайи ль qьшле кьрьн, һәwзаньбун к'ӧрд нәчунә, гьшкә ль гӧнде хwәданә, бь ә'мьре qӧмандар һәрчар алайа мина тавийа зипьке сәр гӧндда гӧллә барандьн у кьщуми сәр гӧнд кьрьн, ле хенщи чәнд к'уч'ьке бриндар у чәнд пьшика, бәниинсанәк нәдитьн. Qӧмандар гәләки һерс бу у дьле хwәда гот:

«Ве щаре жь ви шәр'и алт'ндари дәрк'әтьн зә'ф чәтьнә... Нәмама дәрһәqа һатьна мәда йәqин к'ӧрдар'а готьнә, ләма әw жь гӧнд р'әвйанә. На, на, әзе ви шәр'ида хwә бьдьмә хәравкьрьне...» Жь һерса дәсте qӧмандар у сәре wи лоләпи дьҥәжийа, ньзанбу чь бькь-

ра, агри гази қӧмандаре дәста кьр, ра-шеwр да wан, лап кӧтасиеда гот:

— Һәр чь қимәти дьхазә бьбә, әскәр гәрәке нәwала бьиәтара чйае Мәхсора дәрбазбә, йәқин кӧрда хwә дайә кафа гәлийе чйае Мәхсо, әм гәрәке һәрдӧ алийе нәwале һьлдьнә дәсте хwә у паше кьщуми сәр чйае Хәзале бькьн. А тәне wи чахи әм дькарьи бьгһижьнә нета хwә у дьжмьн бькьнщьриньи... Әз wәра раст бежьм, чәтьнайа мә стәндьна кафа гелийә wалинә, әгәр мә һьлда дәсте хwә, öса бьзанбьн алтьндари дәсте мәдайә.

Бь әмьре қӧмандар гәрәке алайа йәке бәри гьшка жь нәwале дәрбазбуйа, алайе майин жи вали гели кӧрд бьдана бәр гӧлла wәки алайа йәке бькарбуйа дәрбазбуйа. Wәхте алайа йәке дәрбази wи алийе гели бьбуйа, гәрәке we мьқабьли кӧрда бькьра шәр, wәки һәрсе алайе майин жи пәй we дәрбази wали гели бьбуна у бь қәwата тәвайи ль кӧрда хьстана. Алайа йәке бе шәр пебәржери гели бу, wәхте пеһәвразбуне һьндьк дьма кӧ бьгһижьнә кафа гели. фәдайе кӧрда кәвьр у зьнар сәр wанда һолкьрьн. Кәвьре һолкьри мәщал нәдьданә әскәре дьжмьн, wәки һьлкъшьнә кафа гели, паше фәдайе кӧрда бь нишан гӧллә сәр дьжмьнда рәшанд. Әскәре нәwаледа хwә шашкьрьи, пебәржер бәрбь бьне нәwале рәвин у паше пеәвраз бәрбь алайа һьлдькъшйан. Лawe кӧрда бь нишана тьвьнге «К'чукчапе» дьжмьн ль һәврез пәришан кьр, ле әмре қӧмандар алайи ль һәврез да сәкьнандьне. Алайа йәке

гәләк әскәр өнда кьр, ле мьик'уна һәвраз һьлк'ьшандьне төнәбу. Алайа сьсйа жи пебәржер бәрбь алайа йәке шьqьти, ве щаре тьвьинге дәста чолойа к'әтьнә хәвате, бь ви щурәйи кәта тари к'әтә әрде wан бәр һәв шәр кьр. Wәхте тари к'әтә әрде бь әмре Чоло дәстәкә фәдайа рйа кафа гели qәләче хwәда руньштьн, wәки шәв мәщале нәдьнә дьжмьн, кафа гьли һьлдьнә дәсте хwә, рож дьжмьн нькарбу, чьмки кәвьр дьһатьнә һолкьрьне у гөллә мина зипьке сәр wанда дьһатьнә рәшандьне.

Шәв бу, шәвәкә сайи. Ниве шәмала хwә раWәшандьбу кәму щийа, те бежи әwе жи дьхWәст имдад бьда фәдайе к'өрда. Шәрәки к'єфили-дәман бу, жь дәст гөлла, чаWа дьбежьи, де әwләде хwә давит. Жь һолкьрьна кәвьра пьриске эгьр мина стерка дьчурьсии. Лawe к'өрда кәта бәрбанга сьве имк'ан нәда дьжмьна, Wәки кафа гели һьлдә дәсте хwә. Тарибәрбанга сьве бь әмре Чоло дәстә фәдайи жи һатә к'омәка фәдайе шәрькьри. Чәнд сәкәта шунда мерхасе к'өрда гәли жь дьжмьи да тәмьзкьрьне у әскәре сагмайи пеәвраз бәрбь qөмандаре алайе рәвин. Qөмандаре алайа гәләки посидә у һерс бубу, чьмки Wәкә алайке әскәр өндакьрьбу, ле дәрһәqа щәбьрханада иди qәт мәвежә. Чәнд мәһа к'өрда имк'ана нәWалера һәвразбуне нәда дьжмьн, Wали гели әскәре Иране гөллә нава һәweда давитьн, ле к'өрда бадьлһәWa гөлләкә хwә жи нәдавит, фишәк бона рожа чәтнайе хайи дькьрьн.

Qөмандаре алайа дәсте wи, чаWa дьбежьн, жь әрд-

ә'смин qәтйа, дӧ бьр' әскәр—йәк алийе гәлийи р'астер'а, йа майин алийе ч'әпер'а хwәст бьшинә бәләдийе, бәлки р'еке бьбиньн wәки we р'еда кьщуми сәр к'ӧрда бькьн. Wи бона сьпартьне сәрәке һәрдӧ бьр'а гази щәм хwә кьр:

— Гәли лаwька! Һун дьбиньн, wәки к'ӧрд имк'ане надьн әм дәрбази wали геливьн, нһа әз дьспермә wә, кәта льнге wә дьгрә кафа ви гәлир'а һәр'ьн, бәлки һун илаща р'еке бькьн. Әгәр wә р'е дит, тек'әвнә һӧндӧр'е гели, дәрбази wи али бьн у паше зу wәрьн, һуне п'ешк'еша хwә жь шаһ бьстиньн. Р'ьнд бәләдкьн. Wи чахи әме к'ӧрдар'а хәбәрдьн...

Сәрәке бьр'әке гәләки фькьри, ль деме qӧмандаре алайа ньһер'и у гот:

— Маqул qӧмандар! Әгәр әз шаш нәбьм, хәритә щәм wә һәйә? Бьнһер'ьн, ньһа wьрда һәр дәр теда те к'ьвше, бәлки р'е жи һәвә?

Qӧмандар аләма хwәда гәләки һерс бу, хwә зәвт нәкьр, незики сәрәк бу, гот:

— Гәде жь гәда! Хәритеда әгәр р'е бьһата к'ьвше иди мьн сәва чь тӧ дьшанди, һазьр мьне ә'мьр бьда әскәр у мәйе кьщуми сәр к'ӧрда бькра? Дә зу һәр'ьн, дәст бь qәдандьна ә'мре дайи бькьн!

Чәнд р'ожа щарәке qасьд жь Т'еһране дьһатьн, жь qӧмандарийа әскәр ә'ламәти дәрһәqа шер'да шаһр'а дьбьрьн. Нава гәләк ә'ламәтйада һьнәки пәсьн һәбу, ле дәрһәqа чәтьнайе кале әскәрда һьндьки дьһатә готьне. Ә'ламәтийе пашьнда qӧмандаре алайа тьштәк вәнәшар-

тъбу, чь чәтьнайи һәбуи дәрһәqа гьшкада һургьли ньвисибу, Wи гӧмана хwәйә пашьи данибу сәр Wан һәрдӧ бьре бәләдчийа. Wәзире әскәрийе нәма пашьнә жь qӧмандаре шер стәндьбу ханд, гәләки бәр хWә к'әт у дьле хwәда тәе бьгота дьгот: «Щаньм, әw щинә ӧса асенә, тәйр тәйртийа хWә чәтьи Wан дәра дьгәрә. Әскәр гәрәке Wьр топа бьдә хәвате, wәки дьжмьи алткә, мьнк'уна бьрьна Wан навә, тъвьиг Wьр чь дькарьи бькьи? Кафьре к'ӧрда ре ль әскәр гьртийә, к'и пешда дьчә дькӧжьи. Әв qӧмандара нинбә әз бь хwә һәрьм, әз чь дькарьм бькьм? Дьбини к'ӧрдә чьqасн шәйтаньи, патроне хwә жи бадьлһәwа хәрщ накьи, дәwса Wан кәвьра дьдьнә хәвате, wәхте әскәре мә дәрбази кьщуме дьбә паше фишәка дьдьнә хәвате у гӧлла мина хӧлийе сәр әскәре мәда әләк дькьи. Тәне гӧмана мә дьминә Р'ом, Wи алида имдаде бьдә мә. Нә ахьр Р'ом жи к'омәке надә мә, чьмки мә Wәхтеда имдад нәдайә We, Wәхте We мqабьли к'ӧрда шәр дькьр. На, Р'ом к'омәке надә мә, дьминә әм бь хWә илащәке бькьи, йане на әм гәрәке дәст жь Wи шәри бьк'ьшиньи. Сьве әзе һәрмә кьзура щаһ, чь кӧ мьир'а ньвисинә әзе Wир'а йәкойәко бежьм, к'а бе әw чь дьбежә, ищща паше әзе бьфькьрьм...»

Сьвәтьре Wәзире әскәрийе чу кьзура шаһ. Бәре дәрһәqа әламәтийе тәзәйә, кӧ жь шер стәндьбу, жер'а һургьли qьсәкьр у паше дәрһәqа Wи шәрида фькра хwә шаһр'а гот. Ду хәбәрдана Wәзире әскәриер'а шаһ хеләкә хӧрт һәWал нәда, к'әтә нава мьтала, тәне щар-

щара ль хәрита р'ахьстийә пешбәри хwә ньhер'и, qәләма хwә сәр хәритер'а вьрда-wеда бьр у ани. Тәе бьгота wи ньkарбу тӧ р'е вәбьжарта у бәр чәтнайе мәзьн сәкьнибу, wәки готьна хwәйә к'ӧтасийе бежә. Шаh диса ль хәрите у р'йа нәwала Мәхсо мезә кьр, паше фьтьли ль wәзире әскәрийе ньhер'и. Шаh wәхте ль wәзире әскәрийе дьнhер'и, wи мина к'уси хwә дьч'ьвьландә сәр hәв, дьхаст р'авә, кале әскәриеда бәр wи hазьр бьсәкьнә, ле wәхте шаh диса ль хәрите ньhер'и, hьнәки бина wәзире әскәрийе hатә бәр. Шаh щьг'арә сәр щьг'аре дьк'ьшанд, аг'ри сәре хwә hәжанд у гот:

— Wәзир, хенщи wе р'йа кӧ к'ӧрда зәвт кьрийә, р'еед башqә тӧнәньн? Бьнhер'ә чьqа әскәр hатийә тәләфкьрьне у чьqа силак к'әтийә дәсте дьжмьна?.. Щаньм, р'еед wе мирате чьqа асенә, wәки әскәр ньkарә топа жи бь хwәр'а бьвә?

— Шаh саг'вә,—wәзир гот,—тӧ р'еед башqә хенщи wе р'е тӧнәньн. Qӧмандаре алайа мьнр'а ньвисийә, wәки мьн дӧ дәстә бәләдчи—йәк алийе гелийи р'асте, йа дьне алийе ч'әпеда шандьнә, wәки qәт нәвә hәма швәр'екә ч'ук бьбиньн, бәсә, hәла дәрhәqа hәрдӧ дәсте әскәрә бәләдчида тӧ ә'ламәти тӧнәньн, чаwа әз щаве бьстиньм, әзе әлбер'а бемә ньзура wә.

— Wәзир,—шаh гот,—әз нhа тӧ фәрмана ньkарьм бьдьм, чьмки hәла жь бәләдчийа тӧ щаб мә нәстәндийә. Wәзир, тӧ мәрәхәси.

Чәнд р'ожа шу̀нда qӧмандаре алайа чьqа qәwата wи hәбу, диса дәрбази ньщуме бу, ле фәдайе к'ӧрда

мәщала дәрбазбуна гәлийе Мәхсо нәда әскәре дьжмьн. Чәнд рожа шунда дәсте бәләдчийа жи ћатьн гьћиштнә әскәр, щаб дан, wәки тӧ ре тӧнәньн.

Чоло дит, кӧ шәре дьреж бькъшинә, шаћтийа Иране жи we диса әскәр-щәбьрхане бьшинә имдада әскәре xwә, wи жи диса дӧ qасьд бәрбь эла шькакийа у чар жи бәрбь эле ћәйдәра у щәлалнайә wәлате Р'оме шанд, готә qасьда:

— Бежнә сәрәке ћәрсе эла щәбьрхане мәйә пърън. Ћәр кьщумкьрьнәкә мәда дьжмьн гәләк силак у патрона дьћелә дьрәвә, хенщи we йәке сильне кӧштийе дьжмьн лawьк бәрәв дькьн. Әз wә ћиви дькьм, әшир баве әширейә, нава wәдәки кьында чьqас жь дәсте wә те имдада фәдайа диса бьдьнә мә, лawька бе силак бьшиньн, әме вьра силька бьднеда. Дә, әз бәхте wәдамә, фәдайа зу бьшиньн, wәки әскәре дьжмьн мә пәришан нәкә. Фәдайе мә у wә кәта ћћа чйае Мәхсо у гәлийе we дәсте xwәда xWәйкьрьнә, мьрьн ћәйә, ле рәв тӧнәнә. Гәли бьра, имдада к'ӧрда бона к'ӧрда әсәйә!..

Qӧмандаре алайа дит, кӧ ви шәрида гәләк әскәр у силак ӧндакьрийә, wи әскәре xWә жь кафа гели вәкъшанд, ћьнәки жь we дур, щики архайин да hewьрандьне у к'әтә кале xwәxWәйикьрьне. Чәнд кәвте бу шәр стәqьрибу, ћәрдӧ али жи heса дьбун, ле бәле тәе бьгота qӧмандар дәрћәqа плане шәре тәзәда дьфькьри.

Кәта дәстпебуна шер жь ћәрсе эле к'ӧрда бь рәqәмәкә мәзьн фәдайи гьћиштә эла Чоло. Бь әмьре

Чоло шәр'ване к'ӧрдә т'әзә нава дәмәкеда hатьнә ч'әксилаккьрьне у к'ижан дәстер'а фәдайи лазьмбун данә we. Фәдайе к'ӧрда hазьр qәләче хwәда сәкьнибун, hивйа кьщумкьрьна әскәре дьжмьн бун.

Qӧмандаре алайа wәзире әскәриейи Иранер'а Wа ньвнсибу:

«Имдада әскәр, щәбьрхана у зәг'ирә мәр'а зә'ф лазьмә у әгәр мьнк'унә, нава wә'дәки кьнда бьгhинә мә. Әгәр hун дьхWазьн әм щара ищарьн ви шәр'е мqабьли к'ӧрдада алт'ндар дәрк'әвьн, т'әне мәщаләкә мә hәйә, әw кьщумкьрьнә. Дә, hун жь мьн р'ьндтьр заньн, Wәки Wәхте кьщумкьрьне qӧрбан гәләк дьчьн, бона wан qӧрбана кәта изна wә т'ӧнәвә, әз нькарьм дәрбази кьщумкьрьнебьм. Бе кьщумкьрьн стәндьна кафа гәлийә wалин мьнк'ун нинә, бе we йәке әм т'ӧ wәхта нькарьн бьгhижнә мәрәма хwә у дьжмьн бькьнщьр'иньн. Бь т'әхмина мьн qәwата к'ӧрда жи п'ьр'ә, те бежи ә'шӣрәте wәлате мә у Р'оме имдада фәдайа дайә к'ӧрда. Әгәр әв йәка р'астбә шӧхӧле мә we дhа чәтьнбә. Бәләдчийе мә жи т'ӧ р'е нәдитьн, вәгәр'йан. Кивикьрьна мьнә пашьн жь Wә әWә, Wәки hун изна кьщумкьрьне бьдьн...»

Wәзире әскәрийе Wәхте р'әшбәләка qӧмандаре алайе шәр'е мьqабьли к'ӧрда стәнд, әлбер'а чу щәм шаh, wир'а к'аг'ьз ханд у hивийа фәрмана wи **бу.** Шаh ә'мьр кьр, wәки wир'а алайик әскәр, щәбьрханә, у зәг'ирәкә п'ьр' бьшиньн. Бьра дәрбази кьщумкьрьневә, кәта дьжмьн бь т'әмами нәкьнщьр'инә бьра вәнәгәр'ә!..

Дә, ә'мьре шаh бу, нава чар р'ожада хастьне қӧмандаре алайа миасәр бу. Wи чәнд р'ожа жи hесабун да әскәр, қәwата хwәйә әскәршйе кәсаб hьлда, щәбьрхане hати сәр әскәре бе силак п'арәвәкьр. Ә'мьр да қӧмандара, Wәки к'ижан алайе бәре кафа гәли hьлдә дәсте хwә. Нава әскәрда щаба «хере» бәла бубу, Wәки «Шahе мә диWана Р'омер'а хәбәрдайә, әскәре Р'оме We алийе ч'йае Гьридаг'еда ль к'ӧрдахә. Әме к'ӧрда текнә мәскәре, гьшка дил бьгрьн. ӘW әскәре ви шәр'ида ә'гитийе, мерхасийе бьдә к'ьвше, We жь алийе шahда бе р'әwакьрьне, наве wийа we wәлате мәда бәлавә. Сьпартьна шahе мә буйә әw, wәки әм бәри әскәре Р'оме к'ӧрда дил бьгрьн, Wан бькьнщьриньн». Ван хәбәре вала әскәре дьжмьн дьда р'ӧкдаркьрьне, wәки р'ьнд шәр бькьн. Әскәр ӧса дабунә бawәркьрьне, wәки к'и ви шәр'ида бе кӧштьне, we шәhид бьк'әвә у бе хәбәрдан, we hәрә щӧнәте.

Бае сьбе бь кәмде хwә дьwиланд. Ә'wр'а руйе р'ое гьртьбу, имк'ан нәдьда wәки р'о гӧлийе хwәйә зер'ин р'awәшинә сәр бәдәwәтийа тәбийәте. Ә'wьр ль ә'смана мина әскәре Иране у фәдайе к'ӧрда бь hәвр'а к'әтьбунә қалщәнге. Тәе бьгота тәбийәта wедәре жи заньбу хӧде дьнйалькеда р'әкәти нәдайә к'ӧрда. Әw мьләта бона азабун-сәрбәстийа хwә, йане жи сәва қорикьрьна хwә тьме нава шәр'адайә. Қӧндаг'а тьвьнге бона wи балгийә, ә'ва сәва wан орхан-дошәкә, бь фьр'а ч'ьвикер'а кьшйар дьвә, Wәки шава дьжмьн бьдә. К'ӧрд шәр'ада р'аназе, ле бәле, бистәке мәщал бьк'әвә wи,

әW чәве хwә бьдә сәр һәв, бьзанбә Wи хәWа хWә һьлдайә.

Жь һебәта зәрпе гөлле дьжмьн тәйрәде гәлийе Мәхсо бәрбь к'өрда огьра хWә щә'дандьн, тәе бьгота жорда ль к'өрда дьнһерин, һәр фәдайики к'өрд qәләча хWәда һазьр сәкьнибу, һива әмьре сәрәке хwә бу. Гөлле әскәре Иране мина зипьке сәр к'өрдада бариа. Әскәре Иране мина гөре дәвхун дәрбази кьщумкьрьне бун.

Алайе Иране к'әW-к'әWа сьвера пебәржери гәлийе Мәхсо бун. Чawa дьбежьн «нәсавкьрьна кәвьра һәбу, ле йа әскәр төнәбу». Wәхте әскәре дьжмьн гьшк пебәржери гәли бу фәдайе к'өрда мина тавийа баране сәр Wанда гөллә барандьн, ле дьжмьн пешда дьчу, wәки бәри әскәре P'оме к'өрда дил бьгрьн, бәлки наве Wан Wәлет бәлавә у шаһ wан бьдә рәWакьрьне. Әскәре дьжмьн диса бехоф һәвраз һьлдьк'ьшийа, тәе бьгота гөлле к'өрдайә авити у кәвьре һолкьри зьраре надьнә wан. Чәнд бьре фәдайе к'өрдайә кафа гели нәта әсре тәнг мьqабьли ордийа Иране кьрә шәр у нәһишт дьжмьн һьлк'ьшә кафа гели, ле фәдайе к'өрдайә майинә бәрәка чйае Мәхсо qәләче хWәда руньштьбун, һива әмре Чоло бун. Wәхте кө тари лап к'әтә әрде әскәре Иране диса дәрбази кьщуме бу у бьрәкә хөрт һьлк'ьшийа кафа гели, фәдайе к'өрдайә һесуйе кьрә мәксәре. Чьqа дьчу жь гели к'омәка әскәре дьжмьн дьһат, хеләке шунда ниве әскәре дьжмьн һьлк'ьшийа кафа гели, чәнд бьра бь әмре qөмандаре алайа мәксәра фәдайе к'өрда дһа дьда тәнгкьрьне, ле әскәре дьжмьни майин дәрбази кьщумкьрьна бәрбь

qəwата к'ӧрдайə кимли дьбу. Мерхасе к'ӧрдайə хəлəqеда qраркьрьн бь чь qимəти дьхазə бьвə хəлəqе бьqəльшиньн у п'ебəржер бəрбь заг'а к'ӧ жер'а дьбежьн «Сəйран» həр'ьн. Ду гəлəк чəтнайар'а кӧрда хəлəq qəльшандьн, алийе р'йа гели п'ебəржер чун. Дə шəр' бу, к'и hатə кӧштьн у бриндаркьрьне, ле е майин хwə заг'ер'а гиhандьн, ища заг'еда к'ӧрда ль дьжмьн р'əшанд, к'и пешда hат əw hатə кӧштьне у бриндаркьрьне. Əскəре Иране бəрбь ч'йае Мəхсо hьлдьк'ьшйа. К'ӧрда бь залп гӧллə сəр дьжмьнда р'əшандьн у паше гьшк həвр'а дəрбази кьщумкьрьне бун. Гӧлле фəдайа у кьшумкьрьна wанə басквəдайи ч'ə'ве дьжмьн тьрсанд, əскəре дьжмьн п'ебəржер бəрбь əскəре wан т'əрьqандьн. We дəме əскəре дьжмьн хеншн р'ӧке хwə хəлазкьрьне тьштəки майин бирнəдьhанин. Фəдайе к'ӧрда əскəре дьжмьн мина гар'əнəкə деwер дабу пешийа хwə, бəрдьдайе. Нета qӧмандаре алайе дьжмьн əw бу, wəки зу бьр'əвьн кафа гелийə ч'əпе у р'астейə кӧ бəре дəсте к'ӧрда бу, qəлəче хwə бьдьнə мəккəмкьрьне, чаwа к'ӧрд жорда бен бь нишан бьр'əшинə wан, бəлки пашда бьр'əвьн. Фəдайе к'ӧрда жь к'əрба хушк у бьре хWəйə мəскəреда жь гӧлле дьжмьн у мьрьна хWə нəдьтьрсийан, пешда, пешда дьчун. Алайе дьжмьна дит, кӧ бь к'ӧрда пькарьн, т'əрq бь wан а к'əт, шьвəр'еа гелида п'ебəржер р'əви. We дəме дəqа мьрьн у жийине бу, həр əскəрəки дьжмьн дьхаст бьр'əвə, р'ӧке хwə хəлазкə. We həйсə-бəйседа ль кафа гели ə'мьре qӧмандаре алайа нава həweда дьhатə бhистьне, ле к'е гӧh дьда wи дəнги, дьр'əвйан бəлки р'ӧке

хWə хəлазкьн. К'örда гəлəк əскəр дил гьртьн у нава Wəхтəки кьнда кафа гəлийе Məхсойи алийе хWə жь дьжмьн да тəмьзкьрьне. Фəдайе к'örда жь кафа гели бь нишан гöллə давитьнə əскəре дьжмьи у сəр wанда кəвьр hолдькьрьн, имк'ан нəдьданə əскəре дьжмьн wəки гебəржер бьрəвьн. Höндöре гелида ль əскəре дьжмьн бубу агьрдəwрана раст, бенəсаб дьжмьн дьчу «щöнəте». ЛаWе к'örда кафа гелийə алийе хWə жь дьжмьн данə тəмьзкьрьне. Чоло we дəме ль həрафе мəйдане əмьр дьда:

— Ə'вдьлмəщиде бьра! Дəста хwəва гебəржери геливə, ордийа дьжмьн бьдə пешийа хWə нəта бьнə-тара заға «Сəйране» бəрде, мерхаса азакə у бинə.

Нава бистəкеда əмре Чоло hатə qəдандьне, Ə'вдьлмəщид дəста хwəва гебəржери гели бу у əскəре дьжмьн мина гаранəкə дewер да пешийа хwə, бəрдьдайе, ле фəдайе к'örдайə кафа гели имк'ан нəдьданə əскəре дьжмьн, wəки геəвраз бəрбь кафа гелийə алийе хWə hьлк'ьшьн, həрьн хəлазбьн. Нета фəдайа əw бу, Wəки кəйфа хWə сəдтаq жь дьжмьн дəрхə. Кале əскəре Иране зə'ф чəтьн бубу, к'ətьбунə кале мала бе малхе, к'əси кəсək нəдьбьhист, бубу wəй нəвси... Ə'вдьлмəщид дəста хwəва мерхасе к'örдə заға да данə хəлазкьрьне, ле чь фəйдə... жь сесьд мери у кəйшт жьна тəне кəйждə мер у Гоге сəр чолойада вəгəрйан. We рожеда əw заға hатə навкьрьне «Мəрзəле хушк у бьре мерхас».

Əскəре Иранейи сагмайи шəв бь щурəки жь гели

дәрк'әт, феза гели рәшбәләкәк бь дәсти дө qасьда шандьнә Т'ehране. Бь ви щурәйи әскәре дьжмьн hатә алткьрьне, ле бәле дө кәвтейа ль кафа гәлийе Мәхсо бәр хWә да, кәта жь wәзире әскәрийа Иране щаб hат, wәки пашда вәгәрьи. Сәбәба пашда вәк'ьшандьна әскәре дьжмьн наше бь сальха hатә әйанкьрьне. П'але мәдәне ньвтейә Иране мьqабьли qайдә-қануне Иране шәр' дькьрьн, сәбәба дөда жи к'өрде Совушбулахе (нha Мәкәбад) бона азабуна хWә мьqабьли шаһтийа Иране шәрәки зор дькьрьн. Aha сәба We йәке жи шәре мьqабьли к'өрде чолойа hатә сәкнандьн.

Wәхте әскәре Иране бь тәмами бәрбь Т'ehране к'ьшйа, фәдайе к'өрда мәйте мәрьве хwәйә көшти гьшк бәрәви кафа гәлийе Мәхсо кьрьн, бь әдәте к'өрда дәфьнкьрьн, ле бриндар шандьнә чйае Хәзале, нава эле. Көштийе заға «Сәйране» hәла сағийа хwәда hәвәле хwәра wәйсет кьрьбун: «Бьра лаwьк мәйте мә жь заге дәрнәхьн. Әгәр дькарьн, бьра дәве заге бь кәвьра hьлщьньн, чьмки әв заға нә кө ве щаре, ле hәла Wәхте кал-баве мәда буйә имдад, дар-пьшта мә к'өрда. Әв заға бона мә wәхтеда буйә зийарәт у зйарәт жи дьминә. Т'ariqa ве заге зәф мәзьнә. Әм hиви дькьн мәйте мә хушк у бьра нәбьнә тө щийа...» Фәдайе к'өрда wәйсете хушк у бьре хwәйә мерхас миасәр кьрьн, дәве заге сәр мәйте әфате хWәда се рез кәвьр hьлщьнин. Чоло итбара хWә бь диwана Иране у сальха нәани, дө дәстә фәдайе хWә ль кафа гәлийе Мәхсо hишт у чьqа силаке кө жь дьжмьн стәндьбун hьл-

дан, бь фәдайе майинва бәрбь хәлqе эла хwәйә чйае Хәзале чун. Wәхте Чоло у фәдайе хWәва гьһиштьнә нава эле, дә щмаәт бу, гьшк бәрәви дора Чоло бун, Wи щмаәтера йәко-йәко гот к'п һатийә көштьне у wан чаWа хушк-бьре хwә дәфьнкьрьнә.

Ду хәбәрдана Чолора дәнге «Бьро!.. Хушке!.. Бьро!.. Бьро!» нава һәWеда собәк'ари дькьр. Жьна рәш Wәргәртьн, гөлие хwә жекьрьн, сурәте хWә qәльшандьн һәспе тәwьланди рәш һатьнә хәмьландьне, бәйрәqе рәш пешдәре конада дарда кьрьн. Чоло у хәлqе эла wи ду сәкьнандьна шерра панздәһ рожа имдадчийе эле шькакийа, һәйдәра у щәлилийа хwәййкьрьн. Чоло у хәлqе эла Wи разибун әламн имдадчийа кьрьн, Чоло гот:

— Гәли бьре мьн! Дьбиньн готьне кал у баве мә wәхта дьготьн «Р'ожа к'өрдайә тәнгасиеда тәне к'өрд тенә һәwape». Чаwa иро сәре хWә дьгрьн. Бәле, иро к'өрд һатьнә һәWар у имдада мә. Ләма жи мә дьжмьне хәдар алткьр. Гәли бьре мьн! Азабун бе qөрбан навә, мә ви шәрида гәләк qөрбан данә. Р'әкма хөде ль wан qөрбанавә! Әз сәба wан гьшка корбьм! Ви шәрида хушке мә чь то нав дәрхьстьн! Хушке мә мьле хwә к'өтанә мьле мера у бь әгитй шәркьрьн... Гәли лаwька! Жь алийе эла мәда разьльхийа мәйә жь дьл әламн щмаәта эла Wә бькьн, әм мьнәтдаре шмаәта һәрсе эле Wә у сәрәке wәнә! Әм жи Wәкә хWә мерьн, иншалаһ әме бәр qәнщийе wә дәрен... Дә, гәли qамqьдуме мьн, wәра огьрбә у мьнәтдаре wәмә...

ГӀАРА ДӦДА

ОГӀЬРА ХЕРЕ

I

Кәйшт мәһ бу ль чйае Мәхсо қьсмәкә ордийа Иране мқабьли чәнд эле к'ӧрда шәр дькьр, ле алтндари һьлнәда дәсте хwә. К'ӧрд wи шәрида чаwa дьбежьн «бубунә ләһәнге бьне бә'ра». Нәньһери we йәке, wәки шаһтийа Иране имдада әскәр у силака гьме дьда алайа хwә, ле тӧ илащ бь к'ӧрда нькарбу бькра, к'ӧрд нәдьһатьнә алтькьрьне. Wи шәрида тәе бьгота һәр кәвьрәки wи мәскәне к'ӧрда wанра, буйә бав у бьра, һазьрә сәр дьжмьнда һолвә, wәки мәщале нәдә дьжмьн пешда бе, кале к'ӧрда гәришанкә.

Чаwa тариқ дьдә к'ьвше у ӧса жи сәр киме готьне кал у бава, дьжмьн чqасн кьщуми сәр к'ӧрда кьрийә бь сайа qәwле дьнезанәбуна мәскәне к'ӧрда, әW госидә вәгәрйайә у фькьрйә бь рекә башqә к'ӧрда алтькә. Бьвә диwана Р'оме, йане жи йа Иране, шәре мьqабьли к'ӧрдада рож у мәһе пешьн чьqа qәwата wан һәбуйә авитийә сәр к'ӧрда у чаwa лазьмә шәрькьрийә, ле wәхте дитьнә шәр дьреж дьк'шинә у гәләк тәләфате дьдьн, чйа, qәйа, гәли, гәбозе К'ӧрдьс-

тане имк'ане надьнə Wан, wəки к'ӧрда алткьн, дьжмьн əлбер'а дəст авитьнə силака мӧсӧлманиейə кимли «Qӧране», һəрдӧ алийа дəсте һəвда сонд харьнə, wəки шəр' бьдьнə сəкьнандьне у р'асти жи шəр' данə сəкьнандьне. Ду сəкьнандьна шер'р'а дьжмьн сəва к'ӧрда бьхапинə гəлəк ə'фукьрьн данə к'ӧрда, чəнд сала гьва хəрщ-хəращ жь Wан настинə̄, мəскəне кӧ к'ӧрд теда дьжин, гьва кəта-кəтайе п'ешк'еши Wан кьрьнə у гəлəк əхтйарийе майин данə к'ӧрда. Бь ве йəкева əW у к'ӧрд һəвһатьнə, паше чəнд мəһа к'ӧрд архайин кьрьнə, к'ӧрда жь Wан баwəр кьрйə, бь шӧхӧл-ə'мəле хwəва мьжул буйə, ле диWана Р'оме у Иране бьнва дəст бь фькре хwəйə р'əш кьрьнə, сонд у гьлийе дайи п'епəс кьрьнə, сəрəке к'ӧрда гьртьнə əлбер'а дардакьрьнə у бь qəWатəкə əскəриейə мəзьнва кьщуми сəр ə'ширəте к'ӧрда кьрьнə, əW кьнщьр'андьнə у бь ве йəкева алт'ндари һьлданə дəсте хwə.

Ви шəр'ида диWана Иране мина кал у баве хwəйə фелбаз дəст давежə «Qӧране» у сонда. Бь дəсти шех, qази у мəлле ə'йан щаве Чолор'а дьшинə, wəки «Əм шəр' нахазьн, бь дəсти мəрьве нəп'ак əм һатьнə хапандьне у əмə ль Wə нəһəqьн. К'идəре дьхази бьра Wəк'иле мə бенə wьр бь шə'дəтийа мəрьве хӧде, əм дəсте һəвда бь «Qӧране» сонд бьхӧн. Əм qьшле бь т'əмами дьбахьшиньнə wə, əм пенщ сала хəрщ-хəращ жь wə настиньн, мал-дəWлəта Р'за əфəндийə, кӧ Wə сəр хwə п'арəвəкьрийə, п'ешк'еши эла тə дькьм... Мə мала Р'за əфəнди, qəwм у пьсмаме Wи гьшк сьргун

кьрьнэ, мал у дэWлэта Wи дэWлэте hьлда, эва йэкадьдэ к'ьвше, Wэки hун гэрэке жь мэ баWэркьн. Тё зани Wэки шаhе мэ хёдане гьлйе хWэйэ, Wи гот хэлазбу, чу. Hэр гьлики Wи жь рёзе Qёране хэбэрдьдьн. Эw софийе софйанэ, баве фэqир-бэлэнгазайэ у хёдане гьлийе хWэйэ...»

Сэрк'аре эла к'ёрда Чоло, растэ, ёмре хWэва щаhьл бу, ле нэ мэрики хам бу, Wи жь кал-бава hэвhатьне ёсайэ Р'ом-Иране гэлэки бьhистьбу у баWэрбуна хWэбь сонде вьрэкэ диWана Иране нэдьhани, ле бона миасэркьрьна нета хWэйэ пашWэхтийе Чолора лазьм бу Wэк'иле хWэ бьшинэ щэм Wэк'иле Иране дэрhэqа hэвhатьнеда бь Wанра хэбэрда. Чоло чар руспийе дьнедити шандэ Хое, щэм Wэк'иле диWана Иране, эWи qасьде хWэра гэлэк гьли готьн, ле агрийе готьбу:

«Гэли маqула, сьргункьрьна мала Р'за эфэнди, qэWм-пьсмаме Wи, мэ к'ёрда дьдэ баWэркьрьне, Wэки дэWлэта Иране у шаhе We хёдане гьли у бэхте хWэйэ. Эм гёманьн диWана Wэ чь эфукьрьн у пешк'еш мэра готьнэ We бьqэдинэ. Дэ Wэва эйанэ, Wэки бь готьна Р'за эфэнди эскэре Wэ qьшла мэ тэмами шэWьтанд у хэравкьр, ньhа лазьмэ тэмам чекьн. Дэ, hун заньн, Wэки эм тэзэ жь шер дэрк'этьнэ, гэлэк бриндар у нэхаше мэ hэнэ, кэта эм сэр-гёhе хWэ бьдьнэ сэр hэв мэра эпещэ Wэхт лазьмэ. Эзе ван Wэк'иле мэра бьhатама, ле эзи ньнэки нэсазьм, лэма нэhатьм, бьра маqуле мина Wэ ве щаре мьн бьбахшиньн. Эзе паиза лапэ дэрэнги щаве Wэра бьшиньм, Wэки эм

ль бажар'е Хое р'асти һәв бен у дәсте һәвда бь «Qöране» сонд бьхöн... Әз һиви дькьм, тьште башqә бьра шаһти нәфькьрә... Әм, к'öрде эла мә, мәрьвнә беилащьн. Әм бәр ве р'әкма wә qәт дькарьн бьр'әвьн?»

Qасьде Чоло әw готьне сәрәке хwә wәк'иле диwана Иранер'а готьн. Ду гәләк хәбәрданер'а wәк'иле Иране р'азибун да, дәсте һәвда бь «Qöране» сонд харьн у кәта паиза дәрәнги wан хатьре хwә жь һәв хаст.

II

Мерхасийа эла Чоло у сәкнандьна шер' мина симсьз т'елефоне нава К'öрдьстане Р'оме, Иране у Ираqеда бәла бу. Дә, бь ә'дәте к'öрда гәрәке гьрә-гьре һәр эләкә К'öрдьстана wан wәлата бьһатана сәрхашийа мере кöштийә эла Чоло. Кале щмаә'та эла Чоло зә'ф хьраб бу—аликида бриндар, алийе дьнеда хәлайи, тә'зибун, йа һәрә сәрәкә сәрма ч'йае Хәзале әмана щмаә'те дьбьр'и. Әв чәтьнайе эле Чоло дькьрә каләки хәрав, кәзар фькьр сәре wир'а дәрбаз дьбун, wәки чь бькә, ве щмаә'та майин жи нәкә qöрбана звьстане, ле щаве сәрәке эле К'öрдьстанейә бона һатьна сәрхашийе, һәр кәбубәкә Чоло алики дьбьр. Нәдьбу, гәрәке wи дәст жь һәр фькрәкә хwә бьк'шанда у гьрә-гьре элайә жь К'öрдьстане һати qәбул бькьра. Чәндәки шунда дәстбь һатьна сәрхашийа бу. Гьрә-гьре элайә кö дьһатьнә сәрхашийе, һәр кәси wәкә qәwата хwә һесирр'а пәз-дәwар,

ар, гәньм, савар, бырьнщ, шәкьр у пәрчә дьһанин. Һәлбәт, әве йәке имдадәкә зор дьда һесир, ле тәбийәта чйае Хәзале чьqа дьчу сәрт дьбу... Wан роже паизейә сарда, роже шәш-кәвт дәстә дьһатьнә сәрхашийе. Ду харьна нин у фатнера, һәр сәрәкәки әла һати, бәр Чоло у щмаәта wи бона хайикьрьна һесирә звьстане дьле хWә вәдькьр у дьгот: «—Сәре ван гедука һесир хwәйикьрьн навә, баркә Wәрә щәм әла мьн, әзе чawa лазьмә щмаәта тә хWәйикьм, ле бьһаре дьле тә к'өда дьхазә һәрә». Һьнәка жи дьгот: «—Әшир баве әширейә, һьында гөнде әла мьн гөнде хәравә гәләкьн, баWәр бькә к'әләфе We жи тьндьрузьн, дьминә дар, әме we жи дәстхьн. Щмаәта әла мьн у тә we нава чәнд рожада хайа авакә, бьра һесир хwә бькә сьтар, кәта бе хөде чь дькә, дәвәчие бьмьрә, йане дәвәе бьсәкьтә...»

Сазаха сьвейә чйае Хәзале бь кәмде хwә дьwиланд. Р'о жи һьнәки шьрин бубу, ньшкева wәкә сесәд сийаре әла щәлилийа, зила у моткайә Wәлате Р'оме һатнә сәрхwәшйе, ду гьрин у к'ьламе сийарара, щмаәта һати конада руньштьбу. К'еләка Чолойә чәпе мерәки навсәрәйи qәмәри-бльнд, намьлә пә'н, qәфәса wи бь һаләта у шьрка сәнәтева хәмьли бу, ду харьна нин у фатнера жь Чоло һиви кьр wәки әw бистәке тәвайи у башqә һәвра хәбәрдьн. Тәе бьгота Чоло wира рази бу у һәрдө бәрбь мьлла пеш кона чун, wьр руньштьн, Мәнмәд гот:

— Чоло, бьре мьн, һөрмәт-сианәт тә у щмаәта тәра! Өса жи wан әлара, е кө к'омәкийа фәдайа данә

тә. Wə мераникә зор кьр. Наве Wə нә кӧ бәлайи Р'оме, Иране, Ираqе буйә у кәта дәнг-сәдайе шәре wәйи мерхас hәйло hатийә гьhиштийә hьнда мә. Гьрәгьре әлайә кӧ тенә сәрхашийе дьле гьшка бона hесире wәйи ви калида дьшәWьтә. Wәва әйанә рожа к'ӧрдайә тәнгда hәр к'ӧрдәки кӧ хуна к'ӧрда нава бәдәна Wида дьләйизә борщдарә имдаде бьдә бьре хwә, жь кале гьран дәрхә. Ви hесире Wәра бәре сьтара гәрм, нан у хӧрәк лазьмә. Ль Р'оме тӧ нькари сәре hесире хWә хайики, ль Иране жи диса öса. Тәне имк'ана хWәйикьрьна hесир щики hәйә. Бьре мьн, ве дәwра мәда нәмам гәләкьн, Wәки гьли дәве тә дәре, We бьгhиньнә сәрәке qәза Идьре, иди бәсә, гьли гьhиштә Wи мәнщәneqи, We qәwме мьн бьи к'ерера дәрбазкьн. Wәва әйанә, щәндьрме Р'оме нә сәба тьштәки мәрьва дькӧжьн, әгәр разибы әзе гьлйе хwә бежьм.

— Бьра щан!—Чоло гот,—мала тә авабә, чьма әз зарьм, лап архайин гьлийе хWә бежә.

— Чоло шан,—Мәнмәд гот,—әз ньhа малева ль wәлате Урьсете дьжим. Әв чәнд рожьн әз мевани hатьмә qәза Идьре, мала апе хwә. Әз чаWа жь вьра hәрьм, к'ижан qәWме мьн гьлийе мьн бьньhерә, әзе бь хWәра бьбмә Wьр. Wәлате Урьсете wәлатәки башә, патше we қанунәкә öса данийә, кәсәк хатьре кәсәки нак'әвә, мина бьра дьжин. Wьр ньhа дәстпекьрьнә хӧлийе жь дәWләмәнда, ага-бәгләра дьстиньн дьдьнә гӧндие к'әсиб. К'архана у завода дьдьнә пала. К'еф-к'ефа гӧндиа у паланә. Щаньм, нә ноли ван дәрайә. Хӧ-

лæсæ, тæра чь бежьм, щмаæт рожа hæвæ qæнщ у рæшда мина бра имдаде дьдьнæ hæв. Чæнд мале мæйæ qæбила зила сæва рæвандьна qизæке жь бæра hьнда се мер кöштьбун, wан мал-кале хwæ hиштьн у дæсте hесире хwæ гьртьн hатьнæ qæза Нæхчьване. Диwане бона wан тæрæ бæрдан, wан хwæра авайи чекьрьн у ньha бунæ хöдане мал-кала. Бь тæгмина мьн wæлате Урьсете хут щийе hесире wæйæ. Дьле мьн жи ноли кöрде майин ль hесир дьшæwьтæ, лæма æз хастьна хwæ тæра дьвежьм, wæки дьне шöхöле тæйæ...

— Мæкмæде бра,—Чоло гот,—тö раст дьвежи, æз бона шеwре тæ разимæ. Мьн исал мæha адаре чæнд qасьд шандьбун, чубун wан дæра гæрйабун, тæра бежьм, зæф бæгæмкьрьбун. Мæ щмаæти qрар кьрьбу, нæта паизе ван дæра бьхæбьтьн у паше hæрнæ wæлате Урьсете. Дæ, айьке шмаæте Р'за æфæнди у диwана Иранера нæминæ. Хöде кöре wи бькöжæ, мала wи миратбæ, wæхте мират бу. Йæqин wæ бьhистийæ, лаwька æW чаwа гæвæркьр, дæwлæта wи чьqас hæбу, мæ сæр щмаæта мæ бæлакьр. К'а мала wи дæрмдагвæ, hищт æм чæве хwæ вакьн? Æва чæнд кæвтæнæ сæре мæ жь шер азабуйæ. Æз у щмаæта эле hатьнæ сæр wи qрари, æм тæне ль wæлате Урьсете дькарьн сæре hесир хайикьн. Æва hæйæ се рож, мьн чæнд мæри нæта чæме Æрæз шандьн, wан æW ре-дьрбана рьнд бæлæдкьрьнæ, æме ван рожа гази хöде хwакьн у бæре хwæ бьдьнæ wæлате Урьсете... Бьрадаре Мæкмæд, æз бона шеwра тæ мьнæтдарьм у зæф разимæ!

Ду гәләк хәбәрданерә Чоло у Мәнмәд вәдьгәрьнә нава щмаәте, кьзуре жь wан дьхазьн, wәки әW hьнәки әглә бунә. Дәмәке шунда, щмаәта кө hатьбу сәрхашйе, изна хwә жь Чоло у эле стәндьн, Чоло жи разибун әлами wан кьр у хатьре хWә жь hәвдө хастьн. Эла Чоло әw нәта qөльбандьна чйае Хәзале вәрекьрьн у пашда вәгәрйан.

Сьбәтьре ро жь нивро хеләке дәрбаз бубу, чолойа hеди-hеди жь шкәвт, заға у коне хwә дәрдькәтьн бәрбь топьке пеш мала бәрәв дьбун у дәрhәqa дәрде хwәда qьсәдькьрьн. Жьнәкә навсәрәйә кьнще рәшwәргьрти, сәр деме we qәрмучәка хwәра hелин чекьрьбун, бьске нив qәрqаш ль деме we дьhат, әW алики щмаәте сәр чере панзейи зәрбуйи руньштьбу. We дарькәк дабу дәсте хWә, тәе бьгота жь кәрба дьле хwә әрде щьгиз-щьгизи дькә. Дә, щмаәт бу, hәр кәси жь дәрде дьле хwә хәбәр дьда. Агри хәбәрдана щмаәте hатә сәр баркьрьне. Мәта Фатма жь щийе хwә рабу, дарьке дәсте хwә weда авит, бәрбь Чоло чу, hьнда wи руньшт у гот:

— Бьре Чоло! Дьле мә гьшка бриндарә. Hәма йәк тө, дө көр у qизәкә тә hатьнә көштьне, ньhа тө майи, кәлала тә, тфаләки тә. Бьнhерә, жь маләке се нәфәр hатьнә көштьне, иди әз дәрhәqa эледа навежьм, әм гьшкә рожәкеданә. Әз әнийа тәкьм, вьра дәрбазкьрьн йди навә, бриндар, кал-пир у зар жь дәсте мә дьчьн. ЛаWo, илащәке бькә...

— Мәта Фатма,—Чоло гот,—хӧде кәзбькә, әме чәндәки шунда бәрбь Wәлате Урьсете рек'әвьн. Ньнәки жи тәйах бьдьн, бе чь дьбә?

III

Паиза дәрнги бу. Ньр бәдәWәтикә тәбийәте жь сәрма чйае Хәзалейә сәрт қәрмьчибу сәр ньв. We паизе хенщи дара мәрхе, даре майин гьшкә посидәбун, рәwша хwә Wәдәли жь сәр хwә авитьбун. Бәдәна Wан жь ньр сәртайи у қәзйа тәбийәте зу-зу дьнатә бриндаркьрьне. Дара wәхте чьлойе хwәйә к'әти дьнньерин, тәе қәй бьгота жьне эла Чолойә рәшwәргьрти ль гәлийе чйае Мәхсо у кафа We дьнньерин, дьп'әрьтин, хwәда дьқыщқыщин.

Шәвәкә паизейә ньенькә-сайи бу. Зьмә-зьм к'әтьбу нава эле. Налә-нала нәхаш у бриндара, к'ьламе жьнайә кӧ давитнә сәр кӧштие хwә, дьле мәрийа дьп'әрьтанд. Дәнге шин-гьрйе жьна тәе бьгота бәрбь заґа мәрзәле хушк-бьратие у мәрзәле кафа гәлийе Мәхсо дьчу у хатьре хwә жь әзизе хwәйә кӧ сәре хWә кәта-кәтайе данинә дьхастьн.

Щмаәта Чоло We шәве кәта сьве ранәза, мина әскәре ньзаме ньвиа әмре баркьрьне сәкьнибун. Сьбәтьре тәе бьгота, бәдәwәтийа чйае Хәзале вәньрмьжибу сәр хwә, льбасе хWәйи қәшәнги ньавине авитьбу сәр хwә, ньазьрийа хwә мина ньесир дьдит у дьхаст к'ӧрдара баркә. К'оче эле зуда рек'әтьбун, бәрбь Әрәз дь-

чун. П'әнще роейә гәрм һесир у кәйwан гәрм дькр, дәрде wани дити qәй сьвьк дьбун. Р'әфе тәйрада жи сәр к'оче мьһашьрара дәрбаз дьбун, һьнәки пешийа к'оча дьк'әтьн паше диса вәдәгәрйанә сәр к'оча, диса пешда дьчун, тәе бьгота бәләдийа эле дькьрьн. Бь әдәте щмаәте, wәхте реwи ре дьк'әвә, тәйрадә расти wан тен, бьзанбә огьра wан хер у к'ардарә, ләма жи дәмәке посидәбуне мала хwә жь сәр деме мьһащьра бардькьр, һьнәки вәдьбьшьрин у диса дәст бь qәандьна огрьа хwә дькьрьн.

Әw дө рожабун, к'оче мьһащьра дьк'ъшйан. Р'ожа дөда бәрәваре, тәе бьгота ро qәстәмә начә ава, дьхазә һәла к'омәке бьдә к'өрда, ле qануна тәбийәте бу, рое зөлфе хwәйә зерин һеди-һеди бәрәв дькьр, хатьре хwә жь к'өрда дьхаст. К'оче эла чолойа гьһиштә пьра феза Шаһтәхте. Чоло у фәдайи бубунә чәнд тиша, хwә дабунә феза к'оча, wәки ньшкева әскәре Иране зьраре нәдә щмаәте. Пешийа к'оча каләки нурани сийари дьчу, wәхте әw жь Әрәз дәрбаз бу, wи дәстмала хwә вәкьр, һьнә нан у хое дани сәр, бәрбь ньдудчийе Урьсете пешда чу. Ньдудчийа һәрәке пари нан у һьнәк хое харьн, бәр руспи һазьр сәкьнин у паше дәсте хwә данә wи. Р'успи зьмане урьси ньзанбу, ле жь һәwалдана wан һатә к'ьвше, wәки әwана дьбежьн: «—Һун сәр сәра, сәр чә'ва һатьнә! Әм тәрәфдаре фәqир у бәләнгазаньн!»

Ду ве хәбәрдана ньдудчиара, руспи к'олозе хwә һәжанд, wәки wәрьн. К'оче к'өрда дйса пешда дьк'ъш-

йан, жь Әрәз дәрбаз дьбун. Щмаәте wәхте дьлованийа кьдудчийа дит, гәләки ша бу у разибун әлами wан кьр. Кьдуде Урьсетеда паши у пешйа кәоча гьһиштә һәв, Чоло у фәдайи жи һатьн гьһиштьнә кәоча, бь кәрди сәлам данә кьдудчийа, wан жи бь урьси щаба wан да. Хеләке шунда qөмандре кьдудчи гази Чоло у чәнд руспийа кьр, гот:

— Щмаәт, дәwләта мә һазьрә тьме имдаде бьдә wе щмаәте у мьләти, кәижан бона азабун у сәрбәстийа мьләтийе мьqабьли зөлмкәара, кәдхөра, мьфтәхөра шәр дькә. Гәли бьре мәйә кәөрд, сәйасәтийа дәwләта мә жь мә wа дьхазә у әм борщарьн wе зийарәти бьqәдиньн, щмаәта зеранди жи сәр сәра у сәр чәва һатьнә wәлате мә!

Чоло у руспийа бь дәсти дилманщ бона дьлованийа мьләте урьс у қануна wанә аза жь алийе xwә у щмаәте разибун әлами qөмандаре кьдудчи кьр, гот:

— Әфәндьм, qөмандар! Әгәр разибуна wә һәвә һьнда Нәхчьване гөндәки мә кәөрда һәйә, жера Сус дьбежьн, бь сальха, сәд мале кәөрда wи гөндида дьжин, әм дьхазьн wи гөндида бьжин.

— Һун wи гөнди жь кә нас дькьн,—qөмандар гот,—һун кәанге һатьнә wи гөнди? Бәле, бь сальхе wә һәр тьшт растә. Гәләк гөнде әрмәни у адрбещан щинаре гөнде Сусенә у әкьне wан синоре һәвданьн. Хәлqе wан гөнда мина бьра һәвра дәрбаз дькә, хер у шәра һәвда дьсәкьньн. Әва исал чәнд салә әз сәр кьдудьм, хенщи чәнд мәрьва, мьи жь хәлqе майин тө

хәраби нәдитийә. Дә, щмаәт дьбежә: «Гошт бе һәсто навә».

Қӧмандаре ӈьдудчи дит кӧ хәбәрдана wан ӈьнәки дьреж дькъшинә, тари жи кәтийә әрде, щмаәта мьһащьр жи wәстйайә, әмьр кьр, wәки «ӈьнәки дури авайе ӈьдудчийа бьра кочә дайньн, шмаәт ӈесабә, дохтр жи брине бриндара дәрманкә, ӈата әм ӈәwалдана хwә тәмамкьн.» Әмре қӧмандар әлбера ӈатә қәдандьн.

— Бәле, әфәнди қӧмандар,—Чоло гот,—әз ӈазьрьм щава wан пьрсе wә бьдьм. Бь сальхе калке мьн, гьва баве wи, wира қьсәкьрийә. Сәрһатийа гӧнде Сусе мәзьнә. Ӈьдуде wи гӧндида, гәләк сийаре хәзәбе ӈәспе хwә бәзандьнә. Гәләк кӧрд бунә қӧрбана тьвьнг, шуре wан у гәләка бьн льнге ӈәспе wанда wәйсәте хwә кьрьнә. Зӧлӧмкара wьр мале мә талан кьрьнә у авайе мә шәwьтандьнә. Гәләк қиз у буке мәйә бәдәw бь дәсти зоре хwәра бьрьнә. Әлбера нав у кънше wан гӧһастьнә, хwәра кьрьнә жьн, нәһиштьнә әw бь заре хwәра змане де хәбәрдьн. Гәләк-гәләк әщеве майин анинә сәре хәлқе мәйи Сусе. Маqул қӧмандар, жь наве Сусе ӈәр тьшт фәмдарйә, wәки щмаәта we чь то рожа рәш дитийә. «Сус»—йане дәнге хwә бьбьрә, йане жи гӧнде дәнгбьрйа. Дә, кәсаве хwә ӈьлдә, әла мәйә wи гӧнди чь то рож дәрбазкьрийә? Бь сальха wи гӧндида бәре дӧ кәзар пенщсәд мал жинә, жь зӧлма we дәwре, жь wи гӧнди рәвинә wәлате Р'оме у Иране. Шӧкӧр рожа иройинра, әм ӈатьнә wәлате аза! Бәле, сәрһатийа гӧнде Сусе дьрежә. Аһа чьқас сал дәрбаз бунә, әм

дйса hатьнэ **W**аре де у баве хWэйэ кэвьн. Гёнде мэйи Сусе ньhа йэqин нэ ноли е бэрейэ, эме нhа ёмре бэхтэwар дэрбазкьн.

— Бэле, сэрhатийа гёнде Сусе мьнрa фэ'мдарийэ,— qёмандар гот,—нэта hун hьнэки hесавьн, эзе пе теле qёмандарийа мэрa дэрhэqа hатьна Wэда хэбэрдьм, бе чь э'мри дьдэ мьн? Бьбахшиньн, wэки эз **W**э тэне дьhельм.

— Эфэнди qёмандар,—Чоло гот,—к'эрэмкьн,к'эрэмкьн, эм бь гори! Эм жь шёхёле эскэрийе пърги-hьндьки сэрwэхт дьвьн... Маqул qёмандар, бьбахшиньн. Дьвэ qёмандарийа wэ дэрhэqа hатьна эле мэда разльхийа хWэ нэдэ? Бежьн щмаэ'та hэрсе эла кё хенщи ви wэлати эм начьнэ тё щийа.

— Hун чь дьбежьн,—qёмандар гот,—диWана мэ пьрса ёса тё wэхта рэтнэкьрийэ. Дэ, ве гаве hэла бь хатьре wэ.

Эпещэ Wэхт дэрбаз бу, qёмандар бь бэшэрэкэ гэш hате щэм к'ёрда, сэлам да, гази дилманщ кьр, гот:

— Гэли hэвала! Дэwлэта мэ хастьна wэрa qанл бу у изна гёнде Сусе да, Wэки hун wьрда бьжин. Чэнд сэкэта щунда дохтре мэйе бе нава щмаэ'те нэсаве бриндар у нэхаша бьгрэ, Wэки бь автомашина бьгёhезнэ нэхашхана Нэхчьване.

— Эфэнди qёмандар,—Чоло гот,—эм ирода заньн, wэки эмэ азанэ, тьрса мэ жь тё кэси тёнэ, чьмки мьлэте урьсайи мэзьн пьшта мэ сэкьнийэ, иди тьрса мэйе жь чь hэвэ?

IV

Әw шәва шәвәкә тавәһив бу. Тә дәрзи бавита әʻрде, wе бһата кʻьвше. We шәве хенщи бриндар, нәхаш у ләwәнда, щмаәʻта майин гьшк кʻәтьбу хәwа шьрин, тә тьре гьшк бь дьләки рәнәт разанә, qәт шаһтийа Иране әw зӧлма нәанийә сәре wан. Wәхтәки шәве бу, кawране стерка ль әʻсмана мьлмьли бу. Нава ве бәдәwәтийа тәбийәтеда ньшкева шәмала фәнәре автомашине әʻщәлә ль эле у ьдудчийа дәрәвәбу. Qӧмандар әлбеʻа чәнд әскәр шандьнә щәм Чоло, wәки һазьрийа бриндар у нәхаша бьбиньн, we бьшиньнә нәхашхана Нәхчьване. We шәве шмаәʻта кʻәсьри гәләк бь һатьна автомашина нәнәсйан. Дәмәке шунда кawране автомашина һьнәки дури эле һewьри, нәвт-нәйшт жьн у мере хәлате сьпи ле, чардарә дәсте wанда, бәрбь эле һатьн, сәлам данә щмаәʻта ьшйар. Чоло иди һәр тьшт заньбу, wи щийе бриндар у нәхаша нишани мәрьве хәлате сьпи хwәкьри кьрьн. Имдадчийа дәст авитә дәсте кʻижан бриндари у нәхаши хwәйе wан мәрьве хwә нәдьдан.

Кʻурайа эле, нава qалмә-qалмеда ахин-офинәкә зор дьһатә бьһистьне. Әw кӧре Фатмейи ноздәһ сали--Әʻвдьлмәщид бу. Wи жь дәсте эша брина хwә имдад жь дийа хwә дьхаст. Ле дийа wийә фәqир, чь дькарьбу бькра? Де дьл дьда бәр дьле лawe хwә, wәки тӧйе такби.

Хеләке шунда Фатма һатә нава щмаәʻте у гот:

— Мала wə бьшəwьтə, wəхте диwана Иране мала wə шəwьтанд! Əзе бəри гьшка кӧре хwə бьдьм, паше hун заньн. Wə дьне сəре мə ани həв. Мерька haqаси мəра qəнщийе дькьн, əв жи пеш qəнщийе wанва? Мерəки мина Чоло əв сəкətəкə жь wə hиви дькə, hун гьлийе wи наньhерьн. Гəли дохтра кӧре мьн бəри гьшка бьбьн, к'и жи нахəзə, шӧхӧле wанə...

Ду хəбəрдана Фатмера у бьрьна кӧре wера гəлəк хӧдане бриндар-нəхаша qанлйа хwə дан кӧ мəрьве wан бьбьн: ле hьнəк жи qанл нəдьбун. Дə, се эле мəзьн бун, hьнəка пак дьгот, ле hьнəка жи хьрав дьгот, ле паше гьшка жи разибуна хwə дан. Эщща мəри жи бриндар у нəхаше хwəра чун. Щмаə'та к'əсьри, диса к'ətə хəwа шьрин.

V

Кawране стеркайи ə'смин hеди-hеди к'аре хwə дьдит wəки баркə. Hьнəка жи щи бь щи ӧмре хwə дьда. Сəрма сьве жи qьравийа хwəйə зивин сəр бəдəwətийа тəбийətеда əлəк кьрьбу. Həр бинбəр у бəдəwətийа тəбийəте дьхаст хwə жь хəwа шəве дawəшинə, wəки бəдəна wи тек'əвə нава həрək'ət. Qиз-буке чолойа жи hеди-hеди жь хəwе радьбун, к'ьнще хwəйə рəш-кəш ль хwə дькьрьн, щер' дьданə пьшта хwə, бəрбь аве дьмəшйан. Wан сəр аве, сəр-чə'ве хwə qəнщ кьрьн, щер' тьжи ав кьрьн, həр кəс бəрбь мале хwə вə-

гәрӏа. Ӏива маливане мале бун, wәки жь хәwе рабьн, сәрчәве хwә бьшоп.

Хәлqе эле ӏеди-ӏеди жь хәwе радьбун, льбасе хwә ль хwә дькьрьн, сьбәхери дьданә ӏәв, сьвьке мала жи ньвин бәрәв дькьрьн, ав сәр дәсте мәзьнада дькьрьн у дьшуштьн. Р'оа шәмалдар жи иди дәст бь хәбата хwә кьрьбу. Бәнгзе мәрийа тәбийәтера вәдьбьшьри у хәмла хwәйә надьри раwәшандьбу сәр wан. Qӧмандаре кьдудчи дурва дит, кӧ щмаәт к'аре хwәйи баркьрьне дьбинә, әw дилманщ у чәнд әскәрава бәрбь мьӏащьра чун. Чоло жи бьрә мер да сәр хwә, пеш кьдудчийава чун. Wәхте әw гьӏиштьнә ӏәв сьбәхери данә ӏәв, дәмәке хәбәрдан, паше qӧмандар фьтьли ль дилманщ мезәкьр у гӧт:

— Бь тәхмина мьн щмаәте ӏьнәки wәста хwә ӏьлдайә, к'аре баркьрьне жи дитьнә, лазьмә щмаәт баркә, чьмки рйа wанә дурә, сьве на дӧсьва нивро, анщах бьгӏижнә гӧнде Сусе. Дә панзә, щмаәт чьqаси зу ӏәрә щиwар бьвә, аqаси башә. Ӏәлбәт, сәрк'арийа qәза Нәхчьване бона мьӏащьра нӏа бефьтйа фькьрийә. Ле щмаәт чьqаси зу дәст бь чекьрьна авайа бькә, аqаси рьндә у we зу жи тек'әвә бьн сьтаре. Ӏәвале Чоло! Бәлки готьне wә ӏәвьн, шәрм нәкьн, бежьн, әз ӏазьрьм хастьне wә бьqәдиньм? Бьра дохтре мә у чәнд әскәр wәра бен кәта Сусе. Дә, wәра огьрбә, саг-сьламәт бьгӏижнә мәнзила хwә.

Qӧмандар wәхте готә Чоло «ӏәвале Чоло.» Әw хәбәра «ӏәвал» ль Чоло гәләки хәриб ӏат, алийе ма-

йинда жи, әв хәбәр гәләки хаша Чоло һат, чьмки qӧмандаре урьсайи нәнас, һәма щарәкева Wир'а гот «һәвал» у чәнд пьрсада бь wи дьшеWьрә у wир'а кәсав р'удьне. We дәме Чоло к'әтә нава мьтала, р'оже дәрбазбуйиә wәлате Р'оме у Иране бир ани. We бисте Чоло аләма хWәда ша бу у аг'ьри зәвта хwә нәани, п'ирqини к'әте, к'әнйа, ль ч'ә'ве qӧмандар у һәвалбәнде хWә ньһер'и. Qӧмандаре ньдудчи әлбер'а тедәрхьст, wәки Чоло сәба чь к'әнийа, ле диса хаст сәбәба к'әне wи бьзанвә:

— Һәвале Чоло,—әз т'әг'мин дькьм, мьн нава хәбәрдана хWәда тьштәки зедә нәгот, ле чьма тӧ к'әнйайи? Һиви дькьм сәбәба к'әне хwә мьнр'а бежә. Әгәр һун нәдьнә зәлалкьрьне, We сәр р'ӧке мьн гьран р'уне у we кӧкми сәр инсафа мьн бькә...

Чоло м'ерәки зорбу, Wәхте wи дәрһәqа пьрсәкеда һәWалдьда, пьрс ӧса дьда сафикьрьне, Wәки сәба гьшка сәрWахтивә. Чоло бе сәбәб тӧ wәхта нәдьк'әнийа т'әне Wәхте фәдайа бәрә дьжмьн дьда, әw зә'ф бь Wан дьк'әнийа.

К'әне Чоло бона qӧмандар фә'мдарибу, ле wи хаст нета хәбәра «һәвал» wир'а бьдә сафикьрьне. Чоло wәхте пьрсдайине qӧмандаре урьса дьбьһист хwәда һерс дьбу у әW к'әнандьна хwәйә ньшкева, бек'ьрет кәсаб дькьр. Чоло бәре хWә жь дилманш фьтьландә qӧмандар, вәбьшьри у гот:

— Һун мьн бьбахшиньн, маqул qӧмандар, сәбәба к'әне мьн пьрсәк бу у сәбәба We пьрсе жи һәйә. Дьн-

йалькеда qəWмандьне кӧ дьбьн, сəбəба wан həйə, сəбəб жи бе qəwмандьн навьн. Сəбəб у qəWмандьн öса бь həвра гьредайнə, чаwа бона инсанət ав у həWa. Əм, кӧрд, həвра дьбежьн «Бьрадар», тьрк həвра дьбежьн «Аркадаш», фарьз дьбежьн «Р'əфиq» у зьмане майинə кӧ əз ньзаньм. Əз кəйрана сəре тəмə, мьн рожа чə'ве хWə вəкьрийə хwə наскьрийə у кəта рожа ироийн ль wəлате Р'оме, Иране у Ираqеда хəбəра «həвал» мə кӧрдара нəhатийə готьне, ле Wə щарəкева щӧлө'ткьр, мьнра əW хəбəра шьрин гот. Аha сəва We йəке жи əз к'əнийам.

Ду хəбəрданера Чоло диса хəрqи мьтала бу у алəма хWəда дьфькьри гəло qӧмандаре урьсайи нəнас чаwа лайqи хwə кьр əw гьли мьнра гот. Həма нава Wан фькьрада qӧмандаре ӳрьс, бь к'əн дəсте хWə дани сəр сəрмьлка Чолойə фьрə у гот:

— Həвале Чоло! Wəлате мə wətəне пала у гӧндийанə. Wəлате мəда мьлəт гьшк həвра həвальн, бьранə у əхтйаре wан wəкə həвə. Аha сəва We йəке жи əм həвра дьбежьн «həвал». Чолое дəлал, əз жь тə hиви дькьм иди мьнра нəвежə «əфəнди qӧмандар», мьнра бежə «həвале qӧмандар». Həвале Чоло, wəра огьрвə, баркьн у бəрбь шə'дандьна огьра хWə həрьн...

VI

Р'о иди шьрин бубу. К'оче к'ӧрде мьhащьр рекə'тьбун, дурва əwана мина кawране дəва ду həвдӧ

резбубун. Кәри-сурийе пез, бәрха у гарана дәwарестәwр ду к'оча дькьрә тоз-хӧбар. Сйар у пәйа жи к'очара hеди-hеди дьчун у огьра хWә дьщәдандьн.

Р'о жь нивро шкәстьбу. К'оче мьhащьра нава гӧнде qәза Нәхчьванейә сәр рера дәрбаз дьбун; щмаәта гӧнда чук у мәзьна пешийа к'оча дьбьри, кака—фика дьданә дәсте зара у wанра qӧрбан-кәйран хәбәр дьдан, ле wәхте ль рәш-кәше сәре жьна, бука у qиза дьнhерин, гәләк дьгьрйан у hьнәка жи гӧне хWә бь wан дьhанин, паше хатьре хwә жь мьhащьра дьхастьн, Wанра огьра хере дьготьн, к'оч диса редьк'әтьн.

Бәрэвар бу. Пешийа к'оче к'ӧрда гьhиштә гӧнде Диларе, тәмамийа бьнәлийе гӧнд пешйа к'оча читгьртьн у чәнд руспийа жь Чоло hивикьр:

— Р'ое иди ӧмре хwә дайә, рода hесир ре те, Wәстнайә, бьра раста феза гӧнд дайиьн, ишәв hесавьн, гӧнде Сусе жи hәмин жь гӧнде мә нә haqaси дурә, сьве hәла нивро hуне бьгhижьнә wьр. Бьре мьн, мә жи рожа hайә рәш дитийә... Wәхте әм дәрhәqa дәрде хWәйи дити wәра qьсәкьн, "гӧне wә, we бь мә бе. Мә Wәхтеда зӧлма гьран к'ьшандийә. Шӧкӧр хӧдера, hун әләкә мәзьньн, wә тәвайи мьqабьли дьжмьна шәрькьрийә. Wә бь дәсте хwә кӧшти у мьрийе хwә дәфьнкьрьнә, ле әм фәqире хӧде? К'ижан мәрьве мә ль к'ӧ дьhатә кӧштьне, мәйте Wи ль wьр дьма. Щарна ӧса дьqәwьми, wәки мә нәхаш у заре хWә дьhиштьн у дьрәвйан, wәки нәвса хwә хәлазкьн. Шмаәта мә гәләк зә-

лулийе бетәршә жь дәсте дәwләта Р'оме у Иране дитьнә. Бәле, шөкөр ве рожа мәйә иройинра!

Щмаәта мьһащьр һивикьрьна гөндийе Диларе қәбулкьрьн, әW We эваре wьр һewрин. Тәе қәй бьгота щмаәта wан гөнде сәре ре, қәстәмә һинкьрьнә wәки мьһащьре к'өрд рьнд қәбулкьн у wанра әзәт-көрмәте бькьн. Бәле, пешийе мә к'өрда готьнә «Зәр қәдре зәргар занә, зәргар жи қәдьре зәр занә.»

We эваре тәе қәй бьгота гөндийе гөнде Диларейә мер у жьн, гьшкә нава хәватеданьн, һәр кәси wәкә қәwата хwә һесирра нан у хөрәк дьһанин, һәвра хәбәр дьдан, тә дьгот әв щмаәта зува һәв нас дькә, дәрде хwә һәвра дьвежьн, һьнәкн дьле wан һеса дьвә, ле дәнге гьрйе жьне адрбещан у к'өрд әW бәстана һьнгавтьбун. Мере к'өрд у адрбещан жи пеш мала руньштьбун, хwә калара дьготьн, каләки рудана нурани, намьлә пән, деме wи қәрмучәкава дәWләмәнд к'еләка Чолойә расте руньштьбу, гәләки посидә ль мере к'өрда дьнһери, шар-щара хWә дьфькьканд, тәе бьгота дьхаст хәбәрдана Чоло бьбьрә, дәрһәqa дәрде дитида хәбәрдә, ле Чоло өса зәлул хәбәр дьда, Wи щөләт нәдькьр тәви хәбәрдана wивә. Агри кальке Хощә Wәхте навбьрина хәбәрдана Чоло, зәвта хwә нәани, гот:

— Эй, огльм, огльм! Нә итьрьбсән, нә гәзирсән? Биз әлә кара гөн чох гөрмишик. Шөкөр бу гөнөмизә Эй, көре мьн, көре мьн! Тә чь өндакьрийә, чь дьгәри? Мә жи рожe өсайә рәш гәләк дитьнә! Шөкөр ве рожа мәра! Әм малева гөнде к'еләка бажаре Тәwрезе дьман.

Ах, әз корвьм, wәхте кор бум... Кәвт көре мьн һәбун, йәк жь е дьне дө сал, се сал, салән у чар сал мәзьнтьрбун. Qәрәз, гьшк һәврә гһшштьбун, көл-дәрде мьнә дити лап сьвьк бубун. Дә, пъри-һьндьки һәбуна мьн жи һәбу. Әw сал салнә хәравбун, мәрьве бе нащәт, нәсав бькә мьрибу, лаwе мьн жь гөндийе к'өрдә щинаре мә хWәрә тьвьнг к'ърибун, бawәркә мә wана маләкбу, әw тьме дьһатнә мала мә, лаwе мьн жи дьчунә мале wан, һәврә бубунә дәстәбрак, әw жи чар бьрабун, жерә дьготьн: «Көре Ханое Мотки». Сәрһатийа we мале жи гәләки дьрежә, ле әзе тәне qьсмәки бежьм. Һәрчар көре Ханое Мотки тәрәфдаре к'әсив-к'усьва бун, wәхте агаки, йане бәгәки зөлмк'ар зор дьданә кәсиве хwә, әw дьһатьнә щәм һәрчар көре Хано, газьне хWә бь wан дькьрьи у имдад жь wан дьхастьн, wан жи к'омәк дьда wан. Р'оке орта бәге гөнде wан у шьване wида сәр һәq пәразибун пешда те, дә, qәбила бәг зә'ф мәзьн буйә, көрапе бәг дө шьвана дькөжә, щав дьгһижә лаwе Хано, wәки көрапе бәг нә сәва тьштәки, харзийе wә Бәк'ьр у заве Wә Ә'слан көштьн, һәр чар бьра бь силак жь мал дәрдьк'әвьи, тенә гөнде мә, һәр кәвт көре мьи жи һьлтиньи у дьчьнә сәр бәг, чар-пенщ рожа шәр дькьи, кәвдәһ мере wан дькөжьн у пенща жи бриндар дькьн. Дә, дәста бәгә пърбуйә, лаWька дькьнә щики асе, паше гьшка дькөжьи,—һәма We дәме бу пърә-пърә һесра сәр сурәте калке Хощәрә дьк'ьшйа, ахин у налина wи бу. Р'удана wийә чилә-qәрqаш тә тьре жь һесре чә'ве wи дь-

hатэ шуштьне, тамаре стуйе Wи дьwэрьмин, тэ дьго We ве лэ'зе рявэ кэйфа хwэ жь дьжмьн бьстинэ, ле дэрда у калтийе эw ида эхтйар кьрьбу, нькарбу жь щийе хWэ зу рявэ. Wи жь мьсине к'еляка хWэ гёлпэ ав вэхар, шёкёрбуна хWэ ани,—бэле, эз кёрдунда мам! Эм щмаэ'та Диларейэ пър' жь зёлма зэвтчие Иране рэвйанэ вьра. Кёре мьн, Чоло! Бьра hунэ сагвьн, мэ жи дэрде дьне гэляки дитийэ, даг' сэр дьле мэ'ра hатьнэ к'ьшандьне. Лawo, Эм мьляте адрбещан у к'ёрд qёрнада эм шинаре hэв бунэ у мэ hэвр'а бьрати кьрийэ. Мэ рожа hэвэ шайе у шинеда пьшта hэв гьртийэ, мэ тэвайи мqабьли дьжмьне хwэ шэрк'арийэ. А hэма мэсэла hэр кэвт кёре мьн тэ'ра шэ'дэ. Чолое мьн! Хёде руйе тэ у шмаэ'та тэ руспикэ, wэки Wэ ве эваре qэдре мэ гьрт вьр дани, мэ дэрде хWэ hэвр'а гот. Э'фэрьм Wэр'а, лawo, Wэ кэляме хwэ пьшта нэйарада нькандийэ у hэйфа мэ гьшка жь wан стэндийэ.

Хэбэрдана пьсмамтиейэ щмаэ'та гёнде Диларе у к'ёрде мьhащьр кэта ниве щэве к'ьшанд, наше wан шэвхери данэ hэвдё у бэрбь мале хWэ чун.

VII

We шэва сайи автомашине кё бриндар у нэхаш дьбьрьн, зуда рек'этьбун. Бриндаре ёса нав автомашинада hэбун, Wэки шэш-кэвт мэh бэре жь гёлле эскэре Иране hатьбунэ бриндаркьрьне. Дэ, сэре чйае Хэзале хенщи нэк'има у мэрьве дьнедити, к'е дькарь-

бу əw qəнщкьрьна? Кəк'им у мəрьве дьнедити жи дəрмане щмаə'тейи жь кӧлилк у пънщар'е башqə-башqə чекьри дьданə сəр брина. Бь wан дəрмана гəло бриндар дьhатьнə qəнщкьрьне? Wан бь щур'əки бриндаре сьвьк qəнщ дькьрьн, ле е гьран жи бəWəрбуна xwə бь Wан дьhанин. Wəхте бриндаре гьран ль qəнщкьрьна бриндаре сьвьк дьнhер'ин тəе qəй бьгота Wан брина xwə hьнəки qəнщкьри кəсаб дькьр, Wи тьре əwe qəнщвə у We диса вəгəр'ə нава həвал-hогьре xwə, we диса малхутийе ль к'ӧлфəте xwə бькə, йане жи we мьразе xWə шавə, дəф-дə'Wəта xwə бькə...

Чəнд сəкəта шунда каwране автомашине бриндар у нəхаша сəр бажар'е Нəхчьванеда дəрəвəбу. Дохтр у у хушке дохтрйе wанр'а дəрhəqа бажер'да, кəла феза Weда qьсə дькьрьн, ӧса гӧман дьданə бəр дьле Wан, wəки дохтре Wə qəнщкьн у hуне вəгəр'нə мале xWə. Ширəте дохтра имдадəкə мəзьн бу бона бриндар у нəxwəша.

Дəмəке шунда автомашинə бəр авайики йəкqати сəкьнин; əлбер'а жь авайи дəh-донздəh мер у жьне хəлате сьпи xWəкьри дəрк'əтьн, wан ə'мьре мəрьвəки бəжнеда нə аqаси бльнд дьqəдандьн. Нава wə'дəки кьнда бриндар у нəхаш отахе нəхашханеда hатьнə щиWаркьрьне, ле хӧдане wан кəwшеда р'уньштьн, ль хəбата дохтрайə ə'щəлə мезə дькьрьн. Дəмəке шунда бь ə'мре дохтре сəрə хӧдане бриндар у нəхаша шандьнə меванхане у щиwаркьрьн.

We шəве дохтре нəхашхане бубунə чəнд тиша,

гӀарәке ль нәхаша дьнӀери, ле гӀара дьне брине бриндара дьqәльшандьн, гӧллә дәрдьхьстьн, дьдрун, Ӏьнәка жи брин дәрман дькьрьн. Нава шест мере бриндарда, брина Ӏәрә хәдар йа Ә'вдьлмәщиде кӧрӀе Фатма пир бу. Дохтре сәрә Әлиев, әW сәр тәхте qәльшандьне дани у гот:

— Хорто, бьбахшинә, наве тә бь хер? Наве баве тә у тӧ кӀәнге Ӏати бриндаркьрьне? Ӏиви дькьм бежә!

— Ә'вдьлмәщиде Ә'вдьлрәзаqә, бь тәхмин сьсе, се мәӀ нивә әз Ӏатьмә бриндаркьрьне,—бриндар гот.

— КӧрӀе мьн, qәт шайиша нәкӀшинә,—дохтр гот,—әме тә qәнщкьн...

Ә'вдьлмәщид гәләки сефил бубу, әw мабу Ӏәстӧ у чәрм. ӘW чар щийа Ӏатьбу бриндаркьрьне,—бьрина пешьнә ль мьл бу, йа дӧда Ӏета Wи бу, дьӀатә кӀьвше гӧллә Ӏета wида мабу, йа сьсйа тьлйа льнге Wийә чәпе бу, йа чарайә сальӀ сьпилтах ль зьке wи кӀәтьбу. Жь эша брина ахин-офина Ә'вдьлмәщид бу. Эша Wийә кимли жь Ӏете бу, Ӏет бекәсав wәрьмибу у хале рәш кӀәтьбуне.

Дохтр Әлиев дәрзикә хәWе ль Ә'вдьлмәщид хьст, әw кӀәтә хәwе. Wи у Ӏәвале хwәва рьнд ль брина мезәкьр, паше Ӏәрсе брине Ә'вдьлмәщидә сальӀ qәльшанд, дьру, дәрманкьр. АгӀри дохтр дәрбази йа Ӏәрә чәтьн бу, бәре ль We ньӀери, бь дохтре Ӏәвале хwәрӀа шеWьри у паше дәст бь qәльшандьна брине кьр. Wи Wәхте qәльшандьне Ӏета Wида гӧллә дит у әw бь мучьлке дәрхьст, башqә дани. Дә, бь qәйде дохтрийе

чаWа лазьмбу брин тӀамьзкьр, шушт, дӀерманкьр у паше дӀест бь дьруне кьр.

Элиев WӀахте операсиа хӀалазкьр, дӀасте хWӀа шушт, худана Ӏ'нйа хWӀайӀа зипьк-зипьки тӀамьзкьр, бь бӀашӀарӀакӀа хWӀаш ль бриндар ньhеӀри у бь сӀаре хWӀа да кӀъвше, WӀаки бриндар ббьн, Ӏ'мр Ӏалбера hатӀа qӀандьне. ӀWсӀар руньштоке руньшт, дӀамӀаке ль ода операсиае мезӀакьр у дохтьре дора хWӀайӀа топбуйра гот:

— Ах, кӀ'орд огӀль, кӀ'орд огӀль! БӀахте тӀа бьри! Дйа тӀа щарӀакӀа дьне жи чока хWӀа дани Ӏ'рде, тӀ'о щара дӀода анийи... Бь тӀахмина мьн Ӏ'рӀабӀа—фьрхуне ван кӀ'орда тӀ'онӀаньн, ле Wан бриндаре хWӀа жь щики чаWа гӀ'ohастьнӀа щики майин? Ӏв бриндарана чаWа жь пеша Гьридаге hӀайло анйнӀа гиhандьнӀа кьдуде мӀа? WӀалӀаh кӀ'орд зорьн, hӀ'ондӀ'оре wан полайӀа. Ӏ'фӀарьм, WӀа мьлӀате мерхасра! Мерька hӀама шӀарада жи hанӀа! Баве мьни рӀ'акмӀатлебуйи, hӀала Ӏази чукбум, дӀарhӀаqа кьриве мӀайи хуне, Ӏ'зиз бӀагеда, гӀалӀак тьшт дьгот, кӀ'омӀака Wи гӀалӀаки гьhиштийӀа мьлӀате мӀа... Бь сальха, ӀагӀр Ӏw нинбуйа, нhа hӀастуйе мӀа гӀалӀака зуда бубунӀа хӀ'оли...

Дохтьре нӀахашхане кӀата сьве тӀамамийа бриндара операсиа кьрьн у ль ода дьгӀрйан, кале Wан дьпьрсин. Элиев чу ода Ӏ'вдьлмӀащид, ль кале бриндара ньhеӀри у паше пьрси:

— hь, кӀ'орд огӀль, чаWани?

— ЗӀ'ф рӀазимӀа, hьнӀаки пакьм,—бь бӀашӀарӀакӀа хаш Ӏ'вдьлмӀащид щаба Wи да.

— ДӀа, хатьре WӀа, бьре мьн!

— Огьрбə,—бриндара щаба wи да.

We р'оже чəнд бриндар у нəхаше бəткал wəфат кьрьн, ле бь т'əмами кале бриндар у нəхаше майин нə хьр'аб бу.

Щмаə'та бажер' we нəхашханер'а дьготьн нəхашхана «Мьhащьра».

VIII

Щмаə'та мə wəхтеда готийə: «Гьли ə'рде наминə». Дəрhəqа hатьна к'öрде мьhащьрда мина симсьз т'елефоне нава гöнде qəза Нəхчьванеда бəла бу. Гəлəк к'öрде гöнде Сусе у гöнде щинар hазьрийа хwə дитьбун пеш wанва həр'ьн, бəлки qəwме wан жи т'əв hатьнə, wан бьбиньн у хəрибийа хwəйə чəнд сале нəдити бьр'əвиньн.

Гəрма нава р'оже дьхwəст бьqьжьланда, ле qəwата р'оже нəдьгиhишт we фəсле мина кавине гəрмкə. Бəле, бəста орт'а гöнде Диларе у Суседа hьнəки гəрм бу, тəе бьгота р'ьщаф, сöр'-сəрма ч'йае Хəзале həла бəдəна мьhащьрада бу, we таве анщах əw гəрм дькьр.

Əw дö р'ож бун кö хəлqе гöнде Сусе, гöнде щинарə адрбещан у əрмəни hивйа мьhащьра бун. Дə, ə'дəте к'öрда бу, ниве гöнде Сусе иди hазьрийа хwə дитьбун, wəки гази хöдане кöштийа бькьн, hьнəки бəр дьле wанда бен, р'əше жьна hьлдьн, дəрде wан бьдьнə сьвьккьрьне.

Р'о hьнəки жь нивро шкəстьбу, к'оче к'ӧрде мьhащьр мьлла бьнəтар'а гӧндда hатнə хане, пешийа к'оч'а гəлəк həспе р'əшwəргьрти дьзгина wанə дəсте мерада дьhатьнə к'ъвше, лəq ль щмаə'та гӧндə к'ӧрд, адьрбещан у əрмəни к'ət, мина лейа бьhаре жыо-зар'ова пеш wанва чун. Жь həрдӧ алйа жи дəнге бьро, бьро, хушке, бьро дьhатə бhистьне. К'ьламе сийара р'аста бьнəтар'а гӧнд hьнгавт. We дəме жь wан хəбəре зəлул тəе бьгота кəвьр у к'оч'ьке wан бəста жи бь щмаə'тер'а дьк'ельмин, дьгьрйан, ле чəнд мале феза гӧнд нə пеш мьhащьрава hатьн у нə жи дəрк'ətьнə дəрва, wəки ль hатьна мьhащьра тəмашə бькьрьна. Ве шине тəе бьгота hьнəки бьрине дьле мьhащьра дьда hесакьрьне у qьдум дьда бəр чоке wан. Бистəке шунда к'оч' гьhиштьнə гӧнд, бь к'омəкийа бьнəлийе щи həр к'оч'əк бəр к'əлəфəки данин, шьван у гавана пəз-дəwар бəрбь аве бьрьн.

Щмаə'та гӧндə щи мьhащьр п'арəвəкьрьнə сəр мала у həр кəси меване хwə бьрьнə мале хWə. Малда диса дəст бь шин-гьри бу, дəмəке шунда ав анин, wан сəр у чə'ве хwə шуштьн, hьнəки бина wан hатə бəр, паше дəст бь харьне кьрьн. Ду харьнер'а бь ə'дəте к'ӧрда хəлат данə жьна у р'əше жьна жь сəре wан hьлдан, бəр дьле wанда hатьн, wəки «hаqаси бəр хwə нəк'əвьн, wə нəйфа хWə дəh qат жь дьжмьна дəрхьстийə. Хӧде сəбре бьдə wə! Р'əкма хӧде чуйавə, бьра майи саг'вьн. Гəли бьра, wə пешийа гədə-гуда нəкьрийə шəр', wə пешийа дəWлəтəке кьрийə шəр' у we алт-

кьрьнэ». Ду харьн-вэхарьнера мьhащьр разибуна хwэ дьдьнэ хайе мале у бэрбь коча хwэ дhатьн.

Ду щиwарбуна щмаэтера wэкиле qэза Нэхчьванейи ль гонде Сусе гази Чоло кьр, кеф-кале hэв пьрсин, hьнэки руньштьн, хэбэрдан, паше гот:

— Hэвале Чоло! Hун сэр сэра у чэва hатьнэ wэлате мэ! Hha hьнэки wэхти тэнгэ, звьстан пера дьгhижэ, кэта эм ханийа мьhащьрара чекьн we дэрэнгвэ, лэма жи мьн кочa hэр малэке бэр кэлэфэки дани, wэки сьве диwана мэ we тэхта у керана бьшинэ, кö щмаэт карьвэ хwэра кэлэфа тьндруз бькэ у ве звьстане хwэра бькьнэ сьтар, ле бьhаре дэwлэте пэра бэрдэ, wэки щмаэт хwэра ханйа чекэ. Дэ, hун hha гонде Сусе дьбиньн, wэхтеда щмаэтэкэ пьр ви гондида майэ, ле hha hьндьк майэ. Эм гоманьн у wэ дьдьнэ бэwаркьрьне wэки бь комэкийа дэwлэте гонди у гондийе щинар щмаэта wэйе нава чэнд рожада бькъшэ бьн сьтара...

Ду гэлэк hэwалданера wэкиле qэзае хатьре хwэ жь щмаэте хаст у бэрбь Нэхчьване чу, ле сусйа щмаэта щинарэ адьрбещан у эрмэни тьвдира хэбата сьве дьдитьн.

We роже мьhащьр иди архайин бу´ун у гоман бун, wэки эwе бьбьнэ хödане хани, тэwла у гома. Чэнд рожа шунда бь имдада дэwлэте у комэкдарийа щмаэта щи hэр кörдэки мьhащьр кэтэ бьн сьтаре, хwэра иди дэстбь тьвдира звьстане дькьр, wэки кölфэт звьстане чэтнайе нэкъшинэ. Сэркарйа qэза Нэх-

чьване бона мьһащьра гәләк гәньм, ар у шәкьр бәрда дьк'ана гөнд, wәки мьһащьр звьстане тәфәкөрийа тьштәки нәк'шиньн. Мьһащьр бь кәму алийава һазьрийа хwәйә звьстане дитьн, һәла гәләка жи р'оже лә'де кәйwане хwә гьр дьбьрьнә суке дьфротьн, дәwсе е-һур дьк'ьрин.

IX

Wәхте кьдудчийа бь автомашина бриндар у нәхаш гөһастьнә нәхашхана Нәхчьване, нава мьһащьрада нәразибун пешда һат, wан һәW заньбу дохтре бриндар у нәхаше wан бькөжьн, ләма жи итбара хwә бь дохтра нәдьһанин. Хөдане бриндар у нәхаша бе сәбьр-һивийе бун зу бьгһижнә гөнд у ә'щәлә сәр мәрьве хwәда һәрьн, бе чь каланданә? Жь мьһащьра ломанкьрьн жи нәдьбу, чьмки wәхтеда дәwләта Иране у Р'оме чә'ве wан тьрсандьбун.

Шәре мьqабьли Иранеда жь мала Ә'ли чар көр', у бь хwә һатьбунә көштьне, жь к'өлфәт тәне домама мале Сәйре у qиза We Гоге мабун. Сәйре жь к'әрба мер у көра, өса жи жь сөр-сәрма чйае Хәзале зә'ф гьран нәхаш к'әтьбу, әW жи тәви бриндаэ у нәхаша бьрьбунә Нәхчьване, малда тәне Гоге мабу. Һәла бә-ри шер Гоге у Ә'вдьлмащиде көре Фатме жь һәв-кьздькьрьн, де у баве wан жи гьли дабунә һәв, wәки һьнәки дәсте wан фьрәвә, дә'wәта wан бькьн.

Р'ожа сьсйа бу, кӧ мьһащьр гӧнде Суседа щиwар бубун, бона чекьрьна авайа хәбатәкә зор дьчу. Бь ә'мре wәк'иле qәзае у к'омәкдарийа Чоло әw мале кӧ хәбатчие wан һатьбунә кӧштьне, дәстә хәбатчи башqә кьрьбун, Wәки Wан малар'а авайи чекьн. Р'ожа чара хәлqе хӧдане бриндар у нәшаха һазьрийа хwә дитьн у чун мәрьве хwә бьбиньн, Гоге жи т'әви we к'оме бу. Чәнд сәкәта шунда жьне р'әшwәргьрти у мер гьһиштьнә Нәхчьване. Щмаә'та бажер' ль соqаqа чит гьртьбу ль мьһащьра т'әмашә дькьр, ле гәләк бажар'ван жи незики мьһащьра дьбун, бь Wанр'а дьналйан, паще ль qиз, бук, жьне р'әшWәргьрти дьнһер'ин у жь мьһащьра дьпьрсин:

— Һун хӧде кәвинакьн? Әв кәч'ька бәдәW, нә дәстгьртийа wи бриндаре бәдкалә, йане жи нә хушка Wийә?..

К'ӧрде навсәрә жи ль wан дьнһер'ин у дьготьн:

— На Wәләһ, нә дәстгьртийа бриндарә, ле кәзкьрийа wийә...

Мала Гоге нәшәWьтә, Гога р'аст бу бәжнә бльнд, мина сьпиндаре, хәмла гӧлийа п'онр'ьке дера дӧк'ӧта, ле к'ьнще р'әшwәргьрти дһа бәдәwәти дьда деме wейи чили-qәрqаш. Гоге wәхте әw пьрсданине бажар'вана дьбьһист, жь шәрма деме we мина севе АлщәWазе соро-моро дьбу, дьхьтьми, сәре хWә бльнд нәдькьр, ль щмаә'та к'еләка хwә нәдьнер'и. We дьхаст щава бажар'вана бьда, ле... Wәхте Гоге наве Ә'вдьлмәщид дьбьһист, Wәки әW нав данинә сәр бәхте We, әw алә'ма

хwәда ша дьбу, рәшкәше сәба баве-бьра wәргьрти у дийа нәхаш пешийа we дьгьрт, тә qәй дьгот фькьр we дьбьнә бәрбь демсьтан у qумьстане хькә-хали, паше we диса вәдьгәриньн сәр рйа hәqийе—дьнйа бәнгитийе, дьнйа гөл-сосьн, чәм-кани, гөл у бәре бәнгитийе. Жь деме Гоге дьhатә к'ьвше, тәе бьгота әw дьле хwәда дьбежә:

«Бәнгити әw өмьр-рәwша бьhар у гөланайә. Әw өмьр дьле к'еда тәмьривә, рәwша тәбийәте бона wи мьрийә у бәр чә'ве wи нае к'ьвше. Инсан бь көб-кьзкьрьна we дьжи, бь гөмана сьва wийә сьвейә гәш дьжи у ль we мезә дькә. Бәнгити hәр qәwмандьнәкә гьран у чәтьи у алт дькә, бь we гөмане бәр hәр чәтнайе бь мерхаси шәр дькә. Инсан щарна сәва әвинтийе мина Мәм у Зина мә дьбә хөли у жь дьнйа роньк к'оча хwә бар дькә. Дьнйаеда жь qәwата әвинтийе qәwаттьр, зортьр, көщәттьр, гөмантьр тө qәwат төнәньн у we төнәбьн жи! Эй әвинтийа мьн! Әз дьнйалькеда тьштәки өса набиньм, wәки тә hәмбәри wекьм. Әз нha дьнеда тьштәки набиньм, бәр чә'ве мьн нha тәне у тәне пәрда әвинтийе hатийә wәргьртьне. Эй әвинти! Әз тә дьнеда hәмбәри чькьм? Нә ахьр тьшт бәр чә'ве мьн нае к'ьвше у тьштәки өса төнә, wәки тә hәмбәркьм... Әвинти, нә ахьр, тө щарна инсин дәрдьхи нәвте асимана, бь wи тер ша дьби, бәхт и qәwате дьди wи, тәбйәт жи рәwша хwә давежә сәр wи, ро жи wи нава шәмала хwәда мина заронга әзизә heләчанеда хайи дькә. Тө щарна жи hьнәка нәта-нәта-

йе бәдбәхт, рурәш, сәргьрдан бәрдьди чол у бәста, мина Мәшнун дьки дине дьне, әw шәв-рожа щики набәтьлә, дьчә кӧ дьчә, бьбә хӧдане нета xwә, ле агри дьбә рьсqе тә'ва, тәйр у туйа. Һәй тӧ бәнгити у щаһьлти! Бәр агьре тәйи гӧр у гәш чь дькарә тәйах бьдә? Бәлки пола? На хер, пола жи дькәлә. Бәлки бежи кәвьр? Нә ахьр кәвьр жи бәр бае we ӧмр xwә фьне дькә у һеди-һеди әw жи һур дьвә, жь орте дәрдьк'әвә. Дьнйалькеда жь тә рьндтьр, бинтьр, гӧлавтьр, гәло гӧлавәк һәйә? Һәлбәт тӧнә. Бәхте дайи, гьлийе раст, змане шьрин, һәвал-һогьртийа qәнщ бьһара бәнгитиейә, ле мӧкбәт qам-qьдум гӧла ӧмрә. Әгәр бәнги гӧлава бәнгитийе бин нәкә, бине нәдә we, иәфәсе нәдә, нәфәсе же нәстинә, иди чь бәнгити, гәло чьма дьнйа ронкайида дьжи? Бьра әw дьнеда бькәтьмә, тек'әвә бәр пеле чәме гӧр, бе мәккандьне.»

Аһа Гоге бәнгитийа xWә у Ә'вдьлмәщид чawa шьровәкьр. Бәле, раст и жи, бәнгитийа һәрда йа һәqийейә у Wәхте шерда әw бәнгитийа Wан дһа qат-qат зедә бу у гьһиштә ве дәрәще. Дохтра wәхте сәр тәхте qәльшандьне брине Ә'вдьлмәщид дьqәльшанд у һәва дьдрун хенщи ахин-офина Wи, наве Гоге тьштәк нәдьгот. Кӧб-кьзкьрьна Гогейә бәрбь Ә'вдьлмәщид дәмәке бав у бьрайе кӧшти жь бира we дәрхьст. Даға брине Ә'вдьлмәщид дьле Гоге дьпәрьтанд, әгәр баск тек'әтана бьн мьле we, әWe бьфьрйа бьчуйа пәнщәра ода Ә'вдьлмәщидра тек'әта оде, we щәм бриндара кале wи бьпьр-

сийа, ə'нйа wи р'амуса, дəсте хwə чаwа дəрман бьда сəр брине wи, wəки эша wан кембуйа. Нə ахьр бона домама де, бав у бьра зə'ф шьриньн? Сəба əwлəд нə ахьр де лай-лай готийə, к'ьлама Щьбри wиландийə, хəw нəк'əтийə ч'ə'ва, бешик кəжандийə, ду гəлəк кəжандьнер'а wəстийə, дəйн ль мере хwə кьрийə, дəмəке wи жи hелəчан кəжандийə. Бьра жи хайе хушканьн, хушк жи бона бьра wелийə. Бəле, бьра həр тьшт щие хöдавə, ле кöб-кьзкьрьн у бəнгити жь гьшка шьринтьр у кəлалтьрə, жь həр тьшти бəдəwтьр у шьринтьрə. Wəхте мəри дьк'əвə нава бə'ра бəнгитийе, дьнеда həр тьшти бир дькə, гöман у qəwата хwə датинə сəр wе, т'ьме бине же дьк'шинə у бине дьдə wе.

Дохтре сəрə нава оде бриндар у нəхаша дьгəр'йа, кале wан дьпьрси, гəрмайа wан дьпива, дəрмане т'əзə wанр'а дьньвиси, шеwре дохтрийе бона qəнщкьрьна бриндар у нəхаша дьда хушке дохтрийе. We р'оже кале Ə'вдьлмəщид зə'ф п'əришан бубу, ч'ə'ве хwə жь həвдö hьлнəдьда, ахин-офина wи бу, т'əне щар-щара навəк hьлдьда у наше хелəкə хöрт дəнге хwə дьбьр'и. Фатма дийа Ə'вдьлмəщид hаж хəравбуна кöр'е хwə həбу, дəрда əw дьбьрə дьнйакə майин, ле мина жьна к'öрдə мерхас, həрдö дəсте хwə дабунə навкела хwə, кəwша нəхашхене бе кəмди хwə дьпива, ле ч'ə'ве wейи ль дəрийе нəхашхане бу. Дə, дьле дайиктийе qəбул нəдькьр, чьqаси wе дьхаст бəр хwə бьдə, ле нəдьбу. We зу-зу жь дохтра дьпьрси: «—Qəт Ə'вдьлмəщиде

мьни чawанэ? Кале Wийи гьди нэй ль бэрихерейэ». У гэлэк пырсе майин дьпырси.

Фатма бэлэнгаз жь готьне дохтра бawэр дькьр, ле диса дьле де бу, цьйар пэдькьр, кэзар фькьр сэре wера дэрбаз дьбун, wэки We у Э'вдьлрэзаqе мере we, бъ чь то чэтнайа Э'вдьлмэщиде кöр мэзьнкьрьбун, hивйе бун бь дэф-дэ'wэта wи шавьн. Дэмэке Фатма к'этэ мьтала «гьва вайэ дэр мала wан дэ'Wэтэ, эw у мере хwэ к'этьнэ говэнде, шайа кöре хwэда дьрэцьсьи, hэвале Э'вдьлмэщид шабаше дьдьн, мьле wида дьгрьн, дькьнэ говэнде, тэвайи дьлэйизьи. Э'вдьлмэщид шэрм дькэ, сэре хwэ бьльнд накэ, ль рэqасчийа у тэмашэчийа напьhерэ. Паше дэфчи у зöрщэчи цэйде щьриде дьхьн, сийар hэспе хwэ бэр дэфе дьдьнэ рэqасе, бэрбук сийар дьвэ, бэрбь мала Э'лие Фарьз дьчэ, пэйа дьвэ, щьhез ль hэспа дькьн, буке сийар дькьн, бэрбь мала wан тиньн, эw тасэке у кэвчики hьлтинэ, hэрда ль hэв дьхэ, неш бука хwэва дьрэцьсэ у дьчэ. Буке щан, буке, эз цöрбана мьразе тэ у Э'вдьлмэщидьм! Хастьна мэйэ сала сэре хWэ гьрт... Ду дэ'wэтера we дит, Wэки дэр мала wан гэлэк мэри бэрэв бунэ, жь Нэхчьване мэйте Э'вдьлмэщид аншнэ мал, we тö сьтар сэр у руйе хwэда нэhиштийэ, we у Гоге hэв кэмезкьрийэ, тэвайи дьгрин у давежнэ сэр Э'вдьлмэщид. Wэй лawo, эз ду тэра бука мала баведа чawа бькьм? Нэ ахьр тö тае тэнейи, гöла мэйи!» Фате бе кэмди хwэ к'öлма дьдэ сэре хwэ, жьнэкэ к'öрдайэ бриндарара hати жь лехьстьна Фате вэдьщьньцэ у дьвежэ:

— Мәта Фате, тӧ чь дьки? Нә шӧкӧр Ә'вдьлмәщиди пакә! Малавайе, тә лап хwә ӧндакьр.

Фате жь hебәта мьрьна Ә'вдьлмәщид хӧва дьчә, дохтр әлбера we тиньнә нәхашхане, дәрмана дьдьне, дәрәнг-дәрәнг сәр hьше хwәда те, We дьдьнә баWәркьрьне, Wәки qәт нәтьрсә, кӧре тәйе паквә. ӘW жь wана баwәр дькә, Wәки Ә'вдьлмәщиде We qәнщвә.

X

Бь пьрс-пьрсйара хӧдане бриндар у нәхаша hатьнә бәр Нәхашхана «Мьhащьра». Бәре hәр кәси кале нәхаш у бриндаре хwә жь хәлqе хwәйә бриндарара hати пьрсин, ле паше жь хушке дохтр. Гоге wәхте ч'в мәта Фатме у деме weйи мәлул к'әт, бәрбь we чу. Тәе бьгота Гоге сәва дийа хwә нәhатйә, бона hьнәкә майин hатийә. Гоге зурбу ль деме Фатмейи дәрдада хьнебуйи ньhери у hесьр сәр сурәте хWәда hеди-hеди баранд. Хәлqе майин hәр тьшт фә'мкьрьн. Мәта Фатма әлбера сәрWәхт бу, wәки паше Гоге дькарә бьк'әвә нава зар-зьмана. Әwe дәсте хwә да сәр мьле Гоге у гот:

— Qиза мьн! Йәqин тӧ жи сәва дийа хwә hати әре бәрхе?

К'әл тьжи qьрька Гоге бу, змане We имк'ан нәда, wәки әw hәwалдә, We бь ч'в тьжи hесьр ль авайе пешбәри хwә у Фатме мезәкьр, тӧ сәда нәhат...

— Бәрха мьн,—Фатме гот,—хушка Сәйранә шӧ-

кӧр п'акə, дохтр дьгот «иро hьнə нан у истəк'анə чай жи вəхарийə.» Бəр хwə нəк'əвə, qиза мьн! Дə, лаwо, дӧh йəк, иро дӧдӧ, əм дьвежьн бриндар у нəхаше мə гəрəке п'акбьн. Ахьр wа навə, qəт навə! Гəрəке wə'дəки бьминьн, бенə дəрманкьрьне у паше п'аквьн. Тӧ дəрhəqа дийа хwəда нəфькьрə, сəре Ə'вдьлмəщид, дохтьр дьбежьн, лапə п'акə. Кале Ə'вдьлмəщиде кӧр' у чəнд мере майин хьрабьн, ле тьшт навə, əw жи we qəнщбьн.

Щмаə'та мьhащьрə сəва бриндар у нəшахе хwə hати, wəхте ч'ə'в дəм-дəзге нəхашхане, хайикьрьна бриндар у нəхаша к'əтьн, хwəхwə бь гьли-готьне хwəйə бəре готи «Ит'бара хwə бь дохтра нəйкьн» п'ошман бун.

Дохтре сəрə Əлиев, ль отаха гьшка гəр'йа, аг'ри чу ода кӧ Ə'вдьлмəщид тедабу, чəнд щара газикьре, т'ӧ щав нəстəнд, п'ошман у п'осидə дəрк'əтə сьвдəре. Əw ль сьвдəре нава мьталада бу, чь бькə, wəки кале Ə'вдьлмəщид бьдə п'аккьрьне, həма we дəме хушкəкə дохтрйе гот:

— Həвале Əлиев! Бьбахшинə, хенщи к'ӧрде бриндарар'а hати, иро wəкə шест-кəвте мер у жьн hатьнə, дьхазьн wə бьвиньн, wəр'а хəбəрдьн...

Пьрсдайина хушка дохтрйе тəе бьгота дохтре сəрə жь бə'ра мьталайə сəва qəнщкьрьна Ə'вдьлмəщид у у нəхаше майин кьшйаркьр у фькре wи т'əвиhəв кьр. Əлиев ль хушка дохтрйе мезəкьр, гот:

— Һәр'ә бежә щмаә'те, әзе һьнәки шунда бем, чь кӧ лазьмә Wанр'а бежьм...

Хушка дохтрйе дәрк'әтә дәрва, чь кӧ дохтре сәрә жер'а готьбу, щмаә'тер'а qьсәкьр у зу вәгәр'йа щәм нәхаше хwә. Ду ве йәкер'а, хәлqе бәр дери һьнәки жь дери дурк'әтьн, жь кале бриндар у нәхаша һәвр'а qьсә дькьрьн. Гәләк бажар'ван жи щәм мьһащьра бәрәв бубун, wанр'а дьгьрйан у гӧне хwә бь Wан дьһанин.

Бистәке шунда дохтре сәрә дәрк'әтә дәрва, сәлам да щмаә'те, к'еф-кале wан пьрси, һазьра жи бь змане адрбещани щава дохтр дан. К'ӧрда зьмане адрбещани заньбу, чьмки ль Иране к'ӧрд у адрбещан щинаре һәв бун. Дохтре сәрә Әлиев, щмаә'та пешбәри хwә бәр ч'ә'ве хWәр'а дәрбазкьр, гот:

— Гәли һәвал у qәWма! Wәва ә'йанә, wәки кале бриндаре Wә зә'ф хьраб бу, чьмки чәнд мәһ пешда бьа дәсте зӧлмк'ара һатьбунә бриндаркьрьне, хенщи кәк'има кәсәки ль wан нәньһер'ийә у дәрмане лазьмва нәданә дәрманкьрьне. Дә, һәлбәт, дохтьр... чаwа щмаә'та мә дьвежә «гӧмана хӧдева манә» йди гәрәке чаWа буйа?.. Бриндаре ӧса һәйә, wәки гӧчте брине wан һӧндӧр'в р'ьзйанә, qәнщкьрьна брине ӧса чәтьнә, ле дохтре мәйә баш һәнә, кәта qәWата wан бе, әwе бьхәбьтьн wана qәнщкьн у сьламәт сәр к'ӧлфәте wанда бьшиньн. Бәле, мьва ә'йанә у әз Wә гӧнәк'ар накьм, чьмки wә дохтр нәдитьнә у бь щур'е qәнщкьрьна Wанр'а нәнасьн, ләма жи һун дьләзиньн, wәки бриндар у нәхаше Wә

7—2036

нава чәнд рожада қәнщвьн у бенә мале хwә. На, hәвалнo! Дохтри жь лəзк'әтьне кəзнакə. Бəле, щина лəзк'әтьн лазьмə, ле қәнщкьрьн жь лəзк'әтьне қәт кəзнакə. Ьива мьн жь Wə əwə-иро гьшк hәрнә гөнде хwə, бь шөхөл-ə'мəле хWəва мьжулбьн. Бона дитьна нəхаша əм тəне рожа лə'де изне дьдьн, йəке жи майина Wəйə вьра шөхөле мə пəришан дькə, дьле бриндар у нəхаша жи дьдьнə к'əwрəккьрьне, əв йəка жи бона нəхаш тьштəки хəравə. Гəли доста, жь мьн нəхəйидьн, мьн ирода ə'мри сəр тəмамийа хəбатчийе мə кьрийə, wəки кəсəки бəрнəдьнə щəм нəхаша. Шөхөле мə гəлəкə, мə иəдьнə шəпьрзəкьрьне, баWарийа wə həвə, Wəки əме кəта дəqа пашьн бьхəвьтьн нəму тьшти бькьн, wəки wана қәнщкьн. Чь пьрсе wə hәнә hиви дькьм бьдьн. Əзе иро сəр хатьре wə изна чәнд мəрийа бьдьм, ле е майин бьра мьн бьбахшиньн.

Дə, щмаə'т бу, həр йəки дəрhəqа нəхаш у брин-даре хwəда пьрс данə дохтр, Wи жи щава Wан да. Дохтр гəлəки бесəбьр hивйа кəчка бəдəW бу, wəки əw жи пьрсе бьдə Wи, ле кəчьке пьрс нəда. Ду пьрс-дайин у щабдайинера, дохтре сəрə гот:

— Бьбахшинə, кəчька дəлал, ле тө сəва к'е hати? Нəхаше тə к'ийə?

Кəчьке жь пьрса дохтр хWə өнда нəкьр, бəре хwə нə гөhəри. We дəме, тəе бьгота əwe тьштəк жь дохтр hиви дькьр, Фатме мəщал нəда, гот:

— Maqул дохтр, дйа we нəхашə, иqəм wəйə, лəма hатийə. Бьрао, qизə, шəрм дькə. Бьрина weйə гьранə,

дәwлəта Иране чар бьра у баве we көштийə. Маледа əw у дийа хwə тəне манə, ньha əwə бəр маləкейə, рожа лəде нькарə бе, əгəр мьнк'унə, иро изна we бьдə, бьра дийа хwə бьвинə. Maqул дохтр, бьнherə, кале көре мьни Ə'вдьлмəщид зəф гьранə, ле əз бона дитьна wи hивй накьм, чьмки əз дькарьм рожа лəде жи бем, ле əв qизька мə нькарə бе...

— Хушке, бьбахшинə,—дохтр гот,—наве тə бь хер?

— Наве мьн Фатмайə,—we бь бəшəрəкə хwəш щава wи да.

— Хушка Фатма,—дохтр гот,—бьра готьна тəвə, гəли щмаəте, дə хатьре wə, кəта растhатьна дьне. Кəчька дəлал, к'əрəмкə, əм тəвайи həрнə щəм дийа тə.

Дохтр да пешийе, Гоге да пəй, həрдö дəрwазəра к'ətьнə höндöре кəwше. Wəхте əw ль позе диwер фьтьлин, хəлqе дəрва нəдьhатə к'ьвше, Гоге мьле дохтре сəрə гьрт у гот:

— Бьре кəк'им, зани мьн бьвə щəм к'е?

— həлбəт,—дохтр гот,—əзе тə бьвьмə щəм дайика тə...

— На хер,—Гоге гот,—бəре мьн бьвə щəм Ə'вдьлмəщид у паше...

Дохтр туж ль Гоге ньherи, ахəкə к'ур к'ьшанд, к'ətə нава бə'ра мьтала, ду we йəкера, тəе бьгота хöбəре рəнге дохтр сьпичолки бу, паше жь herса деме wи сороморо бу, тəе qəй бьгота кəча к'örда биранине wийə

кәвн тәзә кьр. ӘW пашда зьвьри, ль Гоге мезәкьр у бь бәшәрәкә хwәш гот:

— Бәле, дьнйалькеда тӧ тьшт мина бәнгитийе шьрин нинә. Һәр тьшт рьндә wәхте хwәда. Ми бәрбь бәрха хwә дьк'алә у дьчә, хәзал жи бәрбь кара хwә. Де, бав, бьра, хушк, qәwм у пьсмам дайинәкә тәбийәтейә пър шьринә, ле бәнгити таще гьшканә. Ах, бәнгити у дьле әвин! Дә, к'әрәмкә, әм һәрнә щәм Ә'вдьлмәшиде тә.

Дӧхтр диса да пешийа Гоге кәта орта сьвдәра кәхашхане чун: Әлиев нәдьхаст хенщи бриндаре ода Ә'вдьлмәщид кәсәк һажь ве йәке һәвә. Сьвдәреда wи хушкәкә дохтрийе дит, гази wе кьр:

— Зивәр, зу wәрә вьр, әве бәдәwа к'ӧрда бьвә ода Ә'вдьлмәщид, әщәлә вәгәрә!

Зивәре сәре хwә Гогера һәжанд, wе да пәй, хушка дохтрийе дәре отаха пәшбәр вәкьр, кәрәвата Ә'вдьлмәщид нишани wе кьр у пашда вәгәрйа. Ахин у офина Ә'вдьлмәщид бу, наве Гоге сәр зьмане wи дьк'әтә чәрхе. Гоге мерани к'әтә һӧндӧр, дәри зәф фәсал гьрт. Бриндаре майин бәр чә'ве we нәдьһатьнә к'ьвше у гьва әW кәсәки жь Wана нас накә, әw бәрбь кәрәвата Ә'вдьлмәщид чу, дьхаст дәсте хwә бьдә сәр әнйа Wийә qәмәр, бәлки жь һебәте әw чә'ве хWә вәкә, мина бәре һәрдӧ деме бәнги бәр һәв бьсәкьньн, роже хWәйә шер бир биньн. Нә ахьр Гоге у Ә'вдьлмәщид һәла бәри шер жь һәв кьздькьрьн у сәр һәв бубунә бәнги. Ахьр

дода кӏӧрда we чәwa щӧлә'т бькра щара пешьн дәсте хwә бьда сәр әнйа Әвдьлмәщид, wи кале гьранда, әW мәщбур бькра чә'ве хwә вәкьра у зедайи жи әw рамуса? Кәча кӏӧрд пеш hәрсе бриндара әдәте кал-бава пепәзкьр, иди тьште майин нәhатә бира We, тьлийе хwәйә мумани дани сәр әнйа кьзкьрийе хWә, ле бь дәсте дьне пӧре wийи кӧришки мьзда у ӧмре хWәда щара пешьн бь леве хWәйә кӏагәти орта hәрдӧ бӧрийе Wийә қәйтани у паше леве wийә жь дәст эше зьнгьри рамуса, hесре Гоге мина баранәкә гӧр сәр деме Әвдьлмәщида дьhатьнә харе. Әw кале Wийи гьран тәе бьгота hеди-hеди дьhатә гӧhәрандьне, қьдум кӏәтә бәдән у дәсте wи, эш арамарам жь бәдәна wи дәрдькӏәт. Гоге щара дӧда hәрдӧ чә'ве wи рамуса, Әвдьлмәщид ахәкә кӏур кӏьшанд, бь щурәки чә'ве хwә вәкьр, әщевмайи ль Гоге мезәкьр, тәе бьгота We дәме wи Мәме у Зине ани бира хWә, ле wи диса ина нәкьр, wәки әW Гогейә пешбәри Wи сәкьнийә, ле паше инакьр, хаст банздә сәр хWә, Гоге кәмезкә, ле брине Wи имкӏан нәда wәки әW рәвә сәр хwә. Әвдьлмәшид бь щурәки мьле хWәйи сагстуйе Гогера бьр әw рамуса у паше мәктәлмайи гот:

— Гоге, Гоге! Рәwша дьле мьн! Дьвә кәвотка тӧ ани щәм мьн? Тӧ сәр сәре мьн у чә'ве мьнра hати! Те бежи hьнәки эша мьн кембу...

Нава ве хәвәрданеда эша брина диса Әвдьлмәщид бәраWьри hәвдӧ кьр, жь дәст эше чә'ве Wийә бәләк

хӧбәре hатьнә сәр һәв, wи бе нәмди хWә дәсте хwә ль сурәте Гоге дьгәранд, тәе qәй бьгота әw дьхазә гәләки бь нәзкьрийа хwәра һәWалдә, ле... Дәма кӧ Әвдьлмәщид жь эша брина дәнге хwә бьрибу, hесре Гоге мина щәwа канйа «Мьраза» дьк'ьшйа у әглә нәдьбу. We дәме гәләк qәwмандьн бәр чәве Гогера дәрбаз дьбун у тәе бьгота Wан бир тинә. We зәвта хWә нә ани, ль Әвдьлмәщид кьрә qирин, Wи анщах чәве хwә вәкьрьн, hьнәки сефил-сефил вәбьшьри, һәрда һәвдӧ рамуса у паше дьхастьн гьлийе хWәйә шьрин сәр һәвда бьбарандана, ньшкева дохтре сәрә дәри вәкьр у бь бәшәрәкә хаш ль һәрда мезәкьр, гот:

— Әвдьлмәщиде мьн! Иди шӧкӧр тӧ пакбуйи, ha? Йане хушка Гоге тӧ qәнщкьри әре? Дә, хушке! Тә Әвдьлмәщид дит, Wә тер һәвра хәвәрда, нә ахьр гәрәке тӧ дийа хwә жи бьвини у паше һәвале тәйә дәрва hива тәнә, иншалаh wәхте бе, hуне гәләки бь һәвра хәбәрдьн...

Дохтре сәрә ду һәWалдана хWәра жь отахе дәрдьк'әвә, Гоге у Әвдьлмәшид хатьре жь һәв дьхазьн. Хушке дохтрийе Гоге дьбьнә щәм дийа We. Дә, де у qизбун, дәмәке жи щәм де дьминә у паше бь бәшәрәкә хаш хатьре хwә жь де у һәвале We дьхазә у дәрдк'әтә сьвдәре, wьра әw расти Әлиев те, wи жера гот:

— Кәча к'ӧрда, дә бь хатьре тә! Qәт мәтьрсә, Әвдьлмәщиде qәнщвә. Hуне йәqин бьгhижнә мьразе хWә. Әвдьлмәщид бьра пакбә, әм һәрсеке щики рунен, әзе дәрһәqа qәwмандьнәкеда Wәра бежьм. Дә тәра огьрбә, qиза мьн!

XI

Хәлqе мьhащьри гӧнде Сусе бь к'омәкийа диwане у бь имдада гӧндийе щинарә әрмәни, адрбещан хwәра сьтар чекьрьн, щиwарбун, ле кемаси hәла гәләқ бун, дьхәбьтин wан кемасийа hьлдьн. Малхуйе мала дӧqатийә феза гӧнд у чәнд мәрьве майин, wәхте к'омәқа диwане у щинара сәва мьhащьра дьдитьн, hерса хwә дьhанин у дьле хwәда дьфькьрин: «... Мә жи тьре нале мьhащьра вьра жь е Иране хьрабтьрвә, у әме бькарьбин нава wанда чәндhогьра бьбьжерьн, wәки әwана к'омәке бьдиә мә, щмаәте биньнә сәр мәхсәда мә. Ле тӧ wәрә әw дьхазьи qәнщийе бь wан бькьн, әw дьбежьн: «—Дәwләт сәре диwана мә, щинаре мәйә әрмәни, адрбещан, к'ӧрд у Чоло! Шӧкӧр, hәр тьште мә hәйә, әгәр мәра тьштәк лазьмвә, шӧкӧр пәре мә hәнә, әме бьк'ьрьн». Хӧдане авайе дӧqати у hәвалбәнде wи дитьн кӧ тьштәк дәрнак'әвә, дәст бь газьна кьрьн: «Бәле, хӧде, щӧкӧр жь тәра, те бежи тӧ жи зӧлме у qәhре сәр мә бәга-аг'әләрада дьбарини, имдаде дьди к'әсиб-к'усьбе мә. Нә ахьр әм бәг-аг'әләр qӧльхи тә дькьн, әбадәте тә дькьн, гӧмана хwә бь тә тиньн, фьтьр-зьк'ата дьдьнә шех, пир у мәлле тә. Эh, сала исалин тә жи руйе хwә ль мә гӧhастийә. Ахьр wa навә, әз к'әсук! Бо wәләh хӧде руйе хwә сәр мә гӧhастийә, звьстана сала пар чьqаси чәтьн дәрбазбу, hәрро гӧнди дьhатьнә щәм мә, hәрәке тьщтәк hиви

дькьр, ле звьстана исалин бь тәмами жь йа пар щӧдадьбә. Ha hәрә нәйWane wane бь дәве xWә дәрк'әвә бьhape. На wәләh, хӧде мәра к'әтийә кӧщәте, жь мә хәйидийә. Йа рәбьлалəмин, дәсте тәйи сәр дәста гьшкаранә, ль мә маqула Wәрә рәнме! Бой наве тә әм тьме рйа тәда hазьрьн... Дә, йа Чоло жи те бежи болшевика әW зькмакида hинкьрьнә, йа дәWлəте бь йа тӧ кәси надә, qануне we зийарәти дьqәдинә. Готьне Wи бона мьhащьра qанунә. Ах Чоло, тӧ тек'әтайи бәр пәнще мә, бь гьли-готьне мә рабуйи-руньштайи, к'ефе бьбуйа к'ефа мә, щмаә'те гьшки we бәр мә сӧждә бьда».

Сәрк'арийа Нәхчьване чаwa гӧнде qәзаейә майында у ӧса жи гӧнде Суседа анәгори рәqәма сәре бьнәлийе щи авайе мәк'тәбе чекьрьбу. Нә ахьр гӧнде Сусе нә е бәре бу, нhа рәqәма we мьhащьра зедәкьрьбу, бона зара мәк'тәба тәзә лазьм бу. Р'астә, дәWлəте пәрә бәрдабу, ле We звьстане авайичекьрьн hьнәки чәтьн бу. Гӧндийе Сусе у е щинар We звьстане Wәкә дәh к'әләфа бона мәк'тәве чекьр, ле бәле, диса тәнг бу, гӧндийа бь демәки гәш hәвра hәwал дьдан у дьготьн: «—Ч'йа жи салəке стәwр дьминьн, чәтнайе сале we салера дәрбазбьн, qәт тьшт навә, бьра исал зарe мә hьнәки чәтьнайе бьк'ьшиньн, салəкә дьне әме мәк'тәве мәзьнкьн...»

Паиза дәрәнги жь алийе дәрәща хандьна щмаә'теда Wәк'ил hатьнә гӧнде Сусе, нәсаве зарe кӧ ӧмре wан

дьгӀиштә мәк'тәве, өса жи кәсаве бьнәлийе гӧнд ӀьлдаӀ, wәки бьхуньн, нәханди нәминьн.

Дә, жь сьве шәвәqе кәта wәхтәки шәве, мәк'тәва гӧнд дьхәбьти: сьве зара дьханд, ле эваре мәзьна. Сәва бь тәшкилдари дәрбазбуна дәрса wәк'иле qәзае борщдари данибу сәр Чоло. «Сьпартьбу Wи, wәки тӧ кәс бе сәбәб рожәке жь мәк'тәве нәминә».

Чоло у дирексиа мәк'тәве хәбат өса данә тәшкилкьрьне, wәки wәхта йәки бе изьн зарe хwә чәнд рожа нәдьшандә мәк'тәве, гази wаи дькьр, дьда сәрWахткьрьне, иди зара Wи жь мәк'тәве нәдьма. Дәрбазкьрьна дәрсе шәве жи рьнд Ӏатьбунә тәшкилкьрьне. Тәне бьнәлие гӧндә тага жорин зар у мәрьве мәзьн нәдьшандьнә мәк'тәве. Рoже бәрин Чоло Ӏәwзаньбу, wәки шӧхӧл-әмәле wаи Ӏәйә, дит кӧ кәвтәк-дӧдӧ сәрра дәрбазбубу, кәсәк пәӀатә мәк'тәве, Wи qасьд шандә бал Wана, щаб дабун, wәки «әме ваи рожа бьшиньн». Мӧгдарәк дәрбазбу диса тӧ кәс жь бьнәлие тага жорин къвшнәбун. Чоло сәрк'аийа мәк'тәвера qраркьр диса qасьда бьшинә тага гӧндә жорин. Тари к'әтьбу әрде, Чоло гази дӧ щаӀьла кьр у гот:

— Лawo, Ӏәрнә щәм Тәйар бәге, наве мьн жера бежьн, әгәр Wәхте Wи Ӏәйә бьра әсәйи сәр мәда бе, әм Ӏьнәки хәбәрдьн...

Чуйина мала Тәйар бәге зәф чәтьн бу, чьмки панздәӀ-бист к'әлбе Wийә гӧрхәneq Ӏәбун, сийар пәйа дькьрьн. Qасьда сәр сәд-сәд пенщи метри дурва гази wаи кьрьн, ле тӧ дәнг-кәс нәдьӀат. Тәе бьгота

хайе к'әлба әw һинкьрьнә, бәре гьшк бь һәвр'а дьә'wтийан, паше кьщумдькьрьн... К'әлбе Тәйар бәге гьшкә бәләк у мина һьрч'а мәзьн бун. Wан тӧ wәхта һәв нәдьгәвьзандьн, ле әгәр к'әлбәки щинара wан бьqәсьдийа, әw бь дьране хwәйә шурки зитол-зитоли дькьрьн, кәта нәхәньqандана же дур нәдьк'әтьн. К'әлбе Тәйар бәге дурва кьщуми сәр qасьда кьрьн, лаwька шьвдаре зәхм дабунә дәсте хwә, щев у п'ашьле хwә тьжи кәвьр кьрьбун. Qасьда бь кәвьра дәмәкә хӧрт мьqабьли к'әлба тәйах дан. Лаwька щарна кәвьр дәсте хwәда р'ьнд дьтӧqӧландьн, ӧса дьданә п'архане са, жь эше дьбу кастинйа wан, бәрбь мала хwәйе хwә дьр'әвйан, ле туле хьшим алһә ала wан бу лаwьк п'әр'ишан бькьрана. Һәма нава wи дәнгида бьр'ә лаwьке мәк'тәван һатьнә имдада qасьда, wи чахи лаwька бәрә к'әлба дан. Нава we hewьрзеда кӧре мале дәрк'әтә дәрва, тьбьсти к'әлба кьр, бәрбь мәрьва һат, ньһери, гот:

— Гәли лаwька, wә ве шәве херә? Чь wә qәwьмийә?

— Хер нинвә,—йәки гот,—we чьбә? Мала wә нәшәwьтә, һун мьришкар'а һьлдьк'ьшьнә сәр таре. Са әм дьп'әртандьн, wә жи малда йәqин ль мә тәмашә дькьр, әре? Әме иро ане Чолор'а бежьн, әгәр һун сәе хwә гьренәдьн, әме нава чәнд р'ожада гьшки бькӧжьн, а wи чахи кьше wәйе бе сәре wә. Бәги малә, йане на?

— Бәле, малә,—кӧрьк гот,—дә, әз чь дькарьм бькьм, wир'а бежьн. К'әрәмкьн, әм һәр'нә мал, бьра ньнәки һерса wә дайнә...

Ӏәлбәт, әwтина сайе пешинрә Тәйар бәге заньбу кәлб дьчьнә мәрийа, ле жь мал дәрнәдькәт, кәwәса хwә кәлбарә дани, wәки әwә сәва хөдане хwә чьqаси кәлальн, имкане надьнә мәрьве хәриб бенә мал.

ЛаWьк wәхте пепәлукарә Ӏьлдькъшйанә жоре, бәг щийе хwә дӀа рәкәт дькьр, сәр халича тәе бьгота хөда дьwәрьмә, Wәки мәрьв дпса тенә кьзура wи. Wи qөлаппә хөрт ль мьштька хwә дьхьст, дуйе мьштьке мина dewa куфи бәдәна хwә дькьр у паше мина тәндурәкә тәзәвехьсти бәрдьда дәрва. ЛаWька дәре оде вәкьр, сәлам данә бәг, wи гьран-гьран сәлама Wан вәгьрт. Бәг хөда дьWәрьми, wәхте щабдайине ль qасьда нәдьнӀери. Паше сәре хwә Ӏьлбьри, ль лаwька мезәкьр, щийе руньштандьне ниwани wан кьр. ЛаWька разибун әлами Wи кьрьн. Бәг гот:

— Гәли зьлама, ве шәве wә херә? Ӏун сәва чь хьзмәте Ӏатьнә? Әз Ӏазьрьм бона хатьре Чоло бьqәдиньм!

Qасьда сәва wан хәбәре Wийә «шьрин» разибун әлами Wи кьрьн. Чоло чь кө wанра готьбу, йәко-йәко wира готьн. Бәг дәмәке сәре хwә бәржеркьр, бу ньчәньча леве wийә пърпьши. Wи щарәкә дьн жи сәре хWә кәжанд, гот:

— Ӏәй-Ӏәй, дьнйа, дьнйа... Бежнә Чоло, әгәр мьн сьве wәхт дит, әзе бем, ле на, әзе дөсьва бем. Шәва wә бьминә хер...

Чь кө Тәйар бәге готьбу, лаwька Чолора qьсә кьр, Чоло разибун әлами wан кьр у гот:

— Тьшт навә, әме дӧ рожа жи бьсәкньн, әгәр әW мәра разн нәбу, қануне диWана мәйә баш һәнә...

Ду чуйина қасьдара Тәйар бәг харқи мьтала бу у тәе бьгота бәстава хәбәр дьдә: «Әгәр заре мә шәм мәлла кӧщреда бьхандана, әw шӧхӧләки башқә бу, қәт нәбуйа паши мьрьна мә... Ле ньһа һәрьн зьмане шәйтана бьхуньн? Щаньм, хwәндьна чь? Wәки чәнд сала һа һәрә қәза мәда мәрьвәки нәханди наминә. Жь сери кәта бьни, гьшк ббьнә хwәнди, ижа кале мә бәга we чawавә, һә? Ч'әве щмаәте гьшки we вәбә, иди әм нькарьн бәр wан һәWалдьн, гьшке жь қанун-законе хәвәрдьн, жь әхтйарийа хWә һәWалдьн. Мәрьве ньһа һатьнә гӧһастьне, әз хӧлам-шьване хWәйә бәрера иди нькарьм тьштәки бежьм. ӘW һӧрмәта бәрейә кӧ мәра дькьрьн, мала хwә баркьрийә, дьчә. Әва чәнд салә гӧнде мәда мәк'тәв һәйә, мә к'ьнге зӧлма һа дитийә? К'е дьхwаст зара хwә дьшанд, к'е нәдьхwаст нәдьшанд. Щаньм, хандьн бона зара кӧрин фә'мдарийә, ле бона мера, қиза, бука? Қәрәз, әщевмайинәкә мәзьнә. Хwәде херкә...»

Сьве зәнгьле дәрса пешьн лек'әт, зар жь дәрсхана дәрк'әтьнә дәрва, хwәра лаqьрди дькьрьн, пәй һәв дьк'әтьн. Кәwәса мәрийа зарара дьһат, дьхаст дәмәке бьсәкьнә, ль зара тәмашә бькә. Навбьрийа дәрсе хәлазбу, һәр зарәке дьщә'данд зу һәрә щийе хWәда руне, wәхте дәрсдар бе, бәр равә у паше щава дәрсе бьдә. Чоло һатьбу ньнда авайе мәк'тәве сәкьнибу, ль авайи дьнһери у тә дьгот әw дьле хwәда дьфькьрә:

«Тәбийәте исал имк'ана чекьрьна авайе мәк'тәве нәда мә, зар hьнәки чәтьнайе дьк'ьшиньн. Дә, бьра саґибә, әме саләкә дьне чекьн...» Нава мьталада Чоло дәнтәки нәнас, сәWта сәламе бьhист, әW алийе дәнг фьтьли, дит кӧ мәрьвәки нәнасә, щава wи да:

— Ә'лек'ӧм сәлам! Сәр чә'ва бьра, hунә сьламәтьн? Qәт чь hәйә, чь тӧнәнә?..

Тәйар бәге wәхте әw гьлийе шьрин жь Чоло бьhист, ша бу у дьле хWәда гот: «Иншалаh, те бежи әз иди гьhиштьмә нет у мәрәма хWә, әз дәсте хWә жь ви мерьки нак'ьшиньм, әзе wира зьман бьвиньм». Тәйар бәге qәwата хWә бәрәвкьр у гот:

— Бьре Чоло, hун сәр сәре мьн у кәвте баве мьн hатьнә ви гӧнде мәйи к'әсив. Әв гӧнде мә пешк'еши wәйә, щийе тәwла hәспе maqуле мина Wәйә. Хӧде хәрав бькә, Wәхте мьн тӧнәбу бьhатама кьзура Wә, йәке жи к'а мәрьв дькарә бь hәвра hәWалдә, е әлбера бежьн: «Әw дәphәqa тьштәки майинда хәбәр дьдьи.» Навә, навә, тӧ дәphәqa нәhатьна мьнда ббахшинә, кьзуре жь тә дьхазьм...

— Тьшт навә,—Чоло гот,—ббахшинә, тӧ Тәйар бәги?

— Бәле,—Тәйар бәге гот,—maqул Чоло, чъра мьи, hәлбәт, тә сәва чь хьзмәте гази мьн кьрийә? Әз тә дьббhем, бьра! Мерхасе мина wә гази мьнкә, әз нәем, qәт навә.

— Тәйар бәг,—Чоло hеди дәстпекьр,—йәqин тӧ зани, wәки диWане пьрс данийә пешийа мә, гәрәке

wәлате мәда нәханди төнәбьн у шөхөле мә жи we баш пешда hәрә. Hәр мәрьвәк we бьзанвә дьнйа бәреда чь hәбу у нha гәрәке чь бькә, wәки кале мә башвә. Тәйар бәг, we р'оже дәрсдар qиза апе тә гәләки дьпәсьни, wәки рьнд дьхунә у к'омәке дьдә hәвале xwә. Тө чьма к'өлфәте мала xwә у qизапа xwә нашини мәк'тәве, әва йәка тәр'а hөрмәте найнә. Бь әмьре тә жь бәра wә к'әсәк нае мәк'тәве. Бь тәг'мина мьн әв йәка нәр'ьндә. Хенщи ве, бәг бьбахшинә, пьрсе әтб төнәвә, нha тьрс-дьзи, талан-тужан төнәньи, тө чьма haqa к'әлба xWәйи дьки? Р'ож төнәнә, wәки к'әлбе тә зар'е щинара нәдьнә тьрсандьне, йане кәйwane Wан нәгрьн.

— Мала тә ававә Чоло,—Тәйар бәге гот,—әз чаWa qиз—бук у qизапа xWәйә тәрә-щан бьшиньмә нава щаhьле гөндә бәрзәq, hә? Тьште өса нәбуйә у навә жи, xwә Тәйар бәге сәре xwә данәнийә? Әзе лаwька сьведа бьшиньм, qизапа мьн жи xwә занә, букь qиза, нашиньм, ле дәрhәqа к'әлбада жи әзе тьштәки бькьм...

— Бәг,—Чоло гот,—гөнде мәда бәрзәq төнә, тө ве йәкеда зәф хельф хәбәр дьди. Мьләте мә wәхтеда готийә: «Жьне дьлкьр, диwар қөлкьр». Hивийа мьн жь тә әwә, Wәки сьве мери у жьни гьшк бенә мәк'тәве.

— Чоло, мала тә нәшәwьтә,—Тәйар бәге гот,—наве тә тәмам дьнеда бәлабуйә, гәло әв гьли лаиqи тәйә, тө эваре әрз-әйале хәлqе бини, гьшки теки одәке, сәр наве xWәндьне? Hун чьлсалйеда мәрьва hини

лехьстьна сазе дькьн. Бо wəлəh, нура Мəкмəд пехəмбəр, əв йəка нə йа qəбулкьрьнейə? Əв йəка нə лайqи мерхасəки мина тəйи навдəнгə. Əз тӧ wəхта нькарьм дəст бавежьмə наqьсикə öса...

— Бəг,—Чоло гот,—щаньм, бьра чə'ве щмаə'та мə жи вəвə, ноли бəре ə'wан нəминьн, йа дӧда жи ə'мре диwана мəйə у ə'мрəки растə, к'и кӧ к'ӧлфəте xwə нашинə мəк'тəве, qьраре диwанейə майин жи hənə... Тəйар бəг, мала тə нəшəwьтə, тӧ дьбини зӧлмк'ара чьqа мəрьве мə нə сəба тьштəки qьркьрьнə? Wəлəh, əвдəра хут щьнəтə. Wəрə кəвьра жь пеша xwə бавежə у wəрə сəр рӥа həqийе...

— Чолое бьра,—Тəйар бəге гот,--əгəр əв чəнд мəhьн, wə дəст бь «ӧмре тəзə» кьрийə, əва чəнд салън əз нава ви ӧмридамə у тə'ма ви ӧмри жи заньм, əh...

— Зə'ф кəйф,—Чоло гот,—Wəки тӧ qануне ве диWана мə qимət наки, тӧ ве йəкеда нəрасти. Бəле, тə бəре гӧндийе ви гӧнди бона к'ара xwə данə хəвате, хӧлийа гӧнд гьшк бьн дəсте wəда буйə, тə гьшк зəвти xwə кьрьбу, сəва кодə нан гӧндийа стуйе xwə бəр тə хар дькьр, к'ефа тə дьhат, тə дьдайе, нəдьxwəст нəдьдае. Бьнhерə, дьле мəрьве к'əсиб чьqаси фьрəйə, wəкə бə'ра. Тə Кəсо бəге у к'ədхӧде ван гӧнда чь анинə сəре щмаə'те, пенщ пare гӧндийа жь дəсте зӧлма Wə сьтара xwə hиштьнə, к'и занə к'ӧда чунə, he пarəкə гӧнд вьр майə. Бьнhерə, к'əсиб чь то мерьн, Wəки кəта рожа ироййин wəрa тьштək нəготьнə. Hha

хӧли жь wə стəндьнə данə гӧндийа, həлбəт, тӧйе нəразиви. Сəрəке гəлəк эла чəнд щара мьнра готьн: «заре тəйə кӧрин hьндькьн, жьна дӧда бьстинə». Ле мьн эW готьне wан бəр тьштəки кəсав нəдькьр, мьн щава wан дьда у əз агри нəзəWьщим. Ви ӧмре тəда се жьне тəйə щаhьл hанə. Qəт хӧде тьште ӧса qəбул дькə? Hha жи тӧ игбара xwə бь wан найни, wəки бьшини мəк'тəве...

Чоло wəхте əw гьлп готə бəг, дəмəке wп xwə шашкьр, həw заньбу Тəйар бəге бəрейə, хаст кьщумп сəр Чоло бькə, йане бь дəсте хӧламе к'ӧрдфьрош wп бьдə к'ӧтане, ле сəрwəхт бу, əw нə е бəрейə у xwə зəвткьр, мина к'ъзьке xwəда дьшəwьти, гəwрп ле зьha бубу, зман ле гьран бубу, wп анщах бь щурəки гот:

— Чоло, əз бумə гӧр, мьн мале хəлqе хар, ле мьн чь тə кьрйə? Тӧ даге ӧса дьк'шиш сəр дьле мьн! Нə мьн гьлийе xwə тəра гот, хəлаз бу, чу!

— Тəйар бəг,—Чоло гот,—мьн жи гьлийе xWə тəра гот, həрə малда рьнд бьфькьрə у заньвə, wəки тӧ кəси изьн нəдайə тə хенщи к'ӧлфəте мала тə тӧ əхтйара к'ӧлфəте мале дьн hьлди дəсте xwə у нəhели бенə мəк'тəве, роже бе тӧйе бəр qануна дəwлəте щаве бьди...

XII

Нава се-чар мəhада гəлəк бриндар у нəхаше мьhащьра вəгəрйанə мале xwə, ле qьсмəкə hьндьк həла

дьһатә қәнщкьрьне. Сәйрана дийа Гоге бәри Әʼвдьлмәщид қәнщ бубу у һатьбу мал, шөхөл-әʼмәле хwәва мьжул бу. Әʼвдьлмәщид жи иди сәр пийа кʼәтьбу, нава нәхwәшхане дьгәрийа у щарна дәрдькʼәтә кәwша нәхwәшхане, һәwа хwә дьгөһәст, бь хәбатчие дохтьриеʼа хәбәрдьда.

Рʼожәке Әʼвдьлмәщид сьвдәреда руньштьбу у хәрщи мьтала бубу. We дәме паʼава дәстәки нәнас пʼоʼе wийи көришки мьзда, әw вәщьньқи, пʼара ньһеʼи һәw заньбу әw Гогейә, ле әw Зивәра хушка дохтьрийе бу. Әw дәмәке бь һәв кʼәнйан у паше Зивәре жь wи һивикьр wәки әw дәрһәqа бриндарбуна хwәда һьнәки жеʼа qьсәкә: we дәме чәнд хәбатчие нәхwәшхане жи wьр һазьр бун. Әʼвдьлмәщид нәхwәст хатре wан кʼәвә у qәwьмандьнәкә жь шәʼе дәрбазбуйи qьсәкьр.

— Ноли рожа пройин рʼьнд те бира мьн. Һәлбәт, жь we роже чәнд мәһ дәрбаз бунә. Рʼожәкә мәһа гөланейә хwәш бу. Гөла awaз-awази бь һәвʼа шәʼбун, алийе бәдәwәтиеда, йаке жь йа дьне данәдьхар, ле сәр пьшта wан qалщәнга шаһтийа Иране бу. Шәʼ орта мә у дьжмьнада дьчу, ле пивро шәʼ һьнәки сьст бубу, щар-щара дәнге гөлла дьһат, тәе бьгота әскәре һәрдө алйа хwәстьн һьнәки һесабьн у паше диса дәст бь щәнга хwә бькьн. Һәма we дәме Чоло гази мьн кьр у гот:

— Әʼвдьлмәщид, әз заньм малхалане тә бажаʼе Хоеда дьминьн у жь тә гәләки кьздькьн. Тө wан реʼе дьрба бәләди, һәла сальха мьн бьһистийә, wәки тө

кӧре хале бwәра чуйи Тehране, hун чәнд рожа wьр манә. Дьбйни әскәре Иране hәрро имдада щәбьрхана у әскәр дьстинә, дьвә мә алткә, әме нава әширәтеда кәта-кәтайе әлизәнгибьн. Мьн qьрар кьрийә, wәки тә бьшиньмә Хое, щәм хале тә, әw досте мьн Галусте фьлә у Фәхрәдине адрбещан рьнд нас дькә. Бьра хале тә wанара тә бькә нас у паше ван готьне мьн wанра бежә: «Гәли бьра, әм бәрева досте hәвьн! Иро әла мьн кәтийә кәләки чәтьн, кӧмәке бьдьнә мьн. Hәвра hәрнә кафа гәлийе Мәхсо, бьзанвьн бь тәхмин әскәре дьжмьн чьqасә, чаWа щиwар буйә, qәwата wанә мәзьн кӧижан алийи щиWар буйә, wәки әз кәсаве хwә hьлдьм, Wәхте шер посидә нәвьм. Wәләh, тебежи чәке мә We hьнәки кӧрлхийе бьдьнә мә, ле тьщт навә». А haqac мьнра лазьмә, wәки дьне әз тьштәки жь Wан нахWазьм...

— Hәлбәт,—Әвдьлмәщит гот,—мьн заньбу, qәдандьна әмре Чоло тьштәки чәтьн бу, ле мьн гәрә әсә әw әмьр бьqәданда, әw бәхте щмаәта мьнра гьредайи бу у мьн qьраркьр чь щурәйи жи hәвә бь руспити ве спартьне бьqәдиньм. Чоло тьвьнга мьн стәнд, жь стуйе хwә мawизәра хWәйә qьбуркьри дәрхьст чар hаләтава да мьн, әнйа мьн рамуса, мьн хатьре хwә жь фәдайа у Чоло хаст, әз hьнәки жь щийе хwә ләqйам, паше әз пашда фьтьлим, мьн бь сәре хwә хатьре хWә жь Гоге жи хаст у әз бь нәмде хWә бәрбь щәндандьна огьра хWә чум.

Әвдьлмәщид Wәхте әв гьли гот, Зивәре у хәбатчие майин зәвта хWә нәанин, нәрм кәнйан, ле Зивәре гот:

— Бъре Әʼвдьлмәщид, демәк һәла wи чахи тә у Гоге жь һәв кьздькьр, әре? Хöде мала тә авакә, нә тә заньбу тö дьчи рйа һатә-нәһате, Гоге жи әскәрәки мина тә бу, мерара тәвайи шәр дькьр. Тö раст бьчуайи щәм We, тә хатьре xwә жь we бьхаста. Һәла тә әW рамуса у паше бьчуайи.

— Хушка Зивәр.—Әʼвдьлмәщид гот,—растә, һәла бәри wи чахи мә жь һәвдö кьздькьр. Кәта нәхWәшхане, щарәке жи бежи мьн дәсте we нәгьртийә, мә гöл сосьн сәр һәвда нәбарандьбу. Дә, хöде әʼдәте мә кʼörда жи хәрав бькә, кʼа мьн дькарьбу тьште öса бькра, qәрәз... Wәра чь бежьм, әз чәтнайшкә мәзьн, рожа сьсйа бәрәваре, гьһиштьмә мала хале xwә. Wан шökörбуна xwә аши, wәки әзи сагн-сьламәтьм. Хале мьн дәрһәqа шерда, Фатма хушка xWәда пьрсин, мьн йәкойәко wанра qьсәкьр. Щамере хале мьн готьне Чоло әʼрде нәхьст, сьве кʼьнще мьн гöһәрин, әм тәвайи чунә бажаре Хое, мә Wьр мәрьве xWә дитьн, Wан гьли да мә, Wәки эваре wәхте тәʼри бькʼәвә әʼрде, әме һьнда пьра бьнәтара бажер расти һәв бен. Әз у хале мьн гәләки шабун у әм пашда вәгәрйанә мал. Wәхте мәйи кʼьвшкьри чаWа сал-зәман сәр мәра дәрбаз бу; иди бажар стәqьри бу, тәне щар-щара дәнге кʼәлба дьһат. Әз у хале xwәйи Әʼвдьлрәзаq wәхте кʼьвшкьрида чунә һьнда пьре, әм wьр расти Галуст у Фәхрәдин һатьн, мә сәлам да һәв, әм хеләкә хört жь пьре дуркʼәтьн у әм бәрбь щәʼандьна огьра xwә чун. Рʼожа дöда, бәрʼәваре мә xwә чйае феза әскәре Иранера ги-

hанд, мə wьр шивкьр, паше мə хwə да бьльндщики, ле мəнзилə дур бу, əскəре Иране əwqаси рьнд нəдьhатə къвше. Əшевмайи əw бу, wəки жь əскəре дьжмьн эпешəйи дур hьнəк əскəр у бьрə қантьр дьчерйан, чəнд тьште мина чадьра дьhатə къвше, ле мə ньқарбу рьнд вəбьжарта əw чийə? Əм həрчар wьр гəлəки фькьрин, ле Галуст гот: «йəqин əw чəк у зəхира əскəрə». Мə жь Галуст бawəр нəкьр, həрəке мə wəкə aqьле хwə тьштəк дьгот. Агри əм hатьнə сəр we фькре, wəки əм гəрəке шəв тəсəлийа wьр бькьн. Жь ниве шəве хеləкə хорт дəрбазбубу, əм пебəржер бəрбь wи щи hатьн, əм wьр сəкьнин, мə qраркьр додо жь мə həрнə wьр у бьзанбьн əw чийə? Мьн həрсек жи нəhиштьн, ду гəлəк қалщəнгера, əз тəне чум. Зəф фəсал незики wьр бум, əз фькьрим, мьн тө ре нəдитьн. Пеш мьн қантьрəкə бь палан кəмде хwə дьчерйа, əз тəлəтəл незики we бум, мьн həвсаре we жь сту вəкьр, қантьр дəстк'ешн хwə кьр, hьнəки пешда бəрбь лawька hатьм, бəр пəлəки мəзьн ль we сийар бум, əw кəйwанəкə зəф awаш бу, əмəке we кəйwане əз кəта рожа иройин ньқарьм бирбькьм. Мьн дəвəруйа хwə авитə сəр палане пьшта we, дьзгина we бəрбь хwə кьшанд, сəре хwə кьрə нава делбьжийе we, əw hедиhеди бəрбь əскəр чу. Wəхте əз лап незики wан бум, мьн дит кө əскəр гьшк разайə. Мьн hьнда чадьра қантьр да сəкьнандьне, сəр пьшта we кəйwане мьн həр тьщти ньhери, дит кө нə чадьрьн, ле чадьр авитьнə сəр. Мьн қантьр дha незики wьр кьр, пəрəки чадьре

бьльндкьр, дит кӧ тьвьнгьн, hьнəки Weда нава qӧтийе тəхтада патроньн, ле щийе сьсйада хӧрəк бу. Мьн диса дьзгина qантьрʼе бəрəвкьр, hьнəки жь wьр дуркʼəтьм, чəʼлькəкеда əз пəйа бум. Мьн дəмəке дьзгина We гьрт у hьнəки стуйе we мьзда, мьн дьле хWəда гот:—Кəйwана хӧде, йəqин тӧ жи дьхwази имдаде бьди кʼӧрда, əре? Мьн жь əшqа həрдӧ чəʼве Weйə бьрqанəк рʼамуса, гəма we диса ль стуйе We аланд у бəрда. Əз зəʼф ləз у ша бəрбь лаWька hатьм, чь кӧ мьн кьрьбу, дитьбу, wанрʼа qьсəкьр, əW гələки бь мьнрʼа шабун.

— We шəве,—Əʼвдьлмəщид гот,—əм диса чунə сəр гьре кӧ əм рʼо ле рʼуньштьбун. Мə wедəре qьрар кьр, wəки хале мьн, Галуст у Фəхрəдин həрʼнə бажерʼ, əз жи həрʼмə щəм шəрʼвана, ле wан хwə ль хуне гьртьбун: «На, əм жие бен у əме паше вəгəрʼнə бажерʼ...». Ле мьн бь чəтнайкə мəзьн əw бəрбь бажерʼ вəрʼекьрьн, рʼазибун əʼлами wан кьр у мьн жи бəрбь огьра хwə, шəрʼване кʼӧрд ləзанд. Дə, əз Wандəра бəлəд бум, кəвьрəк нəмабу льнге мьн ленəкʼəтьбу, рʼастəк нəмабу, мьн дəwаре Рʼза əфəнди ле нəчʼерандьбу. We шəве əз кʼəтьмə рʼе, бəрбанга сьверʼа мьн хWə Чоло у лаwькарʼа гиhанд, чь кӧ мьн дитьбу у кьрьбу гьшк Wирʼа hургьли гот. Чоло wəхте чəʼв деме мьни Wəстийайи у чəʼве мьнə сорбуйи кʼəт, гот: «Həрʼə рʼазе, hесавə, əме паше хəбəрдьн». Мьн Гоге диса дурва дит, сəре хwə Wерʼа həжанд, əW иди сəрWəхт бу. Паше əз чум hьнəки рʼазам, hеса бум, hатьмə щəм Чоло, wи əʼнйа мьн рʼамуса, əʼфəрьмəк да мьн у гот:

— Әзе ишәв эваре си лаWьке силанкьри бьдьмә тә, тӧ сәркӏарие ль wан бькә, һәрә wан чәк у зәхира бинә, гәләки лазьми мәнә...

— Һәман we роже эваре,—Әʼвдьлмәщид гот,— Чоло си лаwьке чәк-силанкьри данә мьн у әм рекӏәтьн. Wәхтәки шәве әм гьһиштьнә щийе кӧ силан у зәхирәйә лебун. Мьн лаWьк кьрьнә чәнд тиша, һәр кәс қәләча хwәда руньшт, мьн диса дәст бь сәфәра хWә кьр, әз лап незики дьжмьн бум, мьн дит дорбәр стәқьрийә, алайе дьжмьнә кӧ мьқабьли кӧрда шәр дькьрьн, эгещәйи дури wан бун, мә щийе wан иди бәләдкьрьбу. Әз щарәкә дьне пашда вәгәрйамә щәм лаwька, мьн лаwьк гарәвәкьрә сәр чар тиша у әм гьшк бь һәврә тәлә-тәл, ле паше мә кьщуми сәр wан кьр, мә қәрәWьле Wан гьрт, лаwька әлбера гинә кьрьнә дәве wи, мә әскәре Wанә майин жи бе шәр гьртьн, дәве wан жи тьжи гинәкьр, дәсте wан парава гьредан, һьнда силана данә руньштандьне. Мә иди мәщал нәда, дәст бь баркьрьна қантьра кьр. Wәра раст бежьм, мьн нава we һәйсә-бәйседа, қантьр наскьр, һьнәки стуйе we мьзда, лаWька барәки сьвьк лекьр, паше қантьре майин жи баркьрьн, әм рекӏәтьн, һәлбәт, мә дил жи бь хwәра бьрьн. Әм кӧ hатьн гьһиштьнә бьне гели, мә һьнәки дил данә тьрсандьне, wәки әме Wә гьшка қьркьн, йане жи гәрәке һун нәта сьве вьр бьминьн, ле сьве кӧда дьхазьн һәрьн. Әw мәра разы бун, мьн бистәке дӧ-се фәдайи wьр данә сә-

кьнандьне, Фәдайа паше әw hиштьн, hатьн гьhяштьнә мә. Бь щурәки мә хwә гиhандә фәдайе к'өрда, кьдуде шабуна wан төнәбу, әм радьмусан, хө бәре дьлистьн.

Р'о hьнәки хWаш бубу, мә бь дурәбина ль әскәре дьжмьн дьнhер'и, qөмандаре wан у әскәрва мина сәе hарбуйи ль әскәр у сильке хwә дьгәрйан. Р'ожа дөда wан мина зипьке гөллә сәр к'өрдада барандьн, ле тьштәк бь к'өрда нькарьбун бькрана. Дьжмьн рожа сьсйа бь кәму qәwәта хwәва дәрбази кьщумкьрьне бу, тәе бьгота әw жь мьрьна хWә нәдьтьрсийан, ле мәскәне к'өрда имк'ан нәдьда wан, wәки әW дәрбази вали гелибьн. Р'ожа чара пешийа әскәре дьжмьн дьхаст дәрбази вали гели бьбуана, кө дәрбази кьщумкьрьнебуна. Се рож, се шәва дьжмьн Wи калида шәркьр, ле диса бь к'өрда нькарбу, к'өрда пешийа wан дахьстә бьне гели. Гәрәке бежьм, Чоло шөхөле шәрваниеда гәләки занәбу, Wи дит кал башqәйә, Wи wәкә дөсәд мере силакьри шәв дәрбази Wали гели кьр, сьвәтьре зу, мә вали гели рәшандә дьжмьн, Wи дөсьд мери wи али рәшанде, бь гьлики кьн, к'өрда бәрә чәнд алайе дьжмьн да, кәта qьшла мә бьр, шәв лаWьке мә диса жь гели дәрбазбун у hатьн гьhиштьнә мә.

Панздәh рожe дьне шунда алайе дьжмьн qәWat жь шаhтийе стәнд у диса кьщуми сәр мә кьр. Әз иди Wәра чь бежьм, We кьщумкьрьнеда әз hатьмә бриндаркьрьне.

XIII

Шəв бу. Гӧнде Суседа чуйин-ћатьна мəрьва зуда ћатьбу бьрине. Ћəр тьшт стəqьрибу, тəне чəнд щийа дəнге к'əлба дьћат, дəмəке шунда əw жи ћатə бьрине. Тəне we шəве тəбийəт нава ћəрəк'ətда бу у шӧхӧле хwəва бəрк' мьжул бу. We шəве бəрфəкə зор дьбари. We шəве хенщи кьрасе сьпи у кӧлийе бəрфе тьштəк нəдьћатə к'ьвше, əw хəвата тəбийəте кəта ниве шəве к'ьшанд, паше кьрə ньшкəсайи. We шəва бəдəwə стəqьри эша дьрин хəw ль Гоге ћəрьмандьбу. Ахинофина we бу, тəwата we нава щи-нвинада нəдьћат, нава мале дьгəрийа, ле тӧ ра жь эша дьране we нəдьбу. Фəqира Сəйрана де, бəр we бубу дил. We ча Кəщићӧсо к'əланд у гот:

— Лаwо, мə эша дьрана гəлəки дитийə, бьра дьжмьне мə нəбинə. Лаwо, ишəв ћьнəки таба хwə бинə, сьве əзе тə бьбьмə сəр дохтре Нəхчьване, əзе wи мирати бьдьмə к'ьшандьне. Qиза мьн! Ниа ћьнəки дəве хwə бьдə сəр ћӧлма ча Кəщићӧсо, бəлки эша тə дайнə:

Гоге бəре рази нəбу, паше жь готьне дийа хwə дəрнəк'ət, сəр щийе хwə руньшт, дəве хwə дани сəр ћӧлм-гӧлма мьсин. Бистəкə хӧрт we ћӧлм к'ьшанд у к'ətə нава щи-ньвине хwə, əлбера хəwра чу, хəwнеда тə тьре, we газьне хwə бь Ə'вдьлмəщид дькьр: «Əз рожа тəйə чатьнда темə дитьна тə, ле тӧ? Бəхте wə мера тӧнənə...» Ə'вдьлмəщид жи тəе qəй бьгота газь-

не We раст кәсав дькьр, әнийа We, чә'ве бәләк рядьмуса, дәсте хWә ль сәр сурәте We дьгәранд, щийе кӧ дьэшйа зә'ф нәрм мьздьда, wәки эша We hесавә, паше дьгот: «Эша дьрана жь эша брина гӧлле хьрабтьрә. Wәләh, әзе бьhатама, ле әзи...» Жь хәбәрдана Ә'вдьлмәщид у жь hебәта эша дьрин, Гоге qужйа у рабу сәр хWә. Гоге кәта сьве жь эша дьрин лубанд. Дйа Гоге шәвәqа сьве альф да кәйwин, бьн Wи паqьш кьр, мала хWә кьрә ньзаме, иди ро шьрин бу. We сәре qиза хWә рьнд печа у жь мал дәрк'әтьн, бәрбь Нәхчьване чун. Бьнәтара гӧнд расти Фатма дйа Ә'вдьлмәщид hатьн. Фатме кале Гоге пьрси, сәрWәхт бу, wәки дьране Гоге дәшә. Гоге жь бӧхче дәсте Фатме сәрWәхт бу, Wәки де к'ънще Ә'вдьлмәшид дьвә, кӧ Wи бинә мал, ле Сәйране зәвта хWә нәани:

— Ви бӧхче мәзьн к'ӧда дьви? Дьвә к'ънще Ә'вдьлмәщидьн? Чә'ве тә ронкайи! Шӧкӧр ве рожера!

— Бәле, Фатме гот,—к'ънше Ә'вдьлмәщидьн. Әз зә'ф разимә. Хӧде Гоге тәра хайикә, тӧ тә'ли-тәнгасийе нәдә We. Леле Сәйран, әз дьчьмә Нәхчьване, иди тӧйе бейи чь? Малда тӧйә тәнейи, шӧхӧле тә hәйә, әзе Гоге бьвьм, дьране We бьдьмә к'ъшандьне, әме hьнәки шунда тәвайи бен. Иди вьра тьштәки шәрме тӧнәнә, дьне-аләм занә, wәки hәрдӧ щаhьл жь hәв кьздькьн у We hәв бьстиньн.

Сәйран бәре hьнәки фькьри у паше Фатмера разибу, Wанра огьра хере хаст, пашда вәгәрйа, ле рewийа дәст бь щә'дандьна огьра хWә кьрьн.

Гоге wəхтe бьhист Фатма дьчə Э'вдьлмəщид бинə мал, алəма хwəда гəлəки шабу, ле эша драна нəhишт; əw qət нəвə щарəке вəбьшьрə. Тəе бьгота Гоге we дəме дохтре сəрə бирани: «Əwe иро qьса хwə мəрə бежə, бе wи чь то дəрде дьне дитьнə...»

Бəри нивро бу. Ч'э'ве мəрийа чьqаси дьбьри э'рде сисдькьр, п'усйе бəрфе дьчурьсин. П'анще р'оеи зерин hьндьквə жи диса рawəшандьбу сəр тəбийəте. Бəрф жи мина зиве зеркьлдайи дьчурьси у hьнəки hökми сəр дитьна р'онайа ч'э'ва дькьр. Дəмəке шунда р'eWи гьhиштьнə нава бажар'е Нəхчьване у чунə бəр нəхwəшхана «Мьhащьра». Фатме wəхте дəрwазе нəхwашхане дьк'öта, дохтьре сəрə Элиев дьхаст бьчуйа нава бажер, wəхте вəкьрьна дери wи фатма у Гоге дит, сəлам да wан, дəсте хwə данə həвдö у гот:

— Хушка Фатма у Гоге! Йəqин, wə к'ънще Э'вдьлмəщид анинə, эре?

— Бəле,—Фатме гот,—hивикьрьнəкə мьн жь тə həйə! Шəве дьне Гоге жь дəст эша дьрана р'анəзайə. Əз бəхте тəдамə, кале we зə'ф чəтьнə...

— Хушка Фатма,—дохтр гот,—wəлəh шöхöле мьни зə'ф фəрз нава бажер həбу, ле сəва хатьре Э'вдьлмəщид у Гоге, əз тö щийада начьм, кəта we нəвьмə шəм дохтра дьрана.

— Дə, лаwo,— Фатме гот,—хöде кöре тə бьhелə! Э'мре тə дьрежвə! Сийа тə сəр мə кем нəвə! Əз qöрбана р'öне тəмə! Əз у кöре хWə кəта ль həwата дьне

саґвьн, öса жи мьщаһьре мə, мьнəтдаре тəнə! Сəре мə оґьра тədайə! Əз бь гори!

— Мəте,—дохтр гот,—haqаси готьн нə лазьмə, əw хəвата борще мə һəр дохтрəки Шewрейə, нһа лазьмə ə'щəлə к'омəке бьдьмə хушка Гоге.

Ə'вдьлмəщид wəхте сьвдəре дйа хwə у Гоге дит, wи мəктəлмайи ль Гоге ньһери, We жи ль wи. Р'энге һəрда жи сороморо бу, хwə шашкьрьн. Ə'вдьлмəщид öса хwə шашкьр, сəлам жи нəда wан, qьдуме чоке Ə'вдьлмəщид бəрə-бəрə сьст бун, дьле wи к'ətə чəрхе. Дьхаст кале кьзкьрийа хwə бьпьрсийа, ле... Элиев We лə'зе дохтрханера зəнгьл хьст у жь дохтра дьрана һивикьр: «Тö щийада нəчə, кəта əз бем, шöхöле мьни фəрз һəйə». Дохтре сəрə ləз жь бəр телефоне һат у гот:

— Лawo, зу бькə, əм һəрнə дохтрхане, щəм дохтра дьрана, бе əW тəр'а чь дьбежə?

Бистəке шунда əw чунə дохтрхане, щəм дохтра дьрана. Элиев дəрһəqа Гогеда wер'а гот, ле наве Ə'вдьлмəщид жи чəнд щара һатə wək'ьландьне. Дохтре Гоге сəр руньштəка дохтрийе да руньштандьне, ль дьране We ньһери, дьране Wейи дəшйа дит у гот:

— Хушке, əзе дьране тə бьк'шиньм, йаха тə хəлазвə?

Гоге сороморо бу, бь сəре хwə разибун да.

Wəхте Ə'вдьлмəщид к'ьнщ стəндьн, чу ода к'ьнщ-хökьрьне, ləзо-бəзо əW ль хökьрьн, жь оде дəрк'ət. Ə'вдьлмəщид, Ə'вдьлмəщиде һəq бу. Wəхте тə бəжн-

бала wи дьнhер'и, мина дара сьпьндаре бу, к'олозе к'ӧрдайи дор шә'л-шьмаqи р'әwш дьда деме wийи хал-хәт. К'әмбәра ә'тәк'ли, сапока хьромә р'әш, к'ьнще wир'а к'әтьбунә qал-щәнге. Ә'вдьлмәщид дьхаст ләз жь сьвдәре дәрк'әта, хушкәкә дохтр гот:

— Бьре Ә'вдьлмәщид! hәма мә'рифәта тә әвә? hәла р'азибуна тә щийе хwәда бьсәкьнә, тӧ хатьре хwә жь мә нахази, әре?

— Хушка мьн,—Ә'вдьлмәщид гот,—әм к'ӧрд т'ӧ wәхта qәнщийа бирнакьн, әмә ширкәлальн. Әз дьләзиньм, wәки бьгhижмә Гоге.

Ә'вдьлмәшид р'астә нәдьр'әвийа, ле зә'ф ләз бәрбь дохтрхане дьчу, льнге wийи бриндар hьнәки гӧр'а wи нәдькьр, дәмәке шунда әw чу дохтрхане, бәр дәре ода дохтра дьрана сәкьни. Дохтре дьране Гоге к'ьшанд, дәрманкьр, шеwьр дайе.

— Зә'ф р'азимә,—Гоге гот,—hун дәрде дьранәше нәвиньн...

Фатме у Гоге хатьре хwә жь дохтра драна хастьн, ль сьвдәре р'асти Ә'вдьлмәщид hатьн, Фатмае гот:

— Лаwо, дохтре мә к'ани? Wи гот «Бе мьн нәчьн». Ле к'ани?

Хеләкә хӧрт шунда, дохтр Әлиев жь ода пешбәр дәрк'әт бәрбь Ә'вдьлмәщид hат, гот:

— Кӧр'о Ә'вдьлмәщид, ван к'ьнщада тӧ qәт наейи наскьрьне. Лаwо дьране тә к'ьшандьн, йаха тә же хәлазбу, әре?

— Бәле,—Гоге гот,—зә'ф р'азимә.

— Мə шöхöле хWə хəлазкьр, əре,—дохтр гот,—дə, əм həрьн, дəрəнгийə! Бистəке шунда əw гьhиштьнə нəхwашхана «Мьhащьра». Фатме, Гоге у Э'вдьлмəщид хатьре хwə хWастьн, разибун əлами хəватчийа гьшка кьрьн у Элиев жи сьпартьн данə хушке дохтрие, тəвайи дəрк'ətьнə дəрва, Элиев гот:

— Мьи гьлийе кö дабу wə, бирнəкьрийə. К'əрəмкьн, əм лə'зəки həрнə мала мьн, бь к'ölфəте мьнр'а бьвьнə пас, əме hьнəки hесавьн, бьра эша дьране Гоге жи дайнə, паше...

— Чь бежьм,— Фатме гот,—wəки тə гот, гəло əм дькарьн жь готьне тə дəрк'əвьн? Ле бəле, гəрəке тö зу мə мəрəхəски, р'йа мəйə hьнəки дурə.

— Сəр сəре мьн,—дохтр гот,—у сəр чə'ве мьн!

Хелəке шунда əW гьhиштьнə бəр дəрики мəзьн. Элиев дəри вəкьр, həрдö кöр'е wи у жьна wи пеш меванава hатьн, wанр'а бунə нас. Дəмəке шунда, дö одада дəст бь харьн у вəхарьна чайе бу, hьнəки шунда сьврə hатьнə hьлдане, жьн hатьнə щəм мера руньштьн, Э'вдьлмəщид сəр пьрса кимли вəкьр у гот:

Дохтр, те бира тə, тə гьли дабу мьн, wəки сəрhатике ду qəнщкьрьнер'а мьнр'а бежи, əз hиви дькьм, qьсəкə.

Э'вдьлмəщид wəхте дохтрр'а дəрhəqa шəрте дайи гот, бəре Элиев бəр хwəда вəбьшьри, у паше тəе бьгота, щарəкева р'ənге wи hатə гöhастьне, дəрəнг—дə-

рәнг ль мәрьве р'уньшти мезәкьр, у wa дәст бь хәбәрдана хwә кьр:

— Гәли хушк, бьра! Р'астә, мьн гьли дайә wә, әз хӧдане гьлийе хwәмә. Мьн әв qәwмандьна wәхтеда кәлала хwәр'а qьсә кьрийә. Wи чахи әзи бист сали бум. Әм малева ль гӧнде Иранейи Карат'ойе (Дә'wәта р'әш) дьман. Әз ә'зизе малебум, хенщи мьн зар'е де-баве мьн т'ӧнәбун. Дә, кәсаве хwә hьлдьн. Кале мә жи нә хьрав бу. Мьн у qиза щинаре мә Щейране гәләки жь hәв кьздькьр. Мале баве мә hәрда жи hажь бәнгитийа мә hәбу у hәрдӧ али жи we йәкер'а р'азибун. Гәләк щаhьле гӧнд хӧзьла хwә бь мә дьhанин, ле гәләка жи ч'ә'внәбарийа мә дькьрьн. Мә кәрда qәт гӧhе хwә нәдьда we ч'ә'внәбарийе. Бь сальха, кӧр'е мӧхтаре гӧнде мә, Әзим, гәләк щара пешйа we бьр'ибу, гьли бә'ра авитьбун, ле т'ӧ щава хере жь Щейране нәстәндьбу. Дәсте Әзим жь ә'рд-ә'смин дьqәтә, гәләк п'әра жь баве хwә дьстинә у дьчә Т'еhране, мәрьва дьвинә, орт'а хwә щәндрмәбашийе Т'еhране саз дькә, бәртиләкә гьран дьде, wәки Щейране текә qьсмәте wи. Сәва әз у баве Щейране кьрьне wи нәк'әвьнә шьке, әw чәнд щара щәндьрмәбаши у щәндьрмава тенә мал, баве wи чаwа лазьмә wанр'а hӧрмәте дькә, ле wәхте вәгәр'андьне бь к'ефа тә щәндрмәбаши хәлат дькә. Мәhәке wа, дӧда wа, сьсйа wа, аг'ри р'ожәке бав жь кӧр'е хwә дьпьрсә: «Лаwо, тә ван меванийа мала мьн шәwьтанд, хазма хәлат... Аг'ри we чаwавә? Бәлки тьштәки хәрав тә qәwьмийә, баве хwәр'а бежә, баве тәйи саг'ә». Кӧр'

ньзанə щава баве хwə чь бьдə, ньшкева дьк'əвə аqьле wи у дьбежə: «Баво, р'астə нhа зер'е тə гəлəки дьчьн, ле wəхте бе, əзе бь хöрщька зер'а бинмə мал. Əз нhа тьштəки тəр'а навежьм, сəва тö qöр'ə нəви у хəлqер'а нəвежи. Чəнд мəhа шунда, хöде ньсрəте бьдə, кöр'е тəйе форма щəндьрма ль хwəкə, сəрк'арийе кəйждə гöнде адрбещаи у к'öрда бькə!..»

Баве wəхте кəвт-кəйшт гьлийе пащьнə жь кöр' дьбьhист, льнге wи ə'рд нəдьгьрт. Дьле хwəда гот: «Кöр'е мьн бьвə сəрк'аре щəндьрме həйждəh гöнда? О, əв тьштəки зə'ф мəзьнə. Əзе чəнд салада бьвмə к'ьр'-к'ьр'ə. Шаhе Иране wе мьнр'а кəсав р'уне. Банге мьнə п'əра wе ль Иране, Р'оме у həйло Мьсре həвьн». Ду ван мьтале бавер'а бав к'əнйа, гот: «Əзим, чьра мьн! хwə баве тə нəмьрийə, зер' щəм мьн, аиина щəндьрмəбаши жи стуйе тə. Дə, р'онайа мьн, хwə зер'е тə хəлаз нəбунə? Дə бежə, əз qöрбана р'öке тəмə?» Чьqа зер' к'öр'р'а лазьмбу, жь баве хwə стəнд, бəрбь Т'еhране чу.

Əзим wəхте дьгhижə Т'еhране р'аст дажо йдара щəндьрмəбаши, həспе хwə дəрва гьредьдə, дьчə идара щəндьрмəбаши, сəламе дьде, чəнд зер'а хwəр'а hьлтинə к'изьке зер'а бəр wи датинə. Бь ви щур'əйи, Əзим чəнд мəhа сəре хwə хайи дькə, щара пашьн əw гəлəк зер'а баве хwə дьстинə, дьчə щəм щəндрмəбаши дьдə wи, дьвежə:

«Hивикьрьна мьн жь тə əwə, wəки тö Щейране иро бьки qьсмəте мьн».

Щəндрмəбаши ĥьнəки бь готьне Əзим вəдьбьшьрə у дьвежə:

«Əв мəсəла тə данийə пешийа мьн, зəф пьрсə-кə ĥесайə, wи шəрти тӧ ĥьнə тьште вəхарьне бьк'ри.»

Бь сальха, ĥəла рьмək роера мабу, щəндрмəбаши, щəндьрмə у Əзимва бəрбь гӧнд редьк'əвьн. Ə'сре лапи тəнг əW xWə гӧндра дьгĥиньн. Мала Ĥащьəскəр we шəве нава шайеда бу, шайа qӧльха кӧре xWəйə тəзə-дабун. Ĥащьəскəр тəне əмьр дьда хӧлама, Wан жи пəз к'еləка пəзада сəрже дькьрьн. Дəрва щурə-щурə хӧ-рək, чедькьрьн. Дəмəке шунда, сəр сьвра ме-вана чь тəмлə'ме бежи ĥəбу. Бəре дəст бь харьн у вəхарьна шəрбəте бу. Хеləке шунда, кӧр баве дьдə сəрwəхткьрьне, бав дьчə ода xwəйə разане, иди одеда дəст бь вəхарьна араqе дьвə, к'ефа гьщка ĥьнəки шун-да xWəш дьвə, Ĥащьəскəр вəхарьне дьвинə, ле сəва ха-тьре qӧльха кӧре xwəйə тəзə сəр ĥəр тьштира дəрбаз дьвə.

Жь ниве шəве хеləк дəрбаз дьвə, əW qрар дь-кьн, бəре бь змане шьрин хӧдане qизера бежьн, əгəр əW рази бун, xwə рьндə, ле на, дəсте зоре.

Ə'вдьлмəщиде бьра! Мьн зуда Ĥажь феле Wи нə-п'аки ĥəбу, ləма жи We шəве мьн ĥəр тьшт заньбу, ранəзам, чумə мала щинара. Əз тəра раст бежьм, чəнд мəĥ пешда, əз сəр кьс-кьса к'ətьбум, лома жи мьн xwəра qьрмək у тьвьнгəкə «Кучукчап» к'ьрибу. Wəх-тəки шəве əз жь мала щинаре мə бəрбь мала баве Щейране чум, ĥьнда мала wан ĥьнəки qалмə-qалм бəр

гӧhе мьн к'Әт, иди дӘнге Щейране фӘзьн дьhатӘ бьhистандьне, hӘма бӘр дери мьн чар щӘндьрмӘ кӧштьн, hӧндӧр'да мьн щӘндрмӘбаши у дӧ щӘндьрмӘ жи кӧштьн, ле Щейран hӘла нава лӘпе Әзимдабу, мьн Әзим жи кӧшт, мьн нӘфӘре мала баве Щейране шандӘ мал. Әз бӘрбь Щейране ѡи чахи чум, чьчах ѡе гьлийе хѡӘйи пашьн ѡа гот: «КӘйфа м... м... у...». Ду ѡе йӘкер'а чаѡа дьвежьн, агьр-алав бӘдӘна мьн к'Әт, мьн ньщуми сӘр мала ҺащьӘскӘр кьр, Әѡ у к'ӧлфӘта ѡи жи кӧштьн, паше бь имдада щинара Әз р'ӘвйамӘ ч'йае hьнда гӧнде мӘ у р'ожа пенща ниве шӘве, Әз жь ӘрӘз дӘрбаз бум у hатьмӘ бажар'е НӘхчьване. Аhа нӘп'ака чьто qӘзйа р'Әш ани сӘре мӘ hӘрда. Паше бь сальха диѡана Иране сӘва ѡан мӧргӧза к'ӧлфӘте hӘрдӧ, мале мӘ т'Әмам кӧштьбун. Һун hӘѡдьзаньн диѡана Иране т'Әне qат'ьле мьлӘте к'ӧрдӘ, Әѡ ӧса жи qат'ьле мьлӘте мӘ буйӘ.

Фатма у Гоге сӘва ѡе зӧлма кӧ зӘвтчие Иране анинӘ сӘре Әлиев гӘлӘки гьрйан, ле гьрйе ѡан т'ӧ имдад нӘда дьле Әлиеви бриндар.

БистӘке шунда мевана хатьре хѡӘ Әлиев у к'ӧлфӘте мала ѡи хастьн у бӘрбь гӧнде хѡӘ р'ек'Әтьн.

EZDIKI.COM

ПӀАРА СЬСЙА

ШӘРӀ МQАБЬЛИ ДЬЖМЬНЕ СЬНЬФЕ

I

Гӧнде Дӧдәнге нава qәза Шәруреда гӧндәки һәри бьлә́т бу. Һәла зә́ф зу мьлә́те кӧрд у адрбещан Wи гӧндйда тә́вайи дьжйан. ӘW һәрдӧ мьлә́т рожа́ һәвә qәнщ у чә́тьнда мина бьра пьшта һәв дьгьртьн. Гӧндда мьлә́те адрбещан дһа гәлә́к бу, нә кӧ кӧрд. Дә гӧндә, теда һәр тьшт дьqәwьми—щарна орта щаһьле кӧрд у адрбещанада нәразибун пешда дьһат, йане жи гәвәза щаһьл бәри һәв дьдан у орта Wанда шәр пешда дьһат. Р'успийа wәхте дәрһәqа we йәкеда дьбьһист, әлбера щаһьл гази щәм хwә дькьрьн, пьрса Wанә кӧщә́т дьданә сафикьрьне, гӧнә е кебуйа, wи кьзур жь е бе гӧнә дьхаст у бь ве йәкева әW һәв дьһанин. Мӧкбәта орта һәрдӧ мьлә́та aqaси пьр бу, Wәки мьлә́тәки нәдьһишт мук жь сәре мьлә́те майин кембә...

Wәхтәке руспийе гӧнде Дӧдәнгейи кӧрд Р'әшое Шамил дьһатә кәсабе, растә әw ӧмре хwәда гәлә́ки мәзьн нинбу, ле нава щмаә́та кӧрд у адрбещанда гьлйки wи нәдьбу дӧда. Р'әшо мәрьвәки мьлаһими-хәйсә́тqәнщ бу, wи гәлә́ки жь щмаә́те кьздькьр у щмаә́те жи жь wи. Р'әшо

һәр тә'ли у тәнгасийа щмаә'теда гори дьбу, Wәкә qәWата хWә к'омәки дьда wан. Әw алийе меранийа хwәда жи мерәки зор бу, шәр'е дәрбазбуйида наве wи нава хәлqе qәза Шәруреда бәла бубу чаwа мерәки qочах у нандар. Р'әшо бәжнева нә аqаси бльнд бу, мерәки нивчәйи намьлпә'н бу. ӘW алийе бәдәWәтийа хWәда жь щаһьле бәдәW данәдьхар, алийе мале дьнеда жи дәстәнг бу, к'и дьһатә мала wи, бе qәдьр-qимәт жь Wьр нәдьчу. QәWм-пьсмаме Р'әшо т'ӧнәбун, ле бь сайа мәрьвкәзийа хwә щмаә'та гӧндә п'ае п'ьр'ә к'ӧрд-адрбещан хwә мәрьве Р'әшо кәсавдькьрьн. Р'әшо жь Wә'дә зутьр зәwьщандьбун, Wәхте сазбуна qәйде советие ль Адрбещане у qәза Шәруреда чар кӧр' у qизәкә Wи гһиштьбунә һәв. Нӧхӧрийе Wи, Qасьм, иди мәзьн бу, р'у—сьмеле wи ху дабун, бубу дарпьште баве хwә у пьсмаме незик.

Гӧндийе гӧнде Дӧдәнгейә к'ӧрд у адрбещанә п'ае п'ьр' готьне Р'әшода р'адьбун-р'удьньштьн у т'әвайи мqабьли дьжмьне сьньфе шәр' дькьрьн, wәки qәйде советие гӧндда дһа мәккәм бьвә. Гӧнде Дӧдәнгеда ӧзәка фьрqе у комсомола һатә сазкьрьне, к'ижана бь мерхаси мqабьли дьжмьне сьньфе шәр' дькьрьн. Qасьм у пенщ щаһьле гӧнд бь сайа хәвата Wанә мерхасә мqабьли дьжмьна жь щерга комсомола дәрбази щерга фьрqе кьрьн у һәма We сале жи сәрк'арийа qәзае Qасьме Р'әшо у пенщ щаһьле һәвале Wи шандьнә Бәк'уе хWәндьне.

Бьһара сала 1930 гӧнде Дӧдәнгеда ниве гӧндиайи

пӏае пър' қәйде колхозие да сазкьрьне у колхозвана бь шабунәкә мәзьн Р'әшое Шамил сәдьре колхозе бжарт.

Чӏйае феза гӧнде Дӧдәнгеда мӧсафатист, дашнак у қачахе жь шийе майин рәвйайи хwәра мәскән чекьрьбун у мқабьли сазкьрьна қәйде колхозие шәр дькьрьн. Wәхте фьрсәнд. дькәтә wан, гәләк сазкьрийе қәйде колхозие—фьрдәчи, комсомол дькӧштьн, һәбуна колхоза талан дькьрьн у гәләк колхозван жь сәр рӏйа һәқийе дәрдьхьстьн. Дьжмьна гәләк мәри бь пӏәра кърӏибун, wәки Р'әшо бьдьнә кӧштьне, бәлки гӧнде Дӧдәнгеда колхоз бәлавә, ле нета wан миасәр нәдьбу, дәст давитьнә һәр мәщаләке, ле бәле, пӏор-пӏошман дьман. Фьрдәчи у комсомоле гӧнде Дӧдәнге дәрһәqа we йәкеда сәр кьсә-кьса кәтъбун у мерхаси мқабьли дьжмьн шәр дькьрьн, нәдьһиштьн әw зьрара чопәки бьднә колхозе у мук жь сәре щмаәта гӧнд кембә, чәтнайи гәләк бун...

Дьжмьне сьньфе чӏйае феза Дӧдәнгеда qәwата хwә щәмкьрьбу у мәхсәд дабу пешийа хwә, wәки Р'әшое Шамиле Кӧрдогли бькӧжә, чьмки колхоз ро бь ро пешда дьчу, пеш хәбата колхозванава гәләк мәксул дьда, гӧндийе щинар жи чәв дьданә хәлqе Дӧдәнге, дькәтьнә щерге колхозе у рьнд жи дьхәбьтин, wәки мәксуле бол бьстиньн, нәфәре мала wан рьнд бьжи.

Щмаәта мә кӧрда чьqа рьнд, чьqа ләтиф готийә: «Кӧрме даре нәй жь даревә, даре кәзар сали бьжи, рәһ бьдә, бәһре бьдә у we бәһра we бьхӧн». Щинаре Р'әшо һәла зуда бь пӏәра һатьбу кърине, тәвгь-

редана хWə дьжмьнар'а гьредабу у к'утəки мəзьн жь Wан стəндьбу, дьжмьна əw мина титька сəр дəсте хwə дьда листьне. Хəлил hаqаси hатьбу фротане, тəе бьгота нане гəрми дəсте Р'əшодайə у Хəлил жи мина сəе чъл тъме əw из дькьр wəки щаб бьда дьжмьна.

Шəвəкə тарн бу. Чə'ва-чə'в нəдьдит. Həр тьшт щийе хWəда стəцьр'и бу, тəне щар̄-щара дəнге дике ниве шəве у əWтина к'əлба дьhат. Хəлил у дöде майин хWə нава гəзгəзка к'еляка диWаре мала Р'əшода тəландьбун у hивийа hатьна Р'əшо бун. Фьрцəчи, комсомол у Р'əшо we эваре хеляка хöрт идара колхозеда руньштьн, ль гəляк пьрсе фəрзə кö пешйа сəрк'артийа колхозе сəкьнибун дьньhерин, ду гəляк həwалданера, əW жь идаре цəрк'ətьн у чунə нава гöнд, паше əw бəрбь тəWлə, гом, аг'ле колхозе чун, hьнəки бь шьван, гаван у ляwəндəр'а həwалдан, паше хенщи р'енщбəр у ляwəнда həр кəс бəрбь мале хwə чун. Р'əшое Шамил жи бəрбь мала хwə рек'ət. Дəмəке шунда гöнд стəцьр'и бу. We шəве Хəлил у həвале wи мина р'увийе бьр'чи тəлə-тəл хWə заг'а п'еша чйае феза гöндр'а гиhандьн у дəрhəqа hатьна Р'əшода щав данə həвале хwəйə майин.

— Р'əшо нha р'азайə, чь кö дəсте мьн hат, мьн кьр,—Хəлил гот,—нha əзе меранийа Wə тəмашəкьм... Хəлил зур бубу ль дəсте сəрк'аре qачаха дьнhер'и, wəки к'уте wи бьде. Həма Wи чахи сəрк'аре qачаха дəст авитə щева хWə, пенщ зер'е qичък да Wи у гот:

— Əва həма р'əwа тəйə пешьнə, ве дəме дəсте

мәда гӧнәнә, паше чьqа лазьмбә әзе бьдьмә тә, qәт мәтьрсә. Дә, бьре мьн, дӧа' бькә, Wәки әм жь ве сәфәре руспи дәрен.

Хәлил пешбәри Wан сәкьни, чок да, кӧльке хWә жь сәре хWә дәрхьст, ль әсмана нhери, жь хӧде у пехәмбәра hивикьр, хатьре хWә жь Wан хаст, вәгәрйа ль сәрәке qачаха нhери, гот:

—Зани чь hәйә? Дӧ кәлбе Р'әшойә гӧрхәнеq hәнә, йәк дәр малейә. зьнщира Wи мәфтуләкә дьрежва гьредаийә, әW мәщале надә, wәки лаWьк кәйатера тек'әвнә hӧндӧр, сәе дьне hьнда тәWле у гоме гьредаийә, диса бь Wи щурәйи. Дә, diWape мале у тәWле йәкә, орта тәWле у ханийе маледа дәри hәйә, hун дькарьи кӧләка тәWле hьнәки фьрәкьн у Wьрра тек'әвьнә тәWле, паше...

Хәлил хатьре хWә жь Wан хаст у мина гӧлла жь дәве тьвьнге дәрк'әти пебәржер бәрбь гӧнд дьhат. Хеләке шунда әW гhиштә мала хWә, әлбера к'әтә нава щи-ньвина, ле жь тьрса хәWa wи нәдhат, к'еләк-к'еләк wәлдьгәрийа.

Хеләкә хӧрт шунда qачахе силанкьри зәф фәсал бәрбь гӧнд пебәржер hатьн у дәмәке шунда әW пьш тәWла Р'әшо щәмбун. Чәнд мәрьв hьлк'ьшйанә сәр бане тәWле у дәст бь фьрәкьрьна к'ӧләке кьрьн, ле е майин дора мале гьртьн. We шәве тәе бьгота hәрдӧ к'әлбе Р'әшо әwqаси пәй деләгӧре рәвйанә, бери нәданә We, Wәки әW зьраре бьдә, wәстйанә, сәре хWә кьрьнә нав дела хWә у к'әтьнә хәWe, hажь тьштәки

тӧнәньн. Qачах фәсал пәйайи тәwле бун, дәре орта тәwле у мале вәкьрьн, щийе Р'әшо к'ъвшкьрьн у мина пәранийе звьстане, ньщуми сәр щийе Р'әшо у к'ӧлфәте wи кьрьн. Р'әшо, жьна wи у ньәрчар заре wи хәньqандьн, сәре Р"әшо жекьрьн, кьрьнә нава пинәки печан у диса рйа хwәра дәрк'әтьнә дәрва, гиштьнә ньәвале хwә, бәрбь заге чун, wан wьр qраркьр, wәки qәр гӧнде щинарда бьгрьн, ферма we таланкьн у паше ньәрьн бьгижнә ньәвале хwәйә чйае Шәруре.

Qәрәбәрбанга сьвера qачаха сәр ферма пәз-дәwаре гӧнде щинарда гьрт у дьхwастьн талйн бәрбь чйа бьбьн, qәрәwьл у гӧндийе силанкьри әмана wан бьрандьн, талан же стәндьн. Кәйшт мере wан кӧштьн, дӧ бриндаре wан жи дил гьртьн. Ньәма wи чахи пенщишест комсомол у фьрqәчийе гӧнде Дӧдәнге хwә гӧндийе щинарра гиньандьн, бь qәwата томәри зьрарәкә мәзьн дәрба дӧда данә дьжмьна у пашда бәрбь гӧнде Дӧдәнге вәгәрйан.

Тәбийәта qәза Шәруре иди тәслими тиренще рое дьбун. Бьриндар анинә бәр идара колхозе, щмаәта гӧнд бәрәви ньнда идаре бу, ле әшевмайин әw бу, Р'әшо ньәла нәдьньатә к'ъвше. Сәдре шеwра гӧнд Тәйфур, бе сәбьр ньвйа Р'әшо сәкьни, ле Р'әшо тӧнәбу, кӧ тӧнәбу. Сәдре шеwра гӧнд гази дӧ комсомола кьр у гот:

— Кӧро, Әкмәд, Сәрдар! Ща бьрәвнә мала Р'әшо бежне, мала тә авабә, мәрьв нә та ньа хәweда дьминә? Бьра зу бе, бе әм ве мәсәле чаwа бькьн? Дә, зу ньәрьн, баве мьн!

Лаwьк wəхте гӀиштьнə дəр мала Р'əшо, бьӀистьн Ӏӧндӧре гом у тəWледа к'алийийа пез у бор'ина деWер те, тəе бьгота зəлул-зəлул гази хӧдане хWə дькьрьн, кӧ «зу wəрə мə бəрдə, əмə бьр'чинə», ле хӧдане Wан дəнге wан нəдьбьӀист. Лаwька дəри чьqа к'ӧта, тӧ дəнг у сəда нəбьӀистьн, аг'ри Сəрдар Ӏьлк'ьшйа сəр хени. Wəхте к'ӧлəка малер'а ль Ӏӧндӧр'е хенй ньӀер'и, ə'щевəкə гьран бəр ч'ə'ве хWə дит. Жь хофе дəнг жь Сəрдар дəрнəк'ат, вəгəр'йа жорда ль Əкмəд ньӀер'и, диса нькарбу хəбəрда, ле дəста əw щур'əки да сəрwəхткьрьне. Əкмəд иди нəсəкьни, бəрбь сəдьре шеWра гӧнд у щмаə'те бəзи.

— Апе Тəйфур, апе Р'əшо нəфəре малева кӧштьнə...

— Кӧр'о,—Тəйфур гот,—тӧ чь дьвежи, тӧ хWə дин нəбуйи? Дьвə тӧ Ӏар буйи, əре?..

— На, сəре баве мьн,—Əкмəд гот,—Сəрдар бь ч'ə'ве хWə дитийə. А вайə, Сəрдар Ӏат, же бьпьрсə. Ина накьн, əм Ӏəр'нə мала апе Р'əшо.

Тəйфур хWə ӧнда нəкьр, спартьн данə фьрqəчи у комсомола Wəки «нəӀельн тӧ кəс Ӏəрə щəм бриндара у изна тӧ кəси нəдьн жь гӧнд дəрк'əвьн, мəрьве Ӏати жи биньнə идаре, кəта əм жь мала Р'əшо вəгəрьн...»

Ӏəма we дəме, мина лейа бьӀаре, ləq ль щмаə'та пеш идаре к'ət, мина əскəре ньзаме пешда бəрбь мала Р'əшо чун. We лə'зе дəрйе мала Р'əшо шкенандьн, к'ətьнə Ӏӧндӧр', ə'щева нəбинайи бəр ч'ə'ве хWə дитьн.

We зӧлме зьмин бь щмаәте хьст, hесьр сәр сурәте wанда дьhәрькин, hьнәка жи баво, баво дьготьн, ль сәре хwә дьхьстьн. Тәйфур у мәрьве хенида сәре Р'әшо сәр бәдәна wи нәдитьн, әщева hәрә мәзьн әw бу. Тәйфур мәрьве hӧндӧр жь мале гьшк дәрхьстьнә дәрва, мәрьве сәр хени данә пәйакьрьне, дӧ мәрьв бәр дери да сәкнандьне у бь ләз бәрбь идара колхозе чу, әлбера се сийар бәрбь қәзае вәрекьр, wәки әламәтийе бьднә сәркәре қәзае.

Тәйфур мина долаве бәрбь мала Р'әшо дьчу у паше дьhатә щәм бриндара, кале wан дьпьрси. Жь бриндара кале йәки гьран бу, ле кале е дьне сьвьк бу. Бриндаре кӧ кале wи чәтьн бу, щарана бәстәва хәбәрдьда, чь дьhатә сәр заре wи дьгот. Тәйфур жи мина нечирванәки бәр нечире хwә бьтәлә, тәлйабу. Бриндаре гьран ахнә к'ур к'ьшанд у гот: «Хӧде мала вайис хьравкә, кӧре wи бькӧжә, wәки әм кьрьнә ве роже! Мала мьн мираткьр у к'ӧлфәте мьн бехайи кьр. Мәрьво, йа кӧ тә ани сәре мә, бьра хӧде бинә сәре тә!..» Тәйфур wәхте гьлийе пашьнә бриндар бьhист, тәе бьгота wира дьбежьн «бриндар hьнәки бьдә хәбәрдане, дьжмьни гӧнддайә...» Тәйфур wәхте әw зерийе бриндар бьhист, чу щәм wи руньшт, кале wи пьрси, паше гот:

— Наве тә бь хер? Нунә жь к'ӧнә? Чәнд заре wә hәнә? К'е, йане чь тӧ мәщбур кьри, wәки тӧ к'әти нава wан хунхӧра?

Тәйфур wәхте пьрсед хwә хәлазкьр, ав да

бриндар. Бриндаре бәткал дө шәрбьк ав вәхар, ахәкә к'ур к'ьшанд:

— Әмә гönәк'арьн! Әхтйарийа wә һәйә, мә гöллəкьн.

— На хер,—Тәйфур гот,— әм комунистьн, хенщи к'ара щмаә'та хәбатк'ар у мәккәмбуна кököмәта мә, чә'ве мәйи нә тö тьштийә. Р'астә, һун дьжмьне кököмәта мә у щмаә'та мәнә, әме wә бьвьнә нәхашхана қәзае, қәнщкьн у паше мәнк'әма щмаә'те we ль гöне wә бьнһер'ә, Wәкә гöне Wә We щәза бьдә wә. Әм фьрдәчи мина Wә жь р'йа һәқийе дәрнәк'әтьнә, әм тәрәфдаре һәқие у р'астиенә. Әw чьто мербу кö тә ньфьр' ле дькьр, наве wи у баве Wи, жь к'ижан гöндийә?

Һәла сәдьр хәбәрдана xwә тәви бриндар тәмам нәкьрьбу, комсомолəки гöһе сәдьрда гот:

—Һәвале сәдьр, Хәлиле Әмо дьхаст жь гönд дәрк'әта, сәбәб кьрьбу челәк, wәки önда кьрийә. Мә изьн нәда жь гönд дәрк'әвә, әW һерс бу, дәст авитә щева xwә, қьрмә дәрхьст ль Сәрһәнге бьре мьнхә, Исмайил әлбер'а ль дәсте wи хьст, қьрмә жь дест к'әтә ә'рде, мьн дадайе жь ә'рде һьлда у кьрә щева xwә, әз һьнәки пашда вәк'ьшйам, мьн тьвьнга xwә да сәр әйех, һәма һьндьк мабу мьн хуна Wи текра стуйе xwә. Бь тәгмина мьн әw мәрьвәки нәй тәмьзә. Мә дәсте wи гьредайә, анийә, әм чawa бькьн?

— Wә зә'ф баш кьрийә,—Тәйфур гот,—йәқин гöне Wи һәйә, wәки xWастийә бьрәвә. К'ъвшә, әв һәвира we гәләк аве һьлдә. Хәлил технә идара колхозе, бьра

кәсәк пера хәбәрнәдә, е майин һәрьн қәләче хwәда бьсәкньн.

Бь әмре сәдре шеWра гөнд бриндаре дьжмьн гөһастьнә авайики хәwлә, нәһиштьн кәсәк һәрә щәм wан, дәмәке шунда хөрәк бона wан анин. We ләзе Тәйфур диса һатә щәм бриндара, е бәдкал ав хwәст, Тәйфур ав дае, Wи ав вәхар, кьрә уфин у анщах гот:

— Хөде мала Хәлил мират бькә, Wәки әм кьрьнә ве роже.

— К'и, к'и,—Тәйфур гот,—Хәлил наqәWьмә тьште өса бькә. Дә чь бежьм... Нәйаре мәйи жь малейә. Бәле, бәле...

— Һәвале сәдьр! Тә һьнәки пешда пьрс данә мьн, ле мьн нькарьбу щава тә бьда, нһа һьнәки пакьм,— бриндаре бәдкал гот:

— Наве мьн Әк'бәрә, пенщ заре мьн һәнә, мала мьн гөнде Седәрәкеда дьминә. Сәрк'аре мәйә тәлаqрәш, әз жь рйа һәqийе дәрхьстьм, хөде жи кьш жь мьн стәнд, әз өса дамә баWәркьрьне Wәки Совете зу бьк'әвә, ьнглисе ван рожа We бе к'омәка мә, әме диwане Wәлгәриньн у әме Седәрәкеда qөльхәкә бльнд бьдьнә тә... Ах ль мьн баво, әз 'чаWа һатьмә хапандьне... Хәлило, хөде мала тә Wеранкә, тә чаwа мала мьн Wеранкьр. Ах...Ах .. Әзе бьмьрьм!..

Жьна Хәлил әлбера пекәсйа wәки мере we һатйә гьртьне, бь к'өлфәти, qәwм у пьсмамава кьщумкьрьн wәки Хәлил азакьн. QәWме Р'әшо жи иди пекәсйабун, кө сәбәбе көштьна Р'әшо у нәфәре мала wи Хәлилә,

Wан жи ҥьщӱми сәр к'ӧлфәте Хәлил у Хәлил кьрьн. Һәма we бисте к'атьбе фьрqейи qәза Шәруре чәнд милисә у qӧльхчие майин бәр идара колхозе пәйа бун, щмаә'те һьнәки хwә вәгьрт, к'атьбе фьрqейи qәзае ә'мьркьр wәки зу щмаә'те жь һәв бьдьнә qәтандьне, ҥәта we мәсәле бьдьнә сафикьрьне. Qӧльхчийа qәwме Р'әшо weда бьрьн, к'ӧлфәте Хәлил кьрьнә һӧндӧр'е идаре, чәнд мәри бәр данә сәкнандьне у е майин т'әви к'атьб бәрбь мала Р'әшо чун. Сьлстчи жи чунә щәм бриндара, ҥәта һатьна к'атьбе фьрqейи qәзае чь кӧ лазьм бу жь бриндар пьрсин, вәгәр'йанә щәм к'атьб у жер'а готьн. Бь ә'мре к'атьбе фьрqе Хәлил у к'ӧлфәте мала wи чәнд милиса бәрбь мәрк'әза qәзае бьрьн.

Һәр тьшт бона к'атьбе фьрqа qәзае ә'йан бу. Wи бона щмаә'та wедәрейә бәрәвбуйи һьнәки һәwалда у ду хәбәрданер'а Тәйфур да сәрwахткьрьне, wәки лазьмә дәст бь дәфьнкьрьна к'ӧлфәте мала Р'әшо бькьн.

Бь ә'дәте к'ӧрда дӧ бәйрәqе р'әш дәр мала Р'әшода дардакьрьбун у һәспе wи р'әшҥәш хәмьландьбун.

Хеләкә хӧрт шундатьр мәйт'е qӧрбана жь мал һьлдан, зьмин к'әтә нава щмаә'та бәрәвбуйи. Дәнге Бьрао!.. Бьрао!.. Бьрао!.. бәлайи нава гӧнд бу. Щмаә'т мина лейа бьһаре пәй мәйт'а дьчун. Һәспе Р'әшойи р'әшҥәшкьри ду мәйт'е wир'а дәстк'еши хwә кьрьбун, тәе бьгота һәспе qӧлә жи т'әви щмаә'те шине дәрбаз дькә у хӧбәре п'ьр'ә-п'ьр'а һесрайә, жь ч'ә'ве wи даве-

жә. Щмаәʼте сәр мьле хwә қөрбан һеди-һеди бәрбь мәрзәл дьбърьн. Търбе қөрбана лап феза мәрзәл кʼеләка һәв һатьбунә кʼоландьне. Wәхте щмаәʼте мәйʼте һәр йәки щәм търба wан данин у һьнәки пашда вәкʼъшйан, кʼатьбе фьрқе ль шмаәʼта бәрхwәкʼәти ньһери, гот:

— Гәли хушк-бьра, қәwм у пьсмама! Иро бона мәнкәмкьрьна қәйде Советие, хWәшжийпна шмаәʼта мәйә пашwәхтийе, Рʼәшо у кʼөлфәте Wи өмре хWә дан. Рʼәшо чawa өзве фьрqа болшевика, кәта шәве дьн жи бь мерхаси мqабьли дьжмьне сьньфе шәрʼ дькьр. Wи у щмаәʼта гөндә пʼае пʼьрʼ гәләк чәтнайи алткьрьнә. Наве Рʼәшойи мерхас тө wәхта жь дьле мә дәрнайе у нава тәриqа щмаәʼта мәда we бь кәлфе зерин бе ньвисаре! Сәркʼаре дәста партизана, һәвале Темур, мьнрʼа гот, wәки жь wан си мере кө дөһ сәр мала Рʼәшода гьртьбун у әw әʼшева нәдити кьрьбун, тәне дөдө рәвин, е дьне һатьнә көштьне у бриндаркьрьне. Бәле, мә кәйфа Рʼәшо әлберʼа һьлдайә, ле бәле, wаре Рʼәшо рәш нәмайә, көрʼәки мина Qасьм сәр ощаха wи майә. Qасьме исал ль Бәкʼуйе мәкʼтәва фьрqе хәлазкә у We бе. Рʼәшо, рәкмәт ль тәбә!.. Рʼәкмәтлебуйа дәфьн бькьн...

Дәмәке шунда мьри һатьнә дәфьнкьрьне, дора мәрзәле wан дайрәкьрьн у щмаәʼт бәрбь гөнд ләqйа.

Чәнд мәһа шунда партизан, фьрʼqәчи, комсомоле қәзае у щмаәʼта гөнда дьжмьне сьньфе жь қәза Шәруре да тәмьзкьрьне у дәст бь хәбата хWәйә әʼдьли кьр.

Бәле, һәр әwләдәк wәхта де у баве wан wәфат дьвьн, этим дьминә, кале wан чәтьнә. ӘW йәка гәләки кӧкми сәр ӧмьржийина wан дькә. Бәлә, әве қәзйа рәш гәләки кӧкӧми сәр Қасьм кьр, ахьр әw дьнйа роньқда тәк тәне мабу. Жь шьринайа де у баве, ньзкьрьна хушк у бьра һатьбу бьрйне. Р'астә һәвал-һогьре wи гәләки бәр дьле wида дьһатьн, тәвайи дьчунә гӧнде wан, сәр мәрзәле к'ӧлфәте мала Wи, Wәки һьнәки бәшәра Қасьм вәбә, бина Wи бе бәр. Ле бәле, дәрба лехьсти қәнщ нәдьбу. Қасьм мәк'тәва фьрқеда рьнд дьханд у к'оməки дьда һәвале хWә, wи жь һәвала ньздькьр у wан жи жь wи. Қасьм қрар кьрьбу, ду тамкьрьна мәк'тәвера фьрқә wи к'ӧда бьшинә, Wеда жи һәрә.

Хәлазбуна мәһа гӧланейә сала 1932 бу, хwәнд-к'аре мәк'тәва фьрқе иди сәр қәза дьһатьнә тарәвәкьрьне, wәки һәрьн бьхәвьтьн. Қасьм бь разәдьлийа wи шандьнә бьн әхтйарийа қәза фьрқейә Нәхчьване. Мәһәке шунда Қасьм к'агьзе хwә стәнд, Зәнгезурера чу Нәхчьване, щәм к'атьбе қәзае, рәшбәләка кӧ жь Бак'уе анибу да к'атьб.

—Әм һәвра бьбьнә нас,—к'атьб гот,—наве кальке мьн Кулшевә, Эждар Садик огьль.

Wәхте wан дәст данә һәв, Қасьм гот:

— Әз жи Қасьме Р'әшое К'ӧрд оглимә, әгәр жь бира wә нәчуйә, әw сала 1930 гӧнде Дӧдәнге ль қәза Шәруреда бона сазкьрьна қәйде колхозие, жь алие дьжмьнада бь к'ӧлфәти һатә кӧштьне.

— Бәле,—к'атьб гот,—рәнмәт ль Wивә, әW мерә-

ки зорбу у нәта дәqа хwәйә пашьн мqабьли дьжмьне сьньфе шәркьрьбу. Мьнра wи чахи готьн, wәки «Жь кӧлфәте wи тәне кӧре wийи мәзьн жь we qәзйа рәш хәлаз буйә, әw жи ль хандьне буйә».

Катьб ду хәбәрдана хwәра хәрqи мьтала бу, щар-щара сәре хwә дькәжанд, ль Qасьм дьнһери у паше гот:

— Лawo, Qасьм, азабун бе хунретьн навә. Р'әкмәт ль мерхасе өсавә, е кӧ бона азабуна щмаәте өмре хwә данә. Наве мерхасе өса we тариqеда бе нвисаре у наве wане тьме бе wәкьландьне, әw мәринә нәмьринә. Әгәр разибуна тә һәвә, әме тә бьшиннә гӧнде кӧрдайи Сусе. Әw жь Нәхчьване нә аqаси дурә. Wи гӧндида мьһащьре кӧрдә жь Иране һати гәләкьн. Qасьм, лawo, әw әла жь дәсте зӧлма зәвтчне Иране рәвйанә һатьнә wәлате мә. Әләкә гәләки башә, әв чәнд салә әw һатьнә бь мерхаси мьqабьли дьжмьне сьньфе шәр дькьн. Сәрәке wан Чолойә, дәрһәqа мерхасийа wида гәләки qьсә дькьи. Чәнд мәһ пешда wи гӧндида колхоз һатә сазкьрьне, сәдре we Чоло һатә бжартьне. Хәвата wийә чәнд сала дайә кьвше, wәки әw фьрqәчики садьqә, хәвата хwә занә, щмаәт гәләки һӧрмәта wи дьгрә. Р'асти жи, әw чawa мәрьв бәндәки qәнщә. Һәлбәт гӧнде Суседа һәла чәтнайи гәләкьн. Гӧндда чәнд мал һәнә һәла нәкәтьнә щерге колхозе. Бәге wи гӧндийи бәре Кәсо бәг бу, әва чәнд салә рәвйайә Иране, wьр жи рәкәт насәкьнә, чәнд мәһа щарәке щәрда хwә дьшинә, зраре дьдә колхозе у диса

мина сӕе дьз дьрӕвӕ дьчӕ Wали. Мӕ гӧман hӕйӕ wӕки тӧе Wи гӧндида рьнд бьхӕвьти, чаwа рӕкмӕтлебуйе баве тӕ хӕвьтийӕ. Мӕ qрар кьрийӕ, кӧ тӧ Суседа өзӧка фьрqе бьхӕбьти. Әме тӕвайи hӕрнӕ гӧнд, щвата фьрqе дӕрбазкьн, wӕ бь wанрӕ бькмӕ нас. Гӧндда итбара хwӕ бь фьрqӕчийа, Чоло, мьhащара у ниве пъри щмаӕта кӧрдӕ щи бинӕ, ле итбара хwӕ тӧ Wәхта дӕста Кӕсо бӕге нӕйнӕ. Фькра тӕ дӕрhӕqа нета мӕда чийӕ?

— hӕвале Кулиев,—Qасьм гот,—әз зӕф жь wӕ разимӕ, бона ширӕте wӕйӕ qӕнщ. Фьрqе өса терӕ дитийӕ, иди әз чь бежьм, әз жи qайильм.

— hӕвале К'өрдогль,—к'атьб гот,—тӧ щара әWльн тейи Нәхчьване?

— Бәле,—Qасьм щава Wи да.

— Әзе нhа хәбатчики мӕ бьдьмӕ тә,—Кулиев гот,—тәвайи hӕрьн, бажерӕ бьбьнӕ нас, ката әз жи hьнәки хәвата хWӕ сьвккьм, дӧ-се сәкәта шунда әме тәвайи hӕрнӕ гӧнде Сусе, хwӕ нӕ мqабьли?

— На хер,—Qасьм гот,—we зӕф башвӕ, әзе hьнәки шәhәрӕ бьвьмӕ нас.

Хелӕк жь рое щкәстьбу. К'атьбе фьрqейи qәзае, Qасьм у чӕнд qӧльхчийе щавдар бәрбь гӧнде Сусе рек'әтьн. Дәмәке щунда әW гhиштьнӕ идара колхозе, сәлам данӕ щмаӕта бәр идаре, к'еф-кале hәв пьрсин. Паше к'атьбе фьрqа qәзае сәбәба hатьна хwӕ Чолорӕ гот у hиви кьр, wәки гази тәмамийа фьрqәчи у комсомола бькӕ Wәки щьвате дәрбазкьн. Ньнәки шунда щмаәт бәрәви идара гӧнд бу у дәст бь щвате бу, гьли данӕ Кулиев.

— Мə гьшкава ə'йанə, wəки нököməта мəйə həла щаhьлə, əw həр тьшти дькə кале щмаə'те хwəшкə у ömре ə'дьли дəрбазкə, ле дьжмьне сьньфе р'анəзайə, əw дьхwəзə зраре бьдə щмаə'те у qəйде хwəйи кəвни бекер бьдə сəкнандьне. Həлбəт, чəтнайе кö ве гаве пешйа мə сəкьнинə wə'дəлинə, дьжмьне бе hурхwəшкьрьне у əме ömре ə'дьлийи хwəш дəрбазкьн. Həла гəлəк гöнди жи həнə, wəки ве гаве дьк'əвьнə бьн нökме дьжмьне сьньфе, зраре дьдьнə мə, ле р'ожəке бе, əwe сəрwəхтбьн у we р'йа хwəйə р'астийе ömьрда бьвиньн. Бəле, гəлəка əв йəк фə'мкьрьнə у hатьнə сəр р'йа həqийе, хwəр'а дьхəвьтьн у бь хəвата хwəва к'омəке дьдьнə колхоза, ле hьнəк жи həла сəрwəхт нəбунə, əм гəрəке нав wанда хəвате бьбьн, wан бьдьнə сəрwəхткьрьне. Əз дькарьм гəлəк мəсəле öса биньм, wəки гəлəк əwлəде дьжмьне мə тедəрхьстьнə, wəки əмə həqьн, дəрбази щерга фьрqе у комсомола бунə у бь активи мqабьли дьжмьне сьньфе шəр' дькьн. Аhа Хəзала мə чаwа мqабьли дьжмьна шəр' дькə, əw жи мqабьли баве хwə. Мə бона азабуна хwə гəлəк qöрбан данə у дьвə əме вьрhада жи бьдьн. Əм зə'ф дур нəчьн, ве щвата мəда мəрик həйə, wəки де-бав у тəмамийа к'ölфəте мала wи, хенши wи, гьшк бунə qöрбана азабуне. Йəqин wə гьшка бьhситийə, ль qəза Шəруре мöсафатист у дашнака Р'əшо К'öрдог'ль у тəмамийа к'ölфəте wи кöштьнə, тəне кöр'əки wи ль хандьне буйə у жь бəр we шəвука р'əш хəлазбуйə. Аhа,

hәма әw хорта hәвале Qасьмә, иро щватеда ӏуньштийә.

Фьрдәчи у комсомоле ӏуньшти ду хәбәрдана к'атьбе дәзаеӏа, шашмайи ль Qасьм нhеӏин, hәр кәси wәкә aqьле хwә әw дәзйа ӏәш аләма хwәда дьфькьри. Мәрьва тьре, wәки дьжмьн we дәме дәсте wан к'әта, we гоште wан кьртьк-кьртьки жекьрьна, бәлки кәйфа тьфала hьлдана. Hьнәк комсомол у фьрдәчи жи дьле хwәда дьфькьрин, фә'мдарийә, wәки «сәрк'аре дәзае hатьнә, ле әв зьлама чьӏа бь хwәӏа анинә, Шәрур к'ө, Нәхчьван к'ө?..» Ве щвата фьрдәчи у комсомолада Хәзала Кәсо бәге жи ӏуньштьбу. Әw нава щватеда мина hивәке дьhатә к'ьвше, мәрьв кәwәс-кьжмәк'арбу дәмәке ль we у бәдәwәтийа wе мезә бькра. Qасьм ль Хәзале дьньhеӏи у дьле хwәда дьфькьри: «Бәле, баве диза к'өрд дьжмьне сьньфейә, ле әw комсомолә у мqабьли баве хwә бь әӏдәти шәр дькә, машәлаh, әфәрьм тәӏа, диза к'өрд!»

— Гәли hәвале комсомол,—Кулиев гот,—нhа hун дькарьн hәрьн, лазьмә фьрдәчи хwәӏа к'атьбе өзәка фьрде бьбжерьн,—hәлбәт, нәхәйидьн, чьмки нзамнама фьрда мә wа жь мә дьхwәзә.

Ду чуйина комсомолаӏа Кулиев диса дәст бь hәwалдана хwә кьр у гот:

— Әw готьне мьн дәphәqa Qасьмда wәӏа гот, бефьтйа кökми сәр wә кьр, ле тьшт навә. Aha, hәма сәва we йәке жи лазьмә, әм гьлийе хwә qәвза змане хwәда хwәйкьн у кьшйарбьн. Гәрәке әм гьшк бь qә-

Wата т'омəри дьжмьн жь wəлате хwəйи аза р'аqəтиньн. Һəвално, пьрса сəрə иро əwə, Wəки гӧнде wəда иди р'əqəма фьрqəчийа п'ьр'ə, лазьмə һун к'атьбе ӧзəка фьрqе бьбжерьн, wəки сəрк'арийе ль фьрqəчийа у хəвата гӧнд бькə. Һəвале Qасьме Р'əшо К'ӧрдог'ль ль Бак'уе мəк'тəва фьрqе т'əмам кьрийə, фьрqа qəзае тер'а дитийə, wəки Qасьме К'ӧрдог'ль фьрqəчики лаийqə у дькарə чаwа к'атьбе ӧзəка фьрqе гӧнде wəда бьхəвьтə, ле əхтйар, һəмин, йа wəйə, əгəр Wə хаст һуне бьбжерьн, əгəр нахазьн жи, əw иди шӧхӧле wəйə... Һь гəли һəвала? Һəр фьрqəчик бе шəрмкьрьн дькарə нета хwə дəрһəqа ве йəкеда бежə.

Фьрqəчийа Wəхте готьне к'атьбе фьрqа qəзае бьһистьн, р'азибуна хwə дан у мина мəрьвəки Qасьме Р'əшо бьжартьн к'атьбе ӧзəка фьрqейə гӧнд. К'атьбе фьрqейи qəзае у фьрqəчийа Qасьме Р'əшо бьмбарəк кьрьн. Ду ве йəкер'а Кулйев пьрсе майинə фəрз пешйа ӧзве ӧзəка фьрqе дани, wəки əw йəqин бенə миасəркьрьне. Бь ве йəке фьрqəчийе Сусе щвата хwə хəлаз кьр.

II

Шəвəкə пайзейə тари бу. We р'оже баранəкə гӧр' барйа бу. Жь дəст аве у кəр'ийе щинар нькарбу бьчуйа мала щинер. Wəхте мəри дəрдьк'əтə нава гӧнд, һə'р'ийа бəништки мьдасе мəрийа əлбер'а куфи хwə дькьр у мəщала пешдачуйине нəдьда. Ə'wра бəдəwəтийа

тәбийәте нава хwәда вәшартьбу, тәе бьгота сәлама хwәйә кӧ һәр эвар дьда, биркьрийә.

We шәва тари дӧ мәрьв нава гӧнде Сусер'а эвраз һьлдьк'ъшйан. Жь Wана йәки ажәqори бәжнева бльнд бу, ле е дьне нә һаqаси бльнд у жь льнге р'асте дькӧлйа, Wи тьме гьранийа хwә давитә сәр шьвдаре у льнге ч'әпе, ле кәсав йәк бу, Wан огра хWә пешда дьщә'данд. Р'eWийа бь һәвр'а һеди хәбәр дьдан, шьлпәшьлпа ав у кәрийа, кӧ жь бәр льнге wан дьпәкйа, мәшал нәдьда wәки хәбәрдана wан фәрьк бе бьһистьне, ле wәхте дьсәкьнин, һьнәки һеса дьбун, һәwалдана wан р'ьнд дьһатә бьһистьне. Мерьке т'опал wәхте дьсәкьни, дәст бь хәбәрдане дькьр:

— Щаньм, сәрк'арийа Нәхчьване гәдә-гуде гӧнде мәйә фәрqәчи у комсомол дьвежьн, Wәки «ДиWана шewре Wа азайи дайә щмаә'те, бажар' у гӧнде мә р'о бь р'о шен дьбьн, кале щмаә'те жи хWәш дьбә.» А тәр'а шенбун, һа... Гәде гӧнде мә тәне мә у дәwлә-мәнде минани мәр'а qочахьн; р'оже чәнд щара мәр'а дьвежьн «Тек'әвьнә нава щерге колхозе», ле бона чекьрьна р'йа орт'а гӧнд тӧ тьвдире накьн. Щаньм, әм кәта к'әнге нава ве qәтледа бенә хәньqандьне...

— Бәле, тӧ р'аст дьвежи,—һәвале Wи гот,—ло хӧде кӧр' һишто, тә аш ӧндакьрийә пәй чәq-чәqе к'әти. Һәла әме дәсте Wан зальмада гәләк р'оже р'әш бьбиньн. Р'астә, әм wа дьвежьн, ле Wәр'ә әм р'аст хәбәрдьн, wәләһ мерька р'ьнд дәст бь хәвата хWә кь-

рьнә у рънд жи пешда дьвьн. Дә, бьра, кьрьна wанә бь мә тәлә.

Wан диса тәлә-тәл дәст бь щәндандьна огьра хWә кьр. Wан бәре хWә да авайе феза гönди döqати. Авайи бь сура бльндва hатьбу доргьртьне. Höндöре суреда тәwлә, лода гиhе, гом, у тәWла мәнәкийа жи hәбу. Суре щикп бьлат гьртьбу, wәки сурера мәрьв дәрбаз нәвьн, Wәхтеда хöлам-хьзмәткара дьрьке шилане сәр суреда нькандьбун. Әгәр рувийе фелбаз бьрчибуйа у бьхаста жь höндöре суре хwәра qьсмә харьн дәстхә, фелбазийе wи нава wан дьрькара дәрбаз нәдьбу, wи бона кәлешкәке хWә wан пиже шилане нәдьхьст. Сурә әwqаси бльндбу, тö wәхта höндöре we нәдьhатә кьвше, ле бәле, wәхте дәрwазе дәрва вәдькьрьн, hьнәки höндöре we дьhатә кьвше.

Әw әмарәта wәхтеда Р'остәм аге чекьрьбу, ле сура доре köре wи, Кәсо бәге чекьрьбу. Wәхтеда Р'остәм аге у öса жи köре wи зölм анибунә сәре щмаәта гönде Сусе у гönде шинар. Бав у кör гәләк мал мират кьрьбун, дайик бе кör hиштьбун, бук бәр пәрдеда, зар этим hиштьбун у дьле әвин жь hәв qәтандьбун. Р'остәм аге бона хWәйикьрьна ömре хwә жь дьжмьна, бьн мала хWәра се щийа ләqәм лехьстьбу у бь сальха ләqәмчи кorпучкьрьбун, wәки кәсәк hажь wан ләqәма тönәвә, Wәки зийане нәдьнә wи у дәWлә-та wи.

Кал у баве Р'остәм аге жь wәлате Иранебун, ле wәхте Кәсо бәг гhиштьбу, гönде Сусе жь qöбернатьре

Нәхчьване к'ьр'ибу у wьрда жи мабу кәта сазкьрьна qәйде Советие qәза Нәхчьванеда. Кәсо бәг wәхте Советие т'әне чар сала ль гӧнде Сусе мабу у сала пенща әw бь т'әне р'әвиабу Иране. Әw бь qачахи сале щарәке дьhатә щәм к'ӧлфәте хwә у паше диса дьр'әвйа дьчу Иране. Ле сале пашьн, wи мӧсафатист, дашнак у гәләк qачахе майинә Иране дьда сәр хwә дәрбази Нәхчьване дькьр, колхоз т'алан дькьр, гәләк фьрqәчи, комсомол у сазкьрийе колхозие дькӧштьн у т'алан дьбьрнә Иране.

Паийза сала 1932 бу. Кьшкә-сайи бу. Кәсо бәг щәрдәкә гьран да сәр хwә, жь Әрәз дәрбаз бу у бәрбь гӧнде qәза Нәхчьване чу. Нета we щәрде әw бу, wәки дәстәк бәрбь Евлахе hәр'ә, qьсмәк бәрбь Зәнгезуре hәр'ә, qьсмәк жи ль Нәхчьване бьминә. Әв дәстәна гәрәке т'әвгьредана хwә qачах-qучахе щир'а гьредана у әw т'әви хwәкьрана, фьрqәчи, комсомол бькӧштана, колхоз т'алан бькьрана; qәза Нахчьванеда hәрсе дәстә гәрәке т'әвhәвбйана бь qәwата т'әвайи кьщуми сәр гӧнде qәза Нәхчьване бькрана у паше дәрбази wали бйана.

Кәсо бәге ль феза мәдәна Хое hәрсе дәстә бәрбь qәдандьна сьпартьна шанд у р'ожа пенща, ниве шәве, әw се меване хwәва чунә мал. Чәнд р'ожа шунда ль щмаә'та qәза Нәхчьване дәнг бәла бу, wәки щәрда Кәсо бәге диса hатийә, hаж жь хwә hәвьн, wәки зьраре нәдьнә щмаә'те.

Р'ожа шәша, we эвара шьли, hәрдӧ пәйа Ә'ло

гопал у Миро дьчунэ дитьна Кэсо бэге wэки р'а у шеWре жь wи бьстиньн. Дэмэке шунда, Wэхте к'ъвшкьри, бьре Кэсо бэге бэр дери hивйа hэрдӧ пэйа сэкни бу, эw дитьн у гэвайи бэрбь мала Кэсо бэге чун, дэрwазэ вэкьрьн, к'этьнэ hӧндӧре нэwше у р'аст бэрбь ода мевана чун, мьдасе хwэ ль сьвдэре дэрхьстьн, шьqьтинэ hӧндӧре оде, сэлам дан, эW у Кэсо бэг hатьнэ дэст-руйе hэв, паше к'еф-кале hэв пьрсин, ч'эвронкайи данэ к'ӧлфэте мале. Кэсо бэге ль hэрдӧ достe хwэйэ кэвьн ньhер'и у гот:

— Мала Wэ нэшэwьтэ, чьма Wэ нькарьбу hьнэки фэсал бьhатана? Wэ к'ънше хwэ гьшк кьрьнэ кэр'и. Wэлэh, бьлэh hьндьк майэ, Wэки сэр у ч'эве wэ жи бьбуйана кэр'и...

Досте бэги г'опал hьнэки хWэ фьрьканд, сьмела хWэйэ к'осэ кьрэ ньзаме у гот:

— Эh, Кэсо бэг, хӧде кӧре тэ бьhелэ. Эва чэнд салэ тӧ чуйи Wэлате мӧсӧлманийе, хwэр'а р'оже пенщ щара ньмеж дьки, чьчах дьле тэ дьхwазэ гази qази, мэлла у фэqийа дьки, калбаве тэр'а «Qӧрана пироз» дьхуньн, дьле тэ к'ӧда дьхwазэ Wеда дьчи. Тӧ зани хӧлам, шьван, гаване мэйэ бэре, хазма эла Чоло у Чоло бь хWэ, чь тинэ сэре мэ? Щаньм, эм дэсте комсомоле гӧндда к'этьнэ бэлае, хазма дэсте Wи гэдэйе к'ӧрдда... Зуда дэнге мэллэ, азана р'ожийе, фьрqэчи у комсомола ль мэ кьрийэ кэсрэт. Мала тэ авабэ, мэ ӧса хwэ биркьрийэ, эм qэт гази хӧде у п'ехэмбэра накьн. Эз сэре тэкьм, щамер, мэ э'бадэте р'оже, qэй-

дә-қануне мӧсӧлманийе ӈьндьк майә биркьн. Әва чәнд салә мә фьтьр-зьк'ат нәданә тӧ кәси, иди мӧсӧлманӣ ль к'ӧ ма? Хофа ӧндакьрьна навмале у нәйwане мә жь дьле мә қәт дәрнак'әвә. Мала тә авабә, ӈәла тӧ дәрӈәqа к'ьнще мәйә нәрида жь мә дьпьрси. Мала тә нәшәwьтә, ӈьндьк майә әм бьвьнә гаWьр, хач'әки чар нькӧл стуйе хWәда дардакьн... Кәсо бәг, чъра мьн! Ӈәма әм дур нәчьн, пар звьстане, мәӈа р'әмәзане бу, дә, бь әдәте мә мӧсӧлмание ӈәр маләке тъвдира хwәйә әйде дьдит, wәки әйда хwә п'ак дәрбазкә, комсомол, фьрқәчи у гәде гӧнде мә ӧса данә тәшкилкьрьне, wәки щмаә'те дәст жь We р'ожа пироз к'ъшанд. Wан р'ожада дәнге қӧране, ӧса мә данә бьр'ине иди нәвежә. Р'оже р'әмәзанеда мә хwә авитә мәллә Ибраӈим, әW ӈәр әвар Wәхте фьтаре ӈьлк'ъшә сәр бане ханики азан бьдә, әм жи фьтара хWә вәкьн. Р'аст бежьм, р'оже пешьн чawa лазьм бу мәлләйе фәқир азан дьда, ле р'оже пашьн бь навтедайина к'атьве ӧзәка фьрқейә, чь зәӈьрмарә нәӈишт әм wи дәнге пироз бьбьӈен.

— Ахьр сәва чь?,—Кәсо бәге гот,—сәбәб чь бу, кӧ wи гәдәйи ӧса дькьр? Ӈәлбәт, сәбәб ӈәбу, йане жи қәстәмә ӧса дькьрьн, әре? Гӧнде майинда жи ӧса дьӈаннинә сәре шех у мәлла?

Әлә топал дәмәке к'әтә нава мьтала, тәе бьгота дьхазә фькра хWә щәмкә, гьлийе ӧса бежә, wәки хаша бәге wи бе. Әло сәре хwә бьльндкьр, ль мере к'еләка хwә ньӈер'и у гот:

— Зани чь, Кәсо бәг! Меванәк дьчә маләке, wәх-

те малхуйе мале пӧрчийе хWə дькə, йане жи тə'лə-тə'л меванр'а хəбəр дьдə, иди меван сəрWəхт дьвə; гə-ло меван дькарə We шəве Wьра шəвбhӧрийа хWə бь-кə? Həлбəт на, гəрəке р'ек'əвə у жь We мале həрə. Малавайо, Wəхте фəqире мəллə Ибраhим азан дьда, щаhьл незики Wи топ дьбун у дьбу кирə-кир'а Wан бь Wи дьк'əнйан, щарна жи пеш мəва дьготьн—«Дике гӧндийа гəлəкьн, р'оже се-чар щара банг дьдьн, иди мəр'а бангдана мəрьва нə лазьмə. Həрə мала хWə, чь-qас дьки qьнгə-qьнг, банг дьди, бьдə, ле вьра мəр'а нə лазьмə». Дə, бьра тəва ə'йанə, Wəки мəллə жи гəлəки жь хWə тьжийə, дьhишт, дьхəйиди дьчу мала хWə. Мальк авайо, тӧ həw зани гӧнде мəйə щинарда öса нəдьhанинə сəре шех-мəлла? Wəлəh дha зедə дькьрьн. Эh, əв комсомол, фьрqəчи у жек'этийе мə, нəсла шəйтиньн, те бежи дӧ р'ожа бəри шəйтин жь дийа хWə бунə. Эh, бəгем, бəгем... Тə нəдитийə тӧ ньзани, əW хӧдане хWə чь нəхшаньн?..

Ə'лə топале Wəхте öса хəбəрдьда, Хəзала qиза Кəсо бəге ль Wи дьнhер'и, Wəки We жь баве хWə у апе хWə тaqəт бькьра, сəва Wан бӧгдане Ə'лə топале We китəк ль сəре Wи хьста, Wəки бе мəллə у qази wəйсəте хWə бькра.

Одеда хелəкə хӧрт тӧ кəси хəбəрнəдьда, hьнəка сəре хWə бəржер кьрьбу, хəрqи мьтала бубун, ле hьнəка жи ль чə'ве həв дьнhерин. Шар-щара мьрчə-мьрч'а дəве Кəсо бəге бу, сəре хWə дьбьр-дьhани, qӧ-лапнə к'ур ль мьштька хWə дьхьст, ду дадьqӧртанд у

паше мина борике, ду жь дәве хwә у позе хwәра бәрдьда. Щарна жи бе нәмди хwә дьгот: «Бәле, бәле... Фьрдәчи у комсомола әм гиһандьнә чь роже, һьндьк дьминә әм дәнге мәлла роже әйда бирбькьн». Мәрьве руньшти гьшкә һивйа хәбәрдана Нәсо бәге бун. We дәме Нәсо бәге ав жь Хәзала диза хwә хwәст у диса сәре хwә бәржеркьр. Хәзале һазунга жь ведройа бьн кәвьре сьвдәрейи кө ав кьрьбуне, wәки теда бьпалә, шәрбьк тьжи ав кьр, зу вәгәрйа щәм баве хwә, әw жь мьтала да дурхьстьне:

— Баво, к'әрәмкә, аъе вәхөә!

Баве шәрбьк жь дәсте диза һьлда, чәнд гөлп ав вәхар, паше ль бәжн-бала диза хwәйә титали ньһери, гот:

— Лаwo, тө мәк'тәведа дьхуни?

— Бәле, баво!

— Дәрбази щерга wан гәда буйи?—баве пьрси,— хwә сәва мьн сәрәшане надьнә тә?...

Бона щабдайина wан пьрса Хәзал к'әтә каләки хьрав у паше хwә шаш нәкьр. Әре, әw дәрбази щерга комсомола бубу у рьнд жи тәви қәдандьна һәр пьрсәке бубу, we qрар кьр, wәки баве бьдә сәрwахткьрьне, әw комсомолә, ле пьшта баве хwәйә.

— Баво,—Хәзале гот,—әз мәк'т'әведа дьхуньм. Әз диза тәмә, мьн әw өса кьрьнә т'әле, иди qәт мәвежә. Wәләһ тәр'а чь бежьм, бәре wан сәва тә әз һьнәки эшандьм, ле мьн әw данә сәрwәхткьрьне, wәки әwләд пеш бавева нә щабдарә у өса жи бав пеш әwләд-

ва нә щабдарә, әw нһа ит'бара хWә бь мьн тиньн. Дә, баво чь бькьм, бона хайикьрьна дәwләта тә у наве тә, әз дәрбази щерга комсомола бум. Т'әхмина мьн әз ве йәкеда шаш нәбумә у мьн иза һәр тьшти өнда кьрийә.

Хәзале тәе бьгота баве хwә һеди һеди бь готьне хWәр'а дьда р'азикьрьне, wәки ит'бара хwә бь we бинә у сера һатьна хwә бәр Хәзале вәкә.

—Баво, әва иро чәнд р'ожә тө һати, мьн тәне р'ожа пешин тө дити, чьмки һаqа мәри тенә мале у дьчьн, наһельн әз тә п'аки бьвиньм.

Ду ве готьна хwәр'а Хәзал ләз бәрбь баве хWә чу, гөһе wида кьрә пъстә-пъст, әw да р'азикьрьне, бав жь щийе хWә р'абу у тәвайи чунә зерзәмийа бьн хени. Һәрда ль wьра гәләки ль һәв ньһер'и, Хәзале жь «шабуна» баве хWә нәмезкьр, р'амуса у гот:

—Баво, зани нһа гөнде мә буйә щийе нәмама, мәрьв гәрәке итбара хwә тө кәси нәйнә, һуки дькьнә муки. Гьлийе готи әлбер'а дьгһиннә сәрк'аре гөнд. Дә wәрә паше щава Wан готьне хWә пеш нөкөмәте бьдә. Баво щан! Эва мьн жь тә вәшарт, ле әзе чаWа жь хөде вәшерьм, wәки әз нә комсомольм. Wәләһ чаwа өзәка комсомола гөндда һатә сазкьрьне әз дәрбази щерге we бум. Эз тәр'а р'аст бежьм, әз qиза тәмә! Өзәка комсомола чь спартьне дьдә мьн, әз дьqәдиньм wәки сәр мьн шькбәр нәвьн. Апе мьни Хальт аqьле хwә өндакьрийә, мина мә'рәки р'әш ль мьн дьньһер'ә. Дә, баво, бежә, әва чәнд сальн тө чуйи, сәре карәкә тә хун буйә? Мала тә талан кьрьнә? К'өлфәте тәр'а гь-

лики хьрав готьнә? Аһа иро бьре тә әз пеш мевана бенөрмәт кьрьм. Тө чь зани, wәки Әлә топал у Миро тә нәфрошьн. Тө ван гьлийе мьн гьшка жь апе мьни Хальт бьпьрсә, әгәр wи гот зоре дьдьнә мә, йане гьлийе хәрав мәра готьнә, wи чахи мьн бькөжә!

Хәзале дәст стуйе баве хWәра бьр, әW рамуса, бав жи әw, хеләке шунда баве гот:

— ЛаWо, wәки әв готьне тә гьшк растьвьн? Һәлбәт, әз иди һьнәки баWәр дькьм, әфәрьм тәра у шире тәйи метира. Әз кәта нһа дәрһәqа тә у дийа тәда фькрәкә башqәдабум.

Кәсо бәге qиза хwә рамуса, qизе жи һьнәки наз-тузе хwә ль баве кьр у паше газьне хәлqе дәwләмәнд бь баве кьр, wәки «ду чуйина тәра тө кәси дәри мә вәнәкьрийә». Хәзале рьнд заньбу, Wәки бав жь дийа we кәзнакә у өса жи жь We, ләма жи әW дьхәвьти, wәки бав сәр феле хwә вәкә у сөра Wи чь һәйә бежә әw зу we сөра Wи бьгһинә Qасьм у Чоло, әw жи сьра хwәда бьгһинә сәркарийа qәзае, wәки кока мөсафатист, дашнак у qачаха бьднә бьрине, wәки qәза Нәхчьванеда рәкәти пешда бе, хәлq нане хwәйи кәлал рәкәт бьхөә.

Дәмәкә хөрт орта баве у qизеда стәqьрандьн пешда һат. Чawа дьбежьн, баве дьне сәро-бьно кьр, әw бәр чәве хwәра дәрбазкьр, агри аләма хwәда фькьри у тәе бьгота дьвежә: «Qиза мьн, ду чйина мьнра, расти жи, мал-дәWләта мьн рьнд хайикьрийә, әw дәрбази комсомола буйә, wәки тө кәс шьке нәвә

we. Wəlәh, машәлаh-барик'ела, ә'фәрьм әwлəда мьнр'а...» Мьтала диса Кәсо бәг бьр, дәмәке шунда Wи сәре хWә бльндкьр, вәбьшьри, бәре hьнәки соро-моро бу, паше әW hьнәки hерс бу у гот:

— Лawo, hәла баве тәйи сагә, нәмьрийә... Әз чәнд щара жь Иране hатьмә, тә тьме мьнр'а дьгот: «—Wәрә тәслимвә, хәлq чаWа, йәк жи тө, ле Wәхта нахазй тәслимви, мә жи бь хWәр'а бьвә...» Әз We пьрседа тө Wәхта тәр'а р'рази нәбумә у навьм жи. Әв дәра иди буйә гawьрстан, вьр дәрбазкьрьн навә лawo, мөсөлмане вьр бунә гawьр. Хөде кәзбькә әм hәрнә Иране, те ььбьhизи, Wәки комсомоле бь дәсти зоре мөсөлмане мә ььбьнә к'ьлиса у стуйе hәрәкида хач'әки чар нөкөл дардакьн. Hөрмәт-сианәта бәгайә бәре иди мала хwә баркьрийә. Малшәwьтийе, хөламе мәйә дөh, кө бь нане мә дьжйан, мә дьгот көл, wан дьгот щан, нака р'абунә р'уйе мә у мә бәр тьштәки кәсав накьн.

— Әре баво,—Хәзале гот,—Wәлат сери кәта бьни бунә шәйтан у хөбәре гьлийа жь бәр хwә дәрдьхьн. Wәләh баво, тө р'асти. Бавко, к'и жь гьлийе мәзьне хwә дәрк'әвә, We тьме пошман бьвә. Әз готьне тәр'а р'азимә, ле те к'әнге мә бьви, йаха мьн хәлазки?

— Дә, лawo,—Кәсо бәге гот,—дьqәwьмә әз ве щаре жи Wә нәвьм, чьмки дәсте мәйә кө бәрбь Евлахе, Зәнгезуре у Нәхчьване чунә, We aqac мәрьва бькөжьн у талана биньн, qәт нәвежә. Дә, бьра кьдудчийе урьса, партизан, фьрqәчи у комсомоле wан бәр мә бьсәкньн. Әм кө чйае феза Нәхчьване гьhиштьнә hәв, әме талане хwә тәвhәвкьн, әме ван гөнде qәза Нәхчьванейә адрбещан, к'өрд у фьла жи таланкьн,

Чоло, Qасьм жи хəWрʼакьн у əме дəрбази Ираневьн, паше əзе бем рʼоке Wə hьлдьм у əме həрʼнə Иране.

— Баво,—Хəзале гот,—ле чьчах, чьчах? Тö зани гəдə-гуде гöнде мə жь гьлийе мьн дəрнакʼəвьн, бежə hуне чьчах бенə чʼйае феза Нəхчьване, Wəки əз öса бькьм, həр пенщ кəрийе пəзе колхоза мə, щийе кö тö дьбежи wьрбьн, hун бен тʼаланкьн у йаха мə жь wан гəда-гуда хəлазвə. Ах, бьвьн, бьра дьле мьн рʼəкəтвə!..

— Лаwо,—Кəсо бəге гот,—əз баWарьм, Wəки тö бьхази, те həр тьшти бьки. Əзе тəрʼа рʼоже бежьм, тö жи öса бькə, wəки кəри ль рʼаста кʼеləка мəдəна Хоевə, əме wан мöргʼöза бькöжьн, бенə wьр сəр рʼйа хwə кəрийа жи бьдьнə пешийа хwə, həрʼьн.

Тиqин кʼəтə Хəзале, кʼəнйа у гот:

— Əw йəка дəсте мьдайə у зəʼф hесайə, тʼəне рʼожа дəрбазбуна тə мьнрʼа лазьмə, wəки дьне hечʼ.

— Qиза мьн,—Кəсо бəге гот,—дə, öса бежə, хöде мəрьве беqирəт qöрбана тəкьн. Кʼижан рʼоже бежьм, демəк кəрийе пəзе колхозе we рʼаста бьнəтʼара мəдəна Хоебьн, əре? Зəʼф башə! Демəк, əзе бь сайа qиза хWə колхозəке бьдьмə хəравкьрьне! Лаwо, зани əw бона мьн чьqаси херə. Демəк, əзе бе гьли, рʼаст həрʼмə щьнəте! Əгəр шаhе Иране дəрhəqа We йəкеда бьбьhизə, наве мьне чьqаси бльндвə, Wи чагʼи сəрəке тʼəмамийа qəза we бь мьнрʼа кəсав рʼунен, жь шаh гьрти кəта сəрəке qəза, гьлики мьн щəм wан навə дöда. Дə, Кəсо бəг, хöрʼа кʼефкə, бьхöə у вəхöə. Əзе тə жи бьдмə кöрʼəки сəрəке qəзаке, кəта тö сагʼви, те дöакʼара баве хwəви. Лаwо иди чь бежьм?

— Баво,—Хәзале гот,—ле һуне к'әнге ч'йае Фҩза Нәхчьване бәрәвбьн?

— Лаwо,—Кәсо бәге гот,—wәки әм ве щаре пез бьбьн, тӧ кәсаве хwә һьлдә, иро сешәмә нә? Р'аст р'ожа биста, сәр киме шәрте мә, әме ль ч'йае Сор һәв бьбиньн, ниве шәве әме т'алане колхоза wә жи бьвьн у һәр'ьн. Лаwо, наве баве хwә хәрав нәкә, ӧса бькә р'ожа биста инйе пәзи wьрвә.

— А баво,—Хәзале гот,—зә'ф п'ак.

— Бәрха мьн,—баве гот,—шәрмә, мә меван wьр һиштьнә, әм вьра к'әтьнә хәбәрдане. Әз к'әсәра qиза хwәмә, демәк р'ожа биста, эвара иние пәзе wьрвә, әре? Лаwо, сӧр'а хwә тӧ кәсир'а нәбежә һа?

— Дәрһәqа wе йәкеда,—Хәзале гот,—лап архайинвә у нәфькьрә, әз qиза тәмә!

Бав-qиз бь к'ән у лаqьрди чунә ода мевана, баве сәлам да мәрьве р'уньшти, ле Хәзал дьле хwәда гәләки ша дьбу, wәки гьһиштә мәрәма хwә. Кәсо бәг щийе хwә р'уньшт, ль деме Хальте бьре хwәйи мә'дәкьри ньһер'и, һәр кәбубәкә wи алики дьчу, тәе бьгота әw аләма хwәда дьбежә:—«щаньм, дәмәке пешда р'әнге Хальт мәрийар'а дьк'әнийа, ле нһа те бежи хәйидийә, дьвә бона хәбәрдана мьн у Хәзалейә?»

Wәхте qиз у бав һатьнә һӧндӧр', Хальт гәләки хwәда wәрьми бу, бь ч'ә'ве нәйарәки ль qизьке дьнһер'и, тәе бьгота дьхwаст йәqин дәрбәке ль wехә, бәлки дьле wи һесавә. Кәсо бәге дәмәке ль Ә'ло, Миро у меване р'уньшти мәзәкьр, паше гот:

— Хальт, лаwо, ахьр мə шив зуда харийə, бь тəгʼмин нhа wəхте пашивейə. Кöрʼо, тə əм бьрчина qьрʼкьрьн, бьнhерʼə чь həйə, зу бинə, чайе бирнəкə?

— Ве лəʼзе,—Хальт гот,—дəwлəт сəре тə, чь бежи həйə, əзе нhа həр тьшти биньм.

Кəта анина нин Кəсо бəг бəрбь Əʼло у Миро фьтьли, се-чар щара сəре хwə кəжанд, бь бəшəрəкə хwəш гот:

— Əʼло əфəнди! Гöнди дəрhəqа мəда qəт чь хəбəр дьдьн? Wəки дьне, тə ван рʼожа чь тьште тəзə бьhистьнə? Малавайо, qəт тö нахази həwалди?...

— Əз чь бежьм,—Əʼло гот,—əм бе тə нəвьн, бəге мьн! Иро əм аhьл, нава гöндда рʼуньштьбун, öса мə хöрʼа həwалдьда, дьле кʼеда чь həбу дьда дəр, hьнəка дьгот: «Бо wəлəh, əв диwана мəйə Шеwре диwанəкə башə, хöдане фəqир-бəлəнгазайə, дьвежьн qəза Нəхчьванеда чəнд этʼимханə вəкьрийə, жь зарʼе бəра гьрти, кəта е гьврə теда беhəq тенə тəрбиəйткьрьне у хандьне». Hьнəка дьгот: «Фьрqəчи у комсомолə бе хöденə, wан хöде хwə биркьрьнə. Дəре мəчид, мьзгəвт у дера даданə. Шех у мəллə жь гöнда данə рʼаqəтандьне». Hьнəка жи дьготьн: «Əв йəка гьшк вьрʼəкə кашə—бошə. Фьрqəчи у комсомоле мə хатьре тö кəси накʼəвьн, əw рʼйа həqиеда дьчьн, мəчид у дер жи вəкьринə, кʼи дьхwазə дьчə, кʼи нахwазə начə, ле пешйа шех у мəлла жи тö кəси нəбьрʼийə, Кöкöмəта мə баве фəqир-бəлəнгазайə. Хöде тəрʼа шöкöрʼ, əм бунə хöдане пари нане кəлал, жь зöлме жи хəлазбунə».

Паше жь хәбәрдане, тәе бьгота сәре щмаә'те гәрм бу-бу, к'е чь дьхаст, әw жи дьгот. Паше дәрәнг-дәрәнг ә'щәмәки гӧнде щинар һатә нава мә, пәй хош-бешер'а, сәре wи жи бь хәбәрданер'а гәрм бу у wа мәр'а гот: «—Иро жь гӧнде щинар мәрьв һатьбунә гӧнде мә, дьготьн жь Евлахе кәта Зәнгезуре дашнак у мӧсафатиста гӧнде wедәре т'алан дькьн, йәqин wе бен дәрк'әвнә qәза Нәхчьване, wе вьра жи т'алан бькьн у дәрбази Иранебьн. Дьбежьн әскәр у партизане мә жи әмана wан бьр'инә. Бь сальха, wан беинсафа гәләк мер кӧштьнә у мал мират'крьнә». Мьн жи щәм щмаә'те гӧне хwә бь кӧштийа дьһани, ле дьле хӧда, һәмин һун заньн?

— Һәла Ә'ло әфәнди,—Кәсо бәге гот,—дәqәке бьсәкьнә, ле wи ә'щәми нәгот, әw qачах гьһиштьнә к'ӧ?

Бь готьна wи,—Ә'ло гот,—мьн те дәрхьст, wәки qәwме мәйә һәла дурьн, ле wе чәнд р'ожа шунда бьгһижнә щәм мә, лап qәза Нәхчьване, ле к'ижан р'оже, ньзаньм?

— Барик'әла wанр'а, —Кәсо бәге гот,—бона мә иди һәр тьшт фә'мдарийә. Әз qӧрбана ч'ә'ве wаньм!

— Ло, әw qәнщ дькьн, әз кәйрана wаньм,—Ә'ло гот,—әм кәта к'ьнге хwә бьн дере жьне хwәда вәшерьн. Ван гәда-гуда р'ӧке мә дәрхьст. Әз сәре тәкьм, әw зӧлма кӧ әwана тиньнә сәре мә, бьра нәе сәре дьжмьне мә. Е кӧ бу әз, нькарьм дәрк'әвьмә нава гӧнд, чьмки әw гәдәна аqаси бәрзәq у qӧр'ә дьгәр'ьн,

те бежи əw сəр зьке мьн дьгəр'ьн. Щаньм, əw формəке дьгəр'ьн, wəки мəрьв жь həв дьт'əqə, агьр дьле мəрийа дьк'əвə. Гəде дöh на перə кö дьhатьнə бəр тəндуре мə, стуйе хwə аршунəке сəва пари нан дьреж дькьрьн, ле иро qöр'ə-qöр'ə дəсте хwə дькьнə шева хwə, щьг'аре дькьнə орта т'ьлйе хwə, бае дьнер'а бəле накьн. Кöр'е хöламе мьни Хəмо, Ə'вдо чь кöле дьмрə, wəхте те к'еləка мьнр'а дəрбаз дьвə, həла сəлам-сəвах щийе хwəда бьсəкьнə, qəт нахазə мьн бьнhер'ə. Həй нане мьни кəлал бəр ч'ə'вке wи бьгрə. Həла зар'öтийа wида мьн заньбу əw дəндьке жə'рейə, əw т'ö кəси бəгəм накə, т'əне бь готьна хwə дькə. Р'оке əw диса qöдə-qöдə к'еləка мьнр'а дəрбаз бу, мьн зəвта хwə нəани у гот:

— Сийаро, həла бьсəкьнə, тə чьqаси зедə кьрийə, wəки сəламе нади мьн? Нə тö əw гəдəйи кö тə сəва пари нан стуйе хwə дəр мала мьн хар дькьр. Йəqин бира тə чуйə, əре? Тö мьн нас наки, əре? Бьсəкьнə, нане мьни кəлал we бəр тəда бьминə, qəт ləз нəк'əвə, əw р'ожə незикə! Дəмəке əw пешбəри мьн сəкьни, диса кьрə фитə-фит, ноли дина вьрда-weда ньhер'и, гот:

— Əw р'ож р'ьнд тенə бира мьн, гəли бе инсафа. Wə бь нане мə qəнщи мə дькьрьн у əw жи ль мə дькьрə зəhьрмар. Ə'ло əw нан т'ö wəхта бəр ч'ə'ве мьн нагрə, чьмки əw нане мə бу, дьвини, əw зəвийе мə, диса к'əтьнə дəсте мə у нhа əм к'öр'льхийа тьштəки нак'шиньн. Ижа ве щаре тö wəрə дəр мале мə у бьзанвə чуйина дəр мала чəwанə...

— Бəге мьн,—Э'ло гот,—Wи əз hиштьм у диса р'йа хwəда чу. Дə, Э'ло хWəда бьшəwьтə у бьпəр'ьтə. Мьн йапə-йанə ду wи ньhер'и. Əзе чь бькьм. Бəле, бə-ле, qəрəз...

Дəмəке шунда Хальт hатə оде, wи сьнйа п'əлаwe, нане лош сəр сьвре р'асткьр, хəбəрдана Кəсо бəге у Э'лə топале нивщи ма. Хальт бəрбь сьвдəре чу wəки чайе дəмькə, ль сьвдəре Хəзал р'асти wи hат, wи сьнйа дəсте хwə у чəнд истəк'ане валайə сəр р'ьнд төqөланд мина топəке да сəре Хəзале, əW ə'рде дьреж бу, тəе бьгота əW мьрийə. Бь qалмə-qалма wан Кəсо бəг у щмаə'та дора сьвре əлбер'а бəрбь сьвдəре р'əвйан. ə'щевəкə нəдити бəр чə'ве хwə дитьн, əW гəлəки сəр Хальтда hерсбун у готьн:

— Көр'о, əва чь йəкə тə кьр? Qəт мəрьв р'ожа бьре хwəйə hада, ə'мəле Wa дькə? Qиза wи бе сəбəб дькөжə?

Кəсо бəг сəва к'өтана qиза хwə гəлəки hерс бубу у готə Хальт:

— Мала тə дури сəре мьн бьшəWьтə, төже həри, нəйаро. Həлбəт, тə сəва чь кəчъка мьнə бегөнə к'өтайə? Бəлки гөне we həвьн, бежə əм жи бьзаньвьн, wəки əм бежьн тə лап qəнщкьрийə у ши бу тə hа анийə сəре We, ле wəхте гөне we төнənə?.. Мала тə бьшəWьтə, wəхте тə мала мьн бь дəсти хwə шəwьтанд. Qизə, дьвə ду чуйина мьнр'а бəлки жь р'йа хөде дəрк'ətийə? ЧаWa щмаə'та мə дьвежə: «—мер бехайи дьвə, жар дьвə, ле жьн бехайи дьвə hар дьвə». Дьвə

ду мьнр'а әw жь р'йа һәq дәрк'әтийә, р'йа шашр'а чуйә, әз, тӧ у мәрьве мә фьротьнә wан р'азила, йане жи шӧхӧләки дһа хәрав кьрийә, сәре мә бәржеркрийә, әм нава дост у дьжмьнада нькарьн сәре хwә бьльндкьн? Әва иро чәнд р'ожьн кӧ әз һатьмә мират'а хwә, тә р'ожәке бьгота бьра, qиза тә хӧдане хwә фьлан сущийә, әз жи тәр'а р'азибума, мәйе әw у дийа we бькӧшта, бавита зерзәмийе у йаха хwә щарәкева хәлазкьра. Ле тә кәта нһа дәрһәqа weда гьлики хәрав нәготнйә у ньшкева ль кәчъке дьхи, әw жи дәрба мьрьне. Нә ахьр qәт һа навә, әзи сәр огьремә, гӧндда нәмамә пърън, wәки пе кәсйан, әме чawa бькьн?

— Эһ, кәко, тӧ мьн бьбахшинә,—Хальт гот,—тӧ жь мьн р'ьндтьр зани, wәки әw qиза дела бәләкә. Әw жь ван гәдә гӧнде мә гәләктьр зӧлме тинә сәре мәрийе мә. Е кӧ бу әз, жь дәст кьрьне we, сәре мьн нава щмаә'та мәйә маqулда бьльнд навә, әз wан бьнһерьм, чьмки гьшк шькйатчие wенә у гьшкә жь we нәразинә. Хуна we йа фьр'кьрьнейә у кәлалә мәри вәхӧә. Әз дьтьрсьм, wәхте һьнәки пешда, we тӧ бьри зерзәмийе, йәqин гьли жь тә дәрхьстьн у тә сӧр'а хwә да we. Әз нһа тьштәки навежьм ле те паше тәмашәки...

Дийа Хәзале мина пьрискәкә эгьр сәр һәрдӧ бьрада һерс бу у чь һатә бәр дәве we, wанр'а гот. Әw ок'варбу данә тьрсандьне у гот: «Һәла һун бьсәкьньн, бе әзе чь бькьм, гәрә дәwса хуна qиза мьн хуна мера бьк'ьшә!»

Дийа Хәзале у демарийа we әлбера Хәзал бырнә оде, дәсмал шьлкырьн данә сәр әнийа we. Демарийе тамаре стуйе we мьздьда у паше шәкьр hуркьр да сәр брине we. Дийа weйә бәләнгаз кәеләка qиза xwә руньштьбу, xwә калара дьгот у дьлубанд: «Ве маледа әв чәнд салә кәсав бькә, әзә бимә, гӧмана мьн әв qизайә, wә ишәв әw жи кӧшт. Әгәр тьштәк бе сәре we hун саг наминьн, wи чахи ломана жь мьн нәкьн? Кәсо бәг, мала тә бьшәwьтә, тӧ же hәри, әв чәнд сальн, xwә әз нә жьна тәбумә, ле чawa бәрдәстийа тә хәвьтимә... Әва чь йәкә тә ани сәре мьн деране?...» Сәкәтәке шунда Хәзале чәве xwә вәкьрьн, ль дор у бәре xwә ньhери, гот:

— Ах Хальт! Мьн тӧ кӧштьбуйи, йане әwдәле тә, йане мьн шәйтанийа тә кьрийә тә wa ани сәре мьн?

Хәзале чәве xwә диса гьртьн, ле ахин-офина we бу. Дәмәке шунда Кәсо бәге щмаәта кӧ дора Хәзале бәрәвбубу, тәглифи ода мевана кьр, чай вәхарьн, сьврә hатә hьланине. Әлә топле у Миро мина мәрьве бьрчи, ль нин бьнhерьн, чәве Кәсо бәге дьнhерин' wәки щавәке бьдә wан, ле Кәсо бәге xwә зәф гьран гьртьбу, тәе бьгота готьне qизе бawәркьрйә әw итбара xwә бь wан найнә у хәрqи нава бәра мьтала буйә, кәзар йәк фькьр сәре wира дәрбаз дьбу у тәе qәй бьгота дьгот: «—Мьн йа xwә бь дәсти бьре xwә иди стәнд, сьве qӧльхчийе гӧнд we бь ве йәке бькәсьн у бәла мә бьдьн...» Хеләке шунда Кәсо бәг чу щәм qиза

хwə, кале We пырси у пашда вəгəрйа, hатə щəм мевана, диса к'ətə нав мьтала.

— Дə шöкöр, Хəзалə пакə,—Э'лə топале гот,— аге мьн! Нə ахьр əм hивйа ра—шеWра тəнə, гəрəке тö реке пешйа məхи, wəки əм жь ве зöлме хəлазбьн?

Кəсо бəг посидə руньштьбу, ль мəрьве пешбəри хwə мезə дькьр у hьнəки шунда wa дəстбь хəбəрдана хwə кьр:

— Э'ло əфəнди! Ахьр гиhа сəр к'ока хwə hешин дьбə. Р'əкмəтлебуйе баве мьн дьгот: «Хальти нəй жь дола мьнə, рожа бист у йəкевə, əwe qəзйаке бинə сəре köре мьни мəзьн...» Aha тə əв готьне баве мьн дитьн, чawa миасəр бу. Гьлийе мəзьна те бежи жь бəр бəлге qöране hатьнə гьртьне, чь дьбежьн раст дəртен. Бьре мьн wa нəкра рожа иройин əз бəр чətнайа нəдьсəкьним? Hha шöхöл, жь шöхöл фəWьтийə, Wəхте мə жи пера гhиштийə, Э'ло əфəнди! Тə чаWa мəра qьсəкьр, готьне wи əшəми растьн. Hha к'и дьхWазə мəра Wəрə wəлате мöсöлманийе, бьра hазьрйа хwə бьбинə, ле хенщи Wə hərда гəрəке кəсək бь hатьна мə нəкəсə, əз чənд рожа Wəхт дьдьм, дə, дəрhəqa чəкада навежьм, е Wə гьшка hənə. Əм к'öлфət жи нькарьн бьвьн, əме бьhаре роке бен, к'öлфəте хWə hьлдьн у hərьн. Мəрьве мəйə кö нəк'ətьнə колхозе, бьра сьведа гьшк тек'əвьнə колхозе, чənд пəза у чənд га бьднə wан, сəва кəс мə шькбəр нəвə. Гəли мевана, hун чь дьвежьн?

— Бәле,—мевана гот,—тӧ раст дьвежи, бьра ӧса жи бькьн.

Кәсо бәге жь готьне Хәзале тәе бьгота баwәр кьрьбу, итбара хwә бь Әʼлә топале у Миро нәдьhани, ле нәбу, wан дәст авитә силака мӧсӧлмание «Qӧране». We шәве се мәрьва дәсте hәвда бь «Qӧране» сонд харьн, wәки сӧра хwә нәдьнә дәр, паше Кәсо бәге дьле хwә бәр wан вәкьр, чь кӧ лазьмбу wанра гот у әw бәрбь мале wан вәрекьрьн, зьвьрн hат иди мева̀н разабун.

Ду вәрекьрьна Әʼлә топале у Мирора, рьщаф кʼәтьбу бәдәна Кәсо бәге у Хальте бьре wи. Тә тьре әw бәре тае гәрм кʼәтьнә у наше е сар кʼәтьнә. Дә, гӧнәкʼар тьме жь кьрьне хWә дьтьрсә, ль хwә дькʼәвә шьке, wәки We Wи hа-hа ве лʼзе, йане жи hьнәки дьне шунда бьгьрьн. Льнге hәрдӧ бьра бьн wанда дьләрьзи у бь щурʼәки чунә щәм Хәзале. Хәзал нава щида мина нәхwашәкә бәдкал вәләзийабу-рʼәнг ле сьпичʼолки бубу, бәдәна we бе qәwат бубу, леве We лʼас гьртьбун, hӧндӧре чʼәве we сор бубун. Кәсо бәге wәхте ль qиза хWә ньhерʼи бь фелбази чәнд кʼӧлм ль сәре Хальте бьре хWә хьстьн, бьра хәйиди жь оде дәркʼәт. Кәсо бәг бь демәки мәлул ль qиза хwә ньhерʼи, незики We бу у гот:

— Лаwо, әва чәнд салә мьн тӧ нәдити, ль хәрибийе кʼьрʼе тә ӧса дьhатьнә мьн, иди нәвежә, мьн дьгот, нha qиза мьн мәзьнбуйә, әзе бьдьмә мер у qәләндәки пърʼ бьстиньм. Әв хәбәрдана тәйә

ишәв, фькра мьн дәрһәqa тә у дийа тәда да гӧһастьне. Мьн ньзанбу, бьре мьни бәйтӧ we бәр чә'ве мьн qиза мьнхә у ә'йблу бькә. Хальто лаWo, бәлки тӧ qәт waймиш нәви! Зьке тә тер нәвә! Тә чь ани сәре әWләдка мьн? Дә бьрайә, р'ави теки хӧре гӧлләке, хәлqе лOмана жь мьн бькә. ӘW жи навә, ле аг'ри әз чь бькьм? Хӧлийа к'едәре сәр хwәда әләк бькьм, wәки йәкә мина Хәзале бәдә'иб нәвә?

Тәе бьгота бина Хәзале We дәме ньнәки hатә бәр, we чә'ве хwә вәкьр ль баве ньһер'и у гот:

— Оф баво, әз ньнәки п'ак бум, те бежи ронкайи к'әтә бәр чә'ве мьн. Wи беинсафи, бефәсал ль мьн хьст, дә тьшт навә, апе мьнә, qәт тьшт навә, сәрWәхт нәбуйә!

— ЛаWo тьшт навә,—баве гот,—әва дәh щарә, әW кьзуре жь тә у дийа тә дьхWазә, wәки Wи бьбахшиньн. Дә, wәки дьне әз чь бежьм? Т'әне дьминә әW шәрм бькә у тӧ жи wи бьбахшини.

Хәзале жь эша сәре хWә иди хәбәр нәда, орхан авитә сәр у чә'ве хwә, дәмәке хьрмьжи. Кәсо бәг жи к'әтьбу кaләки зә'ф гьран, wәхте бьре qиза wи к'ӧтабу, ду We йәкер'а, бьре wи Хальт дьзикава чь кӧ Хәзале ду Кәсор'а гӧндда кьрьбу, гьшк бьре хwә Кәсо бәгер'а готьбу у кәта дәрһәqa кәзкьрьна Хәзале у Qасьмда жи wир'а qьсә кьрьбу. Кәсо бәге чәна хwә кьрьбу к'әфа hәрдӧ дәсте хwә, хәрqи мьтала бубу, wәки сӧр'а хwә дайә qизе у тә дьгот әw дьле хWәда дьбежә:— «Жьна мьнә мәзьн Шә'ре ве гаве hәмин киме

мала мьнә, ле Хайлаза дийа Хәзале буйә щьрм, к'әтийә стуйе мьн. Мала баве мьн бьшәwьтә, wәхте шәwьти же чу. Мьн әw һәла Wи чахи нәдьхаст. Әз к'ок у әсле we бәләд бум. Кал у баве we шәйтане гӧнда бун. Тәне дьле баве мьн к'әтьбу бәдәwәтийа Хайлазе. Әгәр баве мьн зәф кал пинбуйа, дьвә бь хWә Хайлаз бьстәнда, ле жь ломане хәлqе, ани стуйе мьн алнад, Дә, дьбежьн: «—Намус авитьнә к'әлба, к'әлба жи qәбул нәкьр». Әва сала бистанә, wәки әw кәлала мьнә, he зарәкә мьн же һәйә, әгәр дьле мьни сәр Хайлазе гәрм буйа, нһа кәвт=кәйшт заре мьне һәбуна. Хӧзьл кәвт мире мьразара Хәзал жи жь мьн нәк'әта. Р'астә, жь хәбәрдана we те к'ьвше, әwа жь дьле мьн хәбәрдьдә, ле баWәрбун навә, әзе we ве щаре бьщербиньм, әгәр жь р'йа һәqийе дәрк'әт, әзе сәре һәрда жи жекьм, ле... Мьнра Кәсо бәг дьвежьн у наве мьн жь Евлахе гьртн кәта Иране бәла буйә. Әгәр Хәзал сӧра мьн бьдә дәр, әw комсомол у фьрqәчийе хwәва бьвьнә агьр, нькарьн муки жь сәре мьн бьшәWьтиньн. Эһ, баво тӧ гӧр—гӧрби, тә чь ани сәре мьн?» Әw чәна хWә жь нава һәрдӧ дәсте хWә һьлтинә, те бежи әW бона сӧра хwәйә фәрзә кӧ дайә qизе, дьшәWьтә у дьпәрьтә, сәва We йәке жи дьхWазә чәнд пьрса бьдә Хәзала qиза хwә, йәqин бьзанвә, гәло бьре wи Хальт дәрһәqа qиза wида раст готийә, йане на? Хеләкә хӧрт шундатьр Хәзале чәве хwә вәкьрьн, Кәсо бәг чу ода We у баве гот:

— Бәрха мьн! Шӧкӧр нһа тӧйә иди паки, тӧ дәг-

мə сəр деме тə наенə кӏвше, тəне сəре тə чəнд щийа шкəстийə, əW нава гӏорданə, qəнщбуне шундатьр we нəенə кӏвше, ле дьвə бəр чə'ве тə чəнд рӏожа hешинвə, əw жи we чəнд рӏожа бык'шинə у We сьламəтвə. Дə, лawo тьшт навə, нha hьнəки дəphəqa хəбата хWə, комсомол у фьрqəчийе гӧндда мəра бежə.

Хəзале Wəхте пьрсдайине баве бьhистьн, алəма хWəда сəрwəхт бу, wəки апе weйи Хальт дəphəqa кьрьне Wеда бавера готийə, лəма жи əW фькьри щава баве хwə öса бьдə, Wəки əw нəк'əвə шьке. Хəзале кьрə ахин у гот:

— Баво, həма лап серида мьн тəра раст гот, Wəки əз дəрбази нава щерга комсомола бумə, щарана əз пьшта Wан дьгрьм, радьвьм пьрса Wанə готи дьдьмə избаткьрьне, Wəки əW бьзанвьн əзə пьшта wаньм. Щарана жи əз нə тəви хера wан дьвьн, нə жи шəра wан дьвьм. Əз тəра раст бежьм, фьрqəчи, комсомол зоре надьнə тӧ кəси, wəхте ль пьрсəке дьнhерьн, we бь рӏйа həqйеда дьдьнə зəлалкьрьне, паше qраре хwə дьдьн. Əз həр тьшти дькьм, wəки əW жь мьн баWəр бькьн, ле те бежи hьнəки бawəр дькьн, ле həмин йа дьла дьладайə. W'əй жь дəсте wи гəде нивк'örд, жь кəсəки баWəр накə. Бавко, həма əз дəqə ке бежьм, wəки мьн сӧра тə да дəр, гəло əwe жь мьн баWəр бькьн? həлбəт на?

— Wəки öсанə,—баве гот,—əм дькарьн пъри-hьндьки жь тə баwəр бькьн, wəки тӧ нӧщəта баве хwə пешда дьви. Хəзала мьн, сьве ранəвə, ишə-олəщагə,

qизе həвале тə бенə мал у əз гöманьм we йəqин бен, wи чахи бежə: «Шəв əз дəрк'ətьмə дəрва, öса тарибу, ч'ə'ва-ч'ə'в нəдьдит, əз сəр п'елəкане шьqьтим к'ətьм, ha hатə сəре мьн». Лawo, qət мətьрсə, əзе Хальт жи ве щаре бь хwəр'а бьвьм, əз мале дьспермə тə у дийа тə, кəта əз вəгəр'йам. К'а бьнhер'ьм те мале чawa хайикй?..

— Баво,—Хəзале гот,—сəва мьн həр тьшт ə'йанə, тö меване мəйи чəнд р'ожайи, öсанə? Ве щаре Хальт нəвə, чь дьвə, мьн бьвə, баво щан! Дə wəки тö мьн нави, əw шöхöле тəйə, те бьбини, ду тəр'а qиза тəйе мал-дəwлəта тə чawa хайи бькə, ле зу wəрə баво! Дəрhəqa шəрте мəда нəфькьрə, ha...

Кəсо бəг hатə р'уйе qиза хwə, шəвхери жер'а хаст у бəрбь ода хwəйə р'азане чу.

III

Р'ожа дöда бь hивикьрьна Qасьм у Чоло комсомоле həвале Хəзале, чунə мала wан, сəбəба нəhатьна we пьрсин, we жи wанр'а wa qьсəкьр:

— Дöh на пер эваре, зə'ф тари бу, ч'ə'ва-ч'ə'в нəдьдитьн, апе мьни Хальт, əз шандмə тəWле ль челəка мəйə нəхwəш бьнhер'ьм, бе кале we чəWанə, р'ева əз шьqьтим, ə'рде к'ətьм, сəре мьн ль кəвьре п'епəлука оде к'ət у шкəст. Гəли qиза, əз wəр'а чь бежьм, кале мьни зə'ф гьран бу, чьмки мьн гəлəк хун öнда-

кьрьбу, лəма жи сəре мьн гежəвəдьhат, мəʼде мьн тӧнə бу, wəлəh, əзə иро hьнəки пакьм. Дə, гəли хушка, qəзйайə дьqəwьмə. Wə гот иро эваре щьват həйə, əре? У гəлəк пьрсе фəрзе бенə ньhерандьне, əзе эваре əʼсə бемə щьвате.

— Леле,--Гоге гот,—əва чəндʼ рожьн Qасьм ӧса пʼосидəйə, те бежи кʼӧлфəте мала wан кʼəтийə бире. Эh, Qасьм, Qасьм... Тʼəwəтə wи щики нае. Wи у апе Чоло əм шандьнə щəм тə. Щаньм, жь сьве кəта эваре, əw у апе Чоло тəвайи дьгəрʼьн. Hьнəки пешда əw həрдӧ диса расти мə hатьн, дəрhəqa тəда пьрсин: «Əва чəндʼ рожьн Хəзал нае кʼьвше, гəло хwə qəзйак нəhатийə сəре we». Малавано, гӧнде мəда мəрьве ӧса hənə, hуки дькьнə муки, же əмəнийа чедькьh. Wан əм qизе комсомол нава щмаəʼта гӧндда данə рурəшкьрьне. Дəрhəqa мьн у Əʼвдьлмəщидда hьндьки хəбəр дьдьн, ле дəрhəqa е майин... Дьбежьн гьва йаре мə гьшка hənə. Дə, гəли хушка! Hун дьбиньн, wəки əм фьрqəчи у комсомол мина хушк-бьра həврʼа дəрбаз дькьн, кʼа кʼи хатьре кʼе дькʼəвə, хенши wəхта зəлалкьрьна пьрсе кӧщəт, əм хатьре həв дькʼəвьн, ду шьватерʼа, əм диса əw хушк-бьранə. Шмаəʼта мə рʼьнд готийə: «Кəта нəвə qал, навə мал». Бəле, həр пьрсəкə кӧщəт гəрəке бьвə qал у паше бе сафикьрьне. Дə, щəкмеда нəмаме гӧнде мə чь дьхwазьн бʼра бежьн. Жь мə гьшка гəлəктьр Хəзал щан, дəрhəqa wə həрʼада дьвежьн. Дьжмьне сьньфенə, бьра бежьн.

— Хушка Гоге,—Хəзале гот,—хəлq чь дьхwазə

бьра бежə, готьне wан qəт мьсqаləки жи кӧкми сəр мьн накə у əз wан готьне вала бəр тьштəки кəсав накьм. Əз т'əне wе заньм, wəки мəр'а гələки хəват лазьмə у əм гəрəке шӧхӧле хwəва дьжмьне сьньфе жь wəлате хwə р'аqəтиньн, wəки щмаə'та мə пари нане р'əкəт бӧхə. Əз зə'ф р'азимə, wəки wə зəкмəт к'ьшандийə, hатьнə щəм мьн. Əзе иро эваре йəqин бемə щьвате у əзе хəбəрдьм жи. Qиза хатьре хwə жь Хəзале стəндьн у бəрбь гӧнд р'ек'əтьн.

Кəсо бəг у меване хwəва зерзəмийа бьн авайида мина мьшке бьн бələкийа, жь сəрме вьрда-wеда дьчун-дьhатьн. Демар'ийа Хəзале, Шə'ре, бь ə'мре Кəсо бəге чьqаси гӧhе хwə да бəр дəрийе qиза, тьштəк нəбьhист, т'əне щар-щара дəнге к'əне wан дьhатə бьhистьне, wəки дьне, т'ӧ гьлийе майин нəдьhатə бьhистьне. Шə'ре зу-зу дьчу щəм кəлале хwə у мевана, ле дəрhəqа хəбəрдана qизада тьштəк нькарбу wанр'а бьгота.

Кəсо бəге тəвзикə бəрк' р'ак'ьшанд, изна хwə жь həвала хwəст, бьн ə'рдер'а бəрбь мале чу, hьлк'ьшйа qате дӧда ода кӧ Хəзал теда р'азайбу, чу wьр вəбьшери у гот:

— Qиза мьн! Иро qəт тӧйə чаwани? Шə'ре дьгот, həвале тə hатьнə щəм тə? Qəт wана чь дьгот, hə, лаwо?

— Баво, иро əзə лап п'акьм,—Хəзале гот,—бəле, qизе həвале мьн hатьбун. Баво, иро щьвата мəйə комсомола həйə, wе пьрсəкə бь готьна тə бьнhер'ьн, əзе

дəрhəqa кəрийада тəр'а щавəкə хере биньм, сəва тö р'ожа инйе шəпьрзə нəби...

— На лаwо,—Кəсо бəге гот,—дайика мьн! Иро нəчə we щьвате, паше те hаqаси həр'и щьвата...

— На баво,—Хəзале гот,—гəрəке əз йəqин həр'ьм, wəхте нəчьм, дьqəwьмə ог'ра т'əйə инйе... Əзе тəр'а hаqас гьлийе т'əзə биньм, wəки тö шашмайи бьмини. Əз qиза тəмə, т'ö шаишйа нəк'шинə.

Кəсо бəге хеләке дəнге хwə нəкьр, тəе бьгота к'əтə нава мьтала, аләма дьле хwəда дьго: «Сəфəра мьнə инйе... Əw гəдəна агьрбьн, нькарьн тьштəки мьн бькьн, ле qиза мьн, мьн т'ö wəхта нафрошə...» Wи сəре хwə бльнд кьр, qиза хwə кəмезкьр, hатə р'уйе we у гот:

— Əз р'ази навьм тö ви калида həр'и щвате, ле wəхте тö дьвежи, əз тьштəки навежьм. Ле бəле, дəрhəqa кəрйада, hа...

— Зə'ф баш,— Хəзале гот,—баво, тö дəрhəqa we пьрседа нəфькьрə, əз иди qизəкə мəзьньм.

— Wəлəh qиза мьнə аqьлə,—Кəсо бəге гот,—хут мале Иранейə, wəки бьвə ханьма сəрк'аре qəзаке, хəлqе сəре we сонд бьöхə. Сəре хəлифе Бəг'дае у т'ьрба баве мьн, əзе чəнд р'ожа шунда бем, тə бьвьм. Qəт бəр хwə нəк'əвə.

— Баво зу həр'ə щəм мевана,—Хəзале гот,—шəрмə, əwə т'əненə, шəйт'анə гöнде мəда п'ьр'ьн, хазма мьhащьре жь Иране hати, wəй, wəй... qиза тəйе щаве хере тəр'а бинə. Гьлийе мьн щəм wана чаwа ава зьмзьмке дьньqьтə гöhе wан. Те паше бьзанви, qиза тə ль тə чуйə, йане.

IV

Qасьм ода хwәйә хәватеда руньштьбу, сәре хwә бәржер кьрьбу, мьтале хwә щәми щики кьрьбу, дәрһәqа пьрсәкеда ләз дьньвиси у бьн гәләк пьрсада бь qәләма сор щьгиз дькъшанд. Дуйе щьгара Wи одә кьрьбу мәксәре, тәе бьгота әwрәки рәш гьртийә сәр Wи, ле дәрва дәнге вьзина бае паизейи сар дьһат, пәнщәра оде дькөта, qәлиштәкара дәрбаз дьбу. Кьрьне кулаке гөнд у чәнд фьрqәчи у комсомоле кө кәтьнә бьн qоле Wан, мина ава чәм бәр чәве Qасьмра бь ләз дәрбаз дьбун, ле нәһатьна Хәзале һәр кәбубәкә дьле Wи алики бьрьбу, әw гәләки мөкщаще дитьна Хәзале бу. Агри Wи ахәкә кур къшанд у дьле хwәда тәе бьгота хәбәр дьдә: «—Щаньм, гөндда чьqаси кулак у мәрьве кө кәтьнә бьн qоле Wан һәнә, әw тө wәхта наһельн шөхөле колхоза мә пешда һәрә! Йа лапә хьрав әWә, wәки һьнәк фьрqәчи у комсомоле мә һәнә, жь нәсәрwахтийа хWә, wан нәгакара бунә qәлача шер, чаWа лазьмә Wан хайи дькьн. Әw һәла зедайа сәр, гәләк колхозван у батрака һин дькьн, гьва кьрьна мә нәрастә, гьва мә рйа һәqийе бәрдайә, әм рйа нәһәqиера дьчьн. Һайа навә, кәта әм дьжмьн бь тәмами нәдьнә әйанкьрьне, нәдьнә рурәшкьрьн у корпучкьрьне, шөхөле мә пешда начә. А Wи чахи, хәвата мәйе пешда һәрә у колхоза мәйе бь һәбуни мәкәмвә. Зәфрьнд те бира мьн, гава әз жь Бакуйе һатьбумә Нәхчьване, хәбәрдана мьн у катьбе фьрqийи qәзае бу әW, wәки әз гөндда бь щөләт бьхәвьтьм, ле чәтнайе кө

жь qəwата öзəка фьрqе у сəдьртийа колхозе дəрьн, əw к'омəке бьдə мə у жь орте бьдə hьлдане. Чаwа кал-бава готийə: «Щöлəт рəwша мерайə». Əз, Чоло, фьрqəчи, комсомоле бь мерани бьхəвьтьн у э'фатн мqабьли wан хунхöра шəр'кьн, qəwата wан бьдьнə дəрмдаг'кьрьне. Əв к'аг'ьзе кö мьн ньвисийə, əзе сьве к'атьбе фьрqа qəзаера бьшиньм, ле hha гəрəке əз hьнəки дьжи сəр ви кагьзи бьхəвьтьм...» Qасьм хелəкə хöрт бь гöhастьна шöмле к'аг'ьзе нвисива мьжул бу у паше диса əw бəр чəве хwəра дəрбазкьр, həма wи чахи телефона сəр стола wи кьрə зьнгин, Qасьм əлбера дəстька телефоне hьлда у гот:

— Бəле, гönде Сусе дьбьhe!

— К'и дьбьhe?

Qасьм əлбера дəнге Кулиев наскьр у бь əшq гот:

— Həвале Кулиев, хəбəрдайи Qасьмə!

— Сəламəлейк'öм həвале Qасьм! Hунə сьламətьн? Qət гöндда чь həйə, чь төнənə? Кале хəвата колхозе чаwанə? Wə тьвдарəке звьтстане чаwа дитийə?

— Əм зəф разинə,—Qасьм гот,—хəвата колхозе жи хьрав нинə, кəйwан рьнд те хайикьрьне у гömрəкə. Həвале Кулиев! Гöндда хəват гəлəкə, чаwа дьбежьнwəхте мəрийа төнə сəре хwə бöхринə, те бежи нəг'аке гönд, сəре хwə диса блънд кьрьнə.

— Əз шамə, wəки хəвата wə баш дьчə,—Кулиев гот,—Кəму гöндада жи хəват п'ьрə у дьжмьне сьньфе сəре хwə блънд кьрийə, тьшт навə, əме ван незикайа,

wан бьдьнә ньнщьрандьне. Дә бь телефоне һәр тьшт готьн навә...

— Һәвале Кулиев,—Qасьм гот,—мьн намәк wәра нвисийә, изне бьдә әз сьве биньм, ле әгәр шөхөле мә һәвә, әзе бь дәсти комсомоләки бьшиньн. Һәвале Кулиев! Wәки дьне чь дьвежи?

— Сагийа тә дьхазьм,—Кулиев гот,—сьве We наме бьгйинә мьн. Дә, бь хатьре тә!

— Сәр сәра у сәр чәва,—Qасьм гот.

Qасьм бь бәшәрәкә хwәш дәстька телефоне дани, хеләкә хөрт ль телефона бәр хwә ньһери, һьнәки ша бу у тәе бьгота Qасьм жь хәвата хwәйә we шәве рази ма у изьн стәнд, wәки сьве наме бьгһинә wи. Qасьм диса намә бәр чәве хwәра дәрбазкьр, раву бәрбь мала хwә чу.

Нама кö шәве дьне Qасьм нвисибу, сьве Чолора дьхунә, Чоло бәгәмийа хwә дьдә наме, һәрдö бь һәвра qаил дьвьн, wәки наме бь дәсти комсомоләки бьшинә Нәхчьване. Qасьм гази Какъме комсомол дькә, наме дьдә wи, wәки әw бь дәсте хwә наме бьдә Кулиев. Какъм, фәсла нивро дьгһижә qәзае, наме дьдә катьбе фьрqа qәзае, әw дьхунә у әлбера щаве дьньвисә дьдә Какъм, Какъм бәрэваре дьгһижә гönд, наме дьдә Qасьм. Qасьм наме вәдькә дьхунә: «Һәвале Qасьм! Һәр тьшт бона мьн фәмдарийә, нһа хәвата мә һьнәки пърә, тö мьн бьбахшинә, wәки нькарьм бемә гönд, ле чәнд рожа шунда, әзе әсәйи бем у әме тәвайи wан пьрсе кö тә ньвисинә бьднә сафикьрьне. Бь слав Кулиев».

V

Хелəкə хӧрт жь шəве дəрбаз бубу. Гӧнд зуда стəqьрибу. Вьзина бае паизейи сар бу, тəе бьгота бе бəляди дькьр, wəки паше бəрфе бь хwəра бинə. Тəне щарна əwтина кʼəлба дьhат. We шəве мала кулаке гӧнд Тəйар бəгеда Əʼлə топал, Миро, мəллə Бьро, Хальт, Əʼдо бəг, Əфо у Кʼəмале фьрqəчи, Шьбли, Рʼəзаq у Щангире комсомол бəрəв бубун у həврa hеди хəбəр дьдан. Кʼеляка бьгериейə расте фьрqəчи Əфо у кʼеляка чəпе Тəйар бəг бь хwə руньштьбун, ле е майин бьнəтара wанда сəр кӧлаве qəрqаш руньштьбун. Əфо у Тəйар бəге həWдьзаньбун нава Wанда мəрьве Чоло у Qасьм тӧнəньн, ляма жи архайин—архайин həврa хəбəр дьдан.

Дəрва кьшки бу. Бьгериеда qьрчə-qьрча дара бу, дьшьхӧли. Дукʼешие мина деWа ду куфи хWə дькьр у сəр бане хенира дьqӧльбанд. Тəйар мина чьвика мəльсок мəльсибу, ль чəве Əʼлə топале у Əфо дьнhери, ру сьмеле хWə дькьрə ньзаме, пеше архальхе хwəйи мəндолə жь сəр чока хwə давит Wəки пьриске эгьр wи нəшəWьтпньн, wи пера жи тьзбийа хWə дькʼьшанд у дьбу шəqə-шəqа кəве We. Əфо qӧдə-qӧдə щот-щот сəр балгийе qуштуки руньштьбу у щарна жи бльнд хəбəр дьда, wəки qиза мале сəккьра. Əфо бəжнеда нə aqаси бльнд бу, деме wи гӧловəр бу, пози дьреж, сьмелə рəш, дəве wи мəзьн бу, шəʼл-бьлузəки зəр ле бу, са пока рəшə хӧрӧм hьлкʼьшандьбу льнге хwə, ӧмре Wи дьгhиштə бистчар, бистпенш сала. Хенида хелəкə хӧрт тӧ кəси хəбəр нəдьда, паше Тəйар сəлəwат да:— «Бь сьмьлаh, рəкмань рəким, əшəд ла илаh илəлаh,

хöде тә әм мöсöлман нвисинә». Ду әшәдерә Тәйар гот:

— Әʼло әфәнди, қәт чь һәйә, чь тöнәнә, тә чь пьрсе тәзә бьһистьнә бежә, әм жи бьзанвьн? Мала тә авабә, вьр хәлqе хәриб тöнәнә, мәтьрсә. Рʼастә, вьр комсомол у фьрqәчи һәнә, хöде мьн qöрбана рöне wанкә, нә кö наве wан. Әм бе wан нәвьн,-әw нәвьн, әм һеч. Лап архайинвә, әв мәрьве мәйә диwане, мина ава кʼәwсәре тәмьзьн у имдадчийе шöхöле мәнә.

— Әз wәрʼа чь бежьм,—Әʼло гот,—мьн һәла we рʼоже тәрʼа готийә һазьрийа хwә бьвиньн, әмe тәви дәста Кәсо бәге ван рʼожа һәрнә wәлате исламийе. Тʼәне һазьрийа хWә бьвиньн, әw жи һунә һазьрьн. Wәки дьне, е кö дьминьн, бьра әw бьфькьрьн, бәлки кәта һатьна мәйә жь Иране, we мирате дәрмдагкьн. Әз тәне һаqасы дькарьм бежьм у рʼавьн мьн вәрʼекьн, wәки әз һазьрийа хwә бьвиньм. Мьн борще хwә qәданд, wәки дьне, һун заньн...

Чәнд щаһьла Әʼлә тʼопал вәрʼекьрьн у пашда вәгәрʼйанә хени, Тәйар диса зәвта хWә нәани, гот:

— Әфо лаWo, Әʼлә тʼопале чь кö лазьмбу гот, нһа тö жи йа хwә бежә у әм бәлавьн, һәркәс мә һәрʼә мале хwә. Дә, тö зани гьли әʼрде наминьн, we сьве... Әфое мьн! Әва хеләкә ду Әʼлорʼа чь те бәр дәве мә, әм һәwалдьдьн, ле мә йа сәрә биркьрийә, чаWa дьбежьн:»—Кʼав жь мә чунә, әм дәʼwa чурʼа дькьн». Ахьр әм дәсте wи гәдәйе кʼörда кʼәтьнә бәлайе. Ахьр Шәрур кʼö, Бакʼу кʼö, Суса мә ль кʼö? Гәрәке хöде бьһанийа стуйе мә бьаланда? Wәхте әw һатә гönд, тәе бьгота дәһ-дöда wи-

р'а гот—хенщи мала Чоло у Щангире бадрак нәчә тӧ мала. Гор' бь горе Р'әсуле бьре Щангир wәхтеда ль Бак'уе тәви болшевика бубу у паше жи hатә гӧнде мә, чь кӧ гӧндда дьqәwьми, әлбер'а дьгиhандә диwане. Әз qӧрбана дәсте wанвьм, Р'әсул ӧса хәwр'а кьрьн, кәта-кәтайе әw бир нәкә. А әв гәдә Qасьм сәре мә буйә бәла. Wи мала гәләка шәwьтандийә. Әwе Хальт бьдә гьртьне, qиза Кәсо хwәр'а бьстинә у wе бьвә хӧдане мал-кале тьндьруc. Э, хӧде, бәндә тьште ӧса qәбул дькьн? Hайа навә, бо. Кәсо бәге у баве бона wи гәдәйи зер' qазапш кьрьнә, wәки әw бе сәр we дәwләте руне у бӧхә. Нә Кәсо бәги вьрә, we ноли чьвика стуйе wи гәдәйи нава пиле Wи hьлqәтинә. Hәла бьсәкьнә, әw р'ожә нә дурә...

Тәйар бәге wәхте hәwалдьда, Әфо хӧда дьwәрьми, сьмела хwә бадьда, вали-wали дьнhер'и сапока хwәйә хьром ль кӧлев дьхьст, Wәки бьбьрьqә у пер'а к'aw дьбу: Ньшкева Әфо гот:

— Шӧхӧле wә wи гәде бехайи нәк'әвә, әw борще мьн.

Әфо ч'әве хwә нав оде гәр'анд, хенщи мера кәсәк нәдит у бь дәнгәки блынд:

— Сьвка мале! Сьвка мале! Hиви дькьм, тасә ав мьнр'а бинә!

Wәхте wи дит, кӧ Зозане дәри вәкьр, авә дестда, wи диса дәстбь хәбәрдане кьр, щарна бьн ч'әвава ль we дьнhери, вәдьбьшьри у гот:

— Мьнр'а Әфое Шәмо дьбежьн! Дә, апе Тәйар у щмаә'та руньшти, меранийа баве мьн Wәва ә'йанә. Тьштәки зедә әз wәр'а навежьм. Нә мьн гот гәдә Qaco борще мьн, шөхөле Wә Wи нәк'әтьвә. Әзе wи мина баве wи гәвәркьм. Бьбахшинә, әз гөнәк'ар, зуда т'аса аве сәр дәсте тәйә. Тьшт навә, сьвька мале, төйә щаhьли.

Әфо т'аса аве өса жь дәсте Зозане hьлда, wәки т'ьлийа wийә әшәде, бьн т'асева т'ьлйе кәч'ьке к'әтьн. Ду вәхарьна авер'а Wи щарәке жи ч'ә'ве хWә Зозанер'а qьрпанд, ле кәч'ьке ль ә'рде дьнhер'и, wи диса дәстбь хәбәрдана хWә кьр:

— Гәли бьра! К'и Кәсора чу, хwә Wир'а ог'ьрвә, ле е майин wәрьн әм хәвате сәр hәв п'арәвәкьн. Хәвата ahьл у р'успийа ә'йанә, әW гәрәке нава щмаә'та гөндда бежьн:—гьва мә бьhистийә ль Гәнще, Р'әWane у дорбәре Бак'уе hәр гөндәкида, дошәк у орхане бьлә'т дьрунә, шәв жьн, qиз, бук у мере Wан дәра, бьн we орханеда р'адьзен, кала дькьнә сабун, хөрәке щмаә'те гьшки фәраqәкеда hазьр дькьн, к'и бәре гьhиште дьхөә, ле майин бе хөрәк дьминә. Хәлайи к'әтийә Wәлет, де әwләде хWә давежә жь дәст бьрчибуне у гәлә-гәлә тьште өсайә майин. Дә, әв лаWьке майин hәрәк тьштәки бькә, йәк альфе кәйwин бьдьзә, е майин шуша бьшкеньн бьдьнә га у гамеше qошәр, е майин Wәхте пәз у ч'елә дьзен, бәрха у голька бьфәтьсиньн, лода бьшәwьтиньн агьр тәwлә у гомахиньн. Wәхте комсомол у фьрqәчие we дәсте нә w'ьрбьн, пез

у дewер сәрже бькьн, тохьм әрде ранәкьри бьрәшиньн, агьр бь парте нинхьн у гәләк шöхöле майин бькьн. Аһа, әв пьрсана пешийа мә сәкьнинә. Йа дöда жи һәр йәк жь мә готи спартьне хwә öса бьдә тәшкилкьрьне, wәки кәсәк пе нәкәсә, жь дәсте кәе те бьра фьрдәчи, комсомол у батрака öса хәwрәкьн, кәс ньзанвә. Йа сьсйа әзе щьвате фьрдеда бәре готьне wан бежьм у паше мьqаб ли wан дәрем, wи чахи һәр йәк мәрьве кәеләка хwә һин бькә, бьра гьлийе мьн бежьн у Qасьм бьдьнә гönәкәаркьрьне. А пьрсе мәйә сәрәкә әвьн кö мьн wәра готьн. Иди qәдандьна спартьна дьминә сәр aqьл, мәрифәт у фәрасәте wә...

Тәйар бь демәки гәш жь щийе хwә рабу, бәрбь Әфо чу у гот:

— Әw шире тә метийә ль тә кәлалвә! Рәастә, һәла тьштәк ортеда гönәнә, ле әз шаш нәбумә. Лawo кәзар әфәрьм aqьл-кәмал у хәбәрдана тәра. Әз заньм, а ве щаре töйе готьне апе хwә бини сери. Әгәр әз нәмрьм, саг бьминьм, wәхте әз һәрмә нава әла мәйә Иране, әзе нав-дәнге тә у һәвале тә öса ль дьнехьм, wәки кәта көре-көра бе готьне. Көрмәт тәра, көре мьн!

Тәйар нәһишт лawьк һәрнә мале хwә, wи пьшика малейә фәqир кьрә бьн чөге хwә, һедика дәнг да кәлбе хwә, нан да wан, пше пьшик авитә нава са, пьшика бәләнгаз рәвйа, кәлба пара да пәй, нава гöндда бу һewьрза кәлба, һәма we дәме Тәйар бәге щмаәта мала хwә вәрекьр. Тәйар у Әфо we шәве гәләки

ша дьбун, wəки фьрqəчи у комсомоле гӧнд кəсəк we шəве бь wан нəкəсиайə у гьлийе wани готи пəч'ни майə. Һəма хут нава we к'ома wанə we шəведа мəрьве Qасьм у Чоло жи һазьрбун у wəхтеда ə'ламəтийе р'аст данə сəрк'аре хwə.

VI

Бəрэвар бу. Хəлqе Сусе һəр йəк бь хəвата хwəйə малева мьжул бу. Һьнəка шив дьда пəз-дəwаре хwə, йəки пəза хwəйə т'əви пəзе щинар'а чуйи вəдьqəтанд, бəрбь мала хwə дьһани, һьнəка лоде хwəйə гиһе дькьрə ньзаме, wəки ба нəхə, йəки басма дəр мале шьмшəт у р'аст дькьр, wəки бьһаре р'ьнд бе бьр'ине. Бəр дəре идара колхозе гəлəк фəрqəчи у комсомол бəрəв бубун, жь qьрщин агьрəки гӧр' дадабун. хwə бəр гəрм дькьрьн, кəта һəвале wанə майин бəрəв бьвьн. Хəзала Кəсо бəге һазьрийа хwə дьдит, сəр у ч'ə'ве хwə гəрм печ'а у бəрбь идара колхозе һеди-һеди дьчу, р'ева Гоге у чəнд qизе комсомолə майин һатьн гһиштьнə we у əw т'əвайи чунə бəр идара колхозе. Эвархери данə мəрьве т'опбуйи, паше мəрьве бəрəвбуйи к'еф-кале Хəзале пьрсин, we жи щава wан дьда. Qасьм незики Хəзале бу, дəрһəqа сəкəта we же пьрси, we жи шьрин-шьрин щаба wи дьда.

Фьрqəчи у комсомоле гӧнд гьшк бəрəви дора эгьр бубун, ле алийе ч'əпе дабунə qиза, wан жи хwə бəр эгьр гəрм дькьр. Дəмəкə хӧрт щмаə'та бəрəвбуйи го-

тьн у кӏэнйан, паше дэрhэqа qэWмандьне гӧнде щинар hэврӏа дьготьн. Qасьм кӏеләка эгьр, руньштьбу, бь дарьке зьрав кӏози бэрбь хWэ дькъшанд, Wэки hьнэки гэрмвэ, wи паше сэре хWэ бльнд кьр у гот:

— Апе Чоло, гэли hэвала! Бь тэгмин hэвал гьшк hатьнэ, эм hэрьн дэст бь щвата хWэкьн, бэлки эм иро hьнэки зу хэлазкьн, бь хэвата майинва мьжулбьн.

Бистэке шунда гьшк ода сэдре колхозеда руньштьн. Рӏастэ, щьват йа комсомола бу, пьрсэкэ ӧса дьhатэ леньhерандьне, hазьрбуна фьрqэчийа мэщбури бу. Кӏатьбе ӧзэка комсомола Надьр рабу пӏийа у гот:

— Щвата мэйэ комсомолайэ иройин, эм кэсав дькьн вэкьри, жь си у нэйшт ӧзве We, тэне дӧдӧ нэhатьнэ, эW жи шьване колхозенэ, ль чоленэ, йэqин мэщала Wан тӧнэбуйэ бьhатана щьвате. Щвата мэврӏа сэдрэк у кӏатьбэк лазьмэ.

Йэки гот:—hэвале Э'вдьлмэщид, сэдьр». Йэки майин гот: —Щьнди жи кӏатьб.

Комсомола гьшка hэврӏа qайлйа хWэ дан, hэрдӧ жь щийе хWэ рабун hатьнэ щийе сэдьртийе, Э'вдьлмэщид рабу у гот:

— Qэйдэрожа щьвата мэйэ иройинда дӧ пьрс hэнэ—пьрса йэке «Шэркӏарийа мэ комсомола мqабьли дьжмьне сьньфе». Дэрhэqа We пьрседа hэвале Искэндэре хэбэрдэ, ле пьрса дӧда: —Хайикьрьна нэйWинэ звьстане у зайина Wи. Hэвале Арьфе хэбэрдэ.

Дакладчийа дэрhэqа hэрдӧ пьрсада жи хэбэрдан,

щәбреда дәһ комсомола у Чоло хәбәрда, паше к'атьбе өзәка фьрqе Qасьм жи хәбәрда у гот:

— ... Гәли һәвала! Дьжмьне сьньфе р'анәзайә, әw дәсте хwә давежә һәр тьшти, wәки зраре бьдә колхозе у хәвата мәйә томәри. Wәва әйанә. кө гөнде мәда жи дьжмьне сьньфе һәнә, әм wана гәрәке бәлу бькьн, нава шмаәтеда бьдьнә рурәшкьрьне, wәки жьрйа хәраб дәрк'әвьн у бенә сәр рйа һәq. Йәqин wә гьшка бьһистийә, wәки шәрдә жь Евлахе гьрти кәта дьгһижә Зәнгезуре дәст бь таланкьрьне у мерköштьне кьрийә, йәqин we ван рожа бьгһижә qәза мә, бь плана wан, we ведәре жи таланкә у дәрбази Ираневә. Аһа сәва ве йәке жи, әм фьрqәчи у комсомоле гөнд, ван рожа мале хwәда гәрәке һеса рунәнен, һәр тьшти бькьн имк'ане нәдьнә дьжмьн, wәки зраре бьдә мә, гәрәке әw ве щаре бенә к'орпучкьрьне. Гөнде мәда дьжмьне сьньфе Әлә топал, Миро, Тәйар, мәллә Бьро у е дьне бь әдәти сәре хwә блынд кьрьнә, эвара мала Тәйарда щвате дькьн, спартьне дьдьн. Ле һьнәк фьрqәчи у комсомол һәнә, пөсте рувийа хwә кьрьнә, рувитийа дькьн, пәрда рәш һатийә сәр чәве wан, к'әтьнә бьн бандура wан нәпака, ле һәла нә дәрәнгә, бьра равьн суще хwә бьдьнә стуйе хwә, әм wана әфукьн. Әз наве wан надьм, ле бьра рьнд бьфькьрьн, паше we дәрәнгвә, һа...

Qасьм wәхте дәрһәqа фьрqәчи у комсомоле жь рйа һәqийе дәрк'әтида һәwал дьда, щьватеда һьнәка рәнге хwә давитьн, хwә дьчъвьландьнә сәр һәв, дьле

Wан зу-зу дьк'öта, щие р'уньшти нькарьбун р'уньштана. Әгәр We дәме мәрьва бь кәмде хwә ль фьрqәчи у комсомоле р'уньшти мезә бькра, We әлбер'а те дәрхьста, к'ижан фьрqәчи у комсомолә жь р'йа hәqийе дәрк'әтиә. We щьватеда Хәзале жи хәбәрда, We жи готьне Qасьм тәстиq дькьрьн, ле гәләк пьрсада әwQасьмр'а .р'ази нәдьбу, әw р'ьщьм дькьр, wәки әW гәләк фьрqәчи у комсомола жь мә дьдә р'әвандьне. Хәзал дьле хwәда ша дьбу, Wәки Qасьм hәр тьшт р'аст гот, ле р'ожа hатьна щәрде ньзанбу. Дә, тьшт навә, йәqин ду щьватер'а Хәзале к'аг'ызе кö нвисибу we бь щур'әки бьда Qасьм у Qасьме hажь we р'оже жи hәвә. Чоло у Qасьм ве щьватеда сәр хәбәрдана Хәзале шашмайи ман, тәе бьгота Хәзал жи жь р'йа hәqийе дәрк'әтийә...

Qасьм сәва hәwалдана Хәзалейә иройин к'әтьбу нава мьтала, дьне бь фькра сәр-бьно дькьр, ньзкьрьна кö дьле wйда мәскән гьртьбу, ль шәл-п'әла дьхьст, әW мә'фу дькьр. Деме wи соро-моро бубу, худане сәр Wир'а давит,' алики бь дәстмале сәр ч'әве хWә тәмьз дькьр, алийе дьне жи жь hерса qöлап ль щьг'ара хwә дьхьст. Ве йәке жи тәе бьгота к'омәки нәдьда дьле wийи әвин, кьрасе Wи тәнгаси ль бәдәна wи дькьр, дәсте хwә зу-зу давитә п'есира хwә, бьшкок вәдькьрьн, кьрас к'аш дькьр, Wәки кьрас тәнгасийе ль бәдәна wи нәкә.

Hәла wәхте щьвата фьрqейә кö Qасьм к'атьбе öзәка фьрqе hатә бжартьне, хут we р'оже кöба hәрдö щаhьла бәрбь hәв к'әлйа, тәе бьгота мина Мәме у Зи-

не Wан шәв гöстиле хwә бь һәв гöһәринә у бунә нәзкьрийе һәв. Нә ахьр Хәзал қиза Кәсо бәге бу? Қиза йәки öса бу, wәки қәза Нәхчване бәла кьрьбу, бь дәсти wи гәләк фьрқәчи, комсомол у сазкьрийе диwана ШеWре көштьбун, йане жи бь хwә к'öштьбу. Қасьм щарна дьфькьри у дьле хwәда дьгот: «Хәзал дьвә фелбазийе дькә, Wәки мәйдана баве хwәйә нәпакийе дһа фьрәкә. Гәло, кәзкьрьна һәқиқи ль гьлийе де-ба-ва, қәwм-пьсмама дьнһерә? Гәло, бь готьна wан Хәзале көб-кәзкьрьна мьн у хwә We бьдә тәмьрандьне? Нә ахьр Хәзале дәрһәqа де у баве хWәдı мьнра готийә, wәки «баве мьн жь дийа мьн кьзнакә, нахазә We бьбинә, мәщал бьк'әвә wи, we мә һәрда жи бькöжә.» Хәзал жь щмаәте у шәре Wани мqабьли дьжмьна кәздькә, мерани тәви wи шәри дьвә. Әһ, бәле өмьр бь хwә we паше бәнгитийа мә бьдә к'ъвше. Хәзале жи әW нәрәкәтийа Қасьм дурва дьдит, кәйфа хwә бь wи дьһани, пошман дьбу, чьма öса хәбәр дайә, йәqин фькра wи дәрһәqа Wеда бь тәмами һатә гöһастьне? ӘW әвинтийа кö орта wанда һәбу, шарәкева мьр.

Чоло жи жь хәбәрдана Хәзале зәндәгьрти мабу, һәр авр'әкә Wи, к'әләбәла бәдәна Wи дьфәтьсанд, илаща хәбәрдане нәдьдайе. Чоло öса һерс бубу, тәе бьгота роже хwәйә щәнге бир дһани, дьхаст Хәзал жь щвате дәрхьста, сәбәба хәбәрдана Wейә ишәвин же бьпьрсийа у бьһата сәр фькра хwәйә к'өтасийе.

Щвате ду хәбәрдана фьрқәчи у комсомолара

qрарәкә баш қәбулкьр у йәкдәнги жи һатә қәбулкьрьне, паше сәдре щвате щват нәсабкьр дадайи.

Жь шәве хеләк дәрбаз бубу. Гәләк фьрдәчи у комосол бәрбь мале хwә чун, ле һьнәк жи бәрбь шӧхӧле спарти чун, Хәзал һәвале хwәра һәла идареда руньштьбун, we хаст Чолора, йане Qасьмра һәwалда, ле жь деме wанә мәдәкьри We щӧләт нәкьр. Әw бәрбь ода Qасьмә хәвате чу, кагьзе кӧ рожәке пешда нвисибу, ноли һәрщар дани сәр стола wийә нвисаре, кәр вәгәрйа щәм һәвала хwә. Qасьм wәхте дит кӧ Хәзал бәрбь ода Wийә хәбате чу, әлбера хаст һәрә наме һьлдә. Әвинтийе әw мәщбур кьр, wәки әW һәрә. Qасьм бәре щьгарәк жь щева хwә дәрхьст, вехьст, қӧлапәкә кур лехьст у бь демәки хәйиди бәрбь щийе хәвата хwә чу, кагьз һьлда бь дьләки хәм ханд, ле wәхте щӧмле пешьн ханд, бәшәра Wи һьнәки вәбу, паше чьqаси ханд, aqаси ша дьбу. Тәе бьгота дьле Wи, Wира дьгот: «Хәзал бона щмаәте, сәва тә у шӧхӧле тә, тӧ wәхта тәра хаййи дәрнакәвә, сьдqе Weйи тәмьзә, чаwа шьрке ава зьмзьмке.» Ду хандьнера Qасьм бь бәшәрәкә хwәш вәгәрйа щәм Чоло, ль деме Хәзалейи посидә ньһери, вәбьшьри у гот:

— Гәли qиза! Хәвата мьн у Чоло гәләкә, сьве дьqәWьмә әм һәрнә Нәхчьване, һәвале Кулиев гази мә кьрийә, лазьмә әм нһа һазьрийа хwә бьвиньн, бе әме чь хәбәрдьн у әме чәнд пьрса жи бьднә сафикьрьне. Һун нһа мә бьбахшиньн!

Демәке шунда қиза хатьре хwә жь Чоло у Qасьм хастьн, бәрбь мале хwә чун.

Кәсо бәг сәва дәрәнг кʻәтьна қиза хwә малда гәләки нәрәкәт дьбу, жь hерса нава мале дьчу-дьhат, тәе бьгота Кәсо бәг дьле хwәда дьбежә: «Щаньм қиз чьнә, хандьна wане бьвә чь? hәла сәрда жи тәви шөхөле мера дьвьн. hәла бьнhерьн фәләка мә чаWа рʻәшбуйә? ДәWса аға-бәг одада рʻунен мәсәле лаиq бьнhерьн, мәрьве жь рʻйа хөде дәркʻәти бь дәсти зоға биннә сәр рʻйа hәq, иро гәдә-гуде гөнд бәрәв бунә, бәхте гөндәки Wа мәзьн кәл дькьн. hәр гәдәк Wан щьвате хWәда аға-бәға пепәз дькьн, бәлки бькьнщьриньн? Wәй дәwран, дәWран...» Кәсо бәге бь hерс пʻәрда пʻәнщәре Wеда авит, дәрва ньhерʻи, қиза хwә нәдит, диса одеда чу-hат, паше hат щәм мевана руньшт, бе кәмди хwә истәкʻана чае сәр истәкʻане вәхар. Зипьке худане мина пиже дара Чәкәме hеди-hеди сәр әʻнйа Wийә қәрмьчирʻа hол дьбун, дькʻәтьнә сәр халиче.

Хеләке шунда Хәзал hатә мал, чу ода мевана, сәлам да меване руньшти, чу щәм баве хwә, әW рʻамуса у бь дәсте хWә әw да сәрwахткьрьне, wәки hәр тьшт дузә, чаWa дьле тә дьхазә, рʻожа йнйе пәзе Wьрвә. Баве бе дьли хWә у тәе бьгота бь щурʻәки қиза хwә рʻамуса.

Чоло у Qасьм идара колхозеда тәне мабун. hәрда тужә-туж hәв дьнhерʻи. Хеләкә хөрт wан бь hәврʻа hәWалнәдьдан. Qасьм зәвта хwә нәани, хаст нама Хәзале бьхунә, ле Чоло имдада хандьне нәда wи, гот:

— Р'асти жи щмаәта мә wәхтеда р'аст готийә:— «Гиһа сәр к'ока хWә һешйн дьвә». Qасьм, әз гәләки жь тә хәйиндимә, тө готьне We кәчъке, мина р'ун кәсав дьки. Тә дит We кәчъке щватеда чь ани сәре мә? Ве щватеда We хWә да наскьрьне, Wәки We кәта нһа п'осте р'уви ль хWә кьрьбу, ч'әве тә, мьн у һәвале майин дайә п'әрдәкьрьне. Щвате мәйә бәреда, эваре мә чь дьгот, сьве щмаәта гөндә мә нахазә, заньбу, у дьбу шар—wар. Әwe фелбаз, һәла сәр тә бубу бәнги у тө жи бубуйи ашьqе We. Ай ашьq һа?.. Qасьм, бьнһерә дьжмьне сьньфе чьqаси qәwатә, ләма жи имк'ана хәвате надә мә. Ах Qасьм, Qасьм, тө чаWа һати хапандьне!.. Хәвата мәйә кәта нһа, к'әтә аве рода чу. Чь тәр'а бежьм, дьне-алəм дәрһәqа мерхасийа баве тәда һәwалдьдә, ле тө?

Wәхте Чоло хәбәрдьда, Qасьм жь шәрма сороморо дьбу, ле щар-щара жи вәдьбьшьри. Һерса Чоло бь к'әне Qасьм дьһат. Qасьм гот:

— Һәвале Чоло! Тө р'асти, кәму готьне тә щиданә, ле нзне бьдә әз ве наме бьхуиьм у паше тө чь бежи, әз әмре тәда һазьрьм.

— Qасьм, мала тә ававә, мьн әw qәwьльке бәнгитийе дитьнә у хандьнә. Р'ьнд дьвә тө әwe наме бона хWә хәWлә бьхунә, ле бона мьн нәлазьмә. Бәле, һәр фелбазәк дьхәвьтә, Wәки дәлк'е хWә бьдә дәрбазкьрьне у мәрьва бьдә бawәркьрьне. Әз нахазьм нама Хәзале бьбьһем, ле тө зани...

Qасьм диса бәр хWәда вәбьшьри у дәстбь хан-

дьна наме кьр: «Һəвале Чоло у Qасьм! Əз чаwа комсомол. гəрəке рʼаст бьнвисьм-һəма бəре əʼwлин, əз əʼрде нəкʼəтьмə, ле Хальте апе мьн һа ани сəре мьн. Йа дöда жи, бавĕ мьни нһа мала мədайə. Əw щəрде кö чунə Евлахе, Зəнгезуре у we зутьрке бенə qəза мə, баве мьн у йəки дьне сəркʼарийе ле дькьн. Дö рож пешда Əʼлə топал у Мирое шəйтан һатьбунə мала мə, бь сальхе wан щəрде Евлахе у Зəнгезуре ль чʼйае феза Нəхчьване гһиштьнə һəв, ища дəст бь таланкьрьна qəза мə кьрьнə. Бь сальхе баве мьн əwe рожа инйе, феза мədəна Хое, һьнда чʼйае Сор һəвбьбиньн, кьщуми сəр кəрийе колхоза мə жи бькьн, we пəзе мə гьшки таланкьн. Мьн жь баве хwə нəбьһистийə, ле мьнрʼа готьн, we тə у Qасьм жи бькöжьн у we дəрбазбьн. Əз жь wə вəнашерьм, баве мьн бəре чəнд шара һатьбу мал, мьн əʼламəти нədайə wə, бона we йəке изна wə һəйə wəкə гöне мьн щəза бьдьнə мьн. Əз тəгмин дькьм бəлки wə нəбьһистйə, ле щмаəʼта щи гьшк занə, wəки баве мьн дьхазə хьнзир бьвинə, ле дийа мьн нəвинə. Əгəр wи мəщал бьдита, We əз у дийа мьн бькöшта. Хəбəрдана мьнə ироийин щватеда, һəлбəт, нə бь дьле wə бу у öса жи дьле мьн, ле лазьм бу... Һивикьрьна мьн əwə, мəщала бьəʼфриньн бəлки дьжмьна рʼожа инйе бьгрьн, бəлки рəкəти текʼəвə qəза мə у мала мə. Апе Чоло у Qасьм, хəбəрдана мьнə ишəвин нə хаша wə һат, нə жи йа мьн, ле ишə олəщагə, дьвə һун мьн бawəр нəкьн, һəлбəт, əw шöхöле wəйə. Ле бəле, əз чаwа комсо-

мол, борще хWə дьqəдиньм у бь сьдqе тəмьз wəра дьвежьм. Дьвə hун нава кəсаве рожа инйеда шашвьн, əз дьwəк'ьлиньм, Wəки хəбəрдана мə се рож пешда буйə, йани рожа кö Хальте апе мьн əз к'ötамə, əw рожа сешəмебу, We рожеда бист рожа кəсавкьн, раст дьк'əвə рожа инйе, йане шəмийе, чьмки мьн малда дəh щара зедəтьр кəсавкьрийə, хут дьк'əвə Wан həрдö рожа. Əз баWəрьм hуне жи Wан рожа кəсавкьн. ƏW həрсе дəстə we феза мəдəна Хое, бəста к'еляка чйае Сор расти həв бен, we qə-wата хWə бькнə йəк у бь qəWата томəри нь-щуми сəр гöндe мə у гöнде щинар бькьн. Кəсо бəг баве мьнə, ве йəкеда шьк тöнə, əгəр əз бежьм нə баве мьнə, хəлqе сəр мьн бьк'ənə, ле мьн жоре ньвисийə, бь тə'мина мьн фə'мдарийə. Ле Кəсо бəг дьжмьне сьньфа пала у гöндиайə, ве йəкеда жи шьк тö-нə, əW нə дьжмьнəки садəйə, хут qəдаре щмаə'те у диwана Шewрейə. Əгəр жь дəсте wи нha бе, əwe диса нава ван гöнде qəза мəда həспе хWə бьбəзинə, гöлле qəтьл—хуне чекə, ле... Əз чawa комсомол, əз гəлəки хəвьтим, wəки баве хwə бинмə сəр рйа раст, ле нəбу, əw жь рйа хWə вəнəгəрйа у дha жи we рйа хwəда мəнкəм гьрт у пешда чу, дə шöхöле wийə, нə бьра əw пошманвə, нə жи əм. Öмре паше к'ьвшкə, к'и жь мə растə? Дə бь хатьре wə. Ви шöхölида дəстанина wəра дьхазьм!..

Qасьм wәхте хандьна наме хәлазкьр, ль Чоло ньһери, жь шабуна бь һәв к'әнйан, һәв ҥәмезкьрьн, тәе бьгота һәрда жь әшqа ньқарбун һәвр'а хәбәрдана. Аг'ри Чоло гот:

— Ә'фәрьм тәр'а, Qасьме көрбьра! Хёде мьразе wә һәв бькә! Һун бәр һәв кал у пирбьн! Мала щаньке ҥәшәwьтә, qизәкә мерхасә, йәкә мина Гога мәйә! Көрбьра, гәрәке мәрьв зу бawәр нәкә, бь ч'әве xwә бьвинә у паше ина бькә. Бьнһерә, qиза к'өрд у зедайа сәр qиза дьжмьне щмаә'та шewрейи хәдар, чawа мqабьли дьжмьна шәр' дькә 'у йа сәрә, мqабьли баве xWәйи ҥәлал. Бәле, мqабьли баве xWә...

Ду ве хәбәрданер'а Чоло у Qасьм бь лəз бәрбь тәwле жерин чун, нава нив сәҥәтеда данздәһ сийаре силаҥкьри бәрбь Нәхчьване рек'әтьн. Qасьм у Чоло хут we дәме ҥәму щийа лəWәнде силаҥкьри данә сәкнандьне.

VII

Шәвәкә паиза дәрәнгийә ҥьшкә сайи бу. Бе бь ҥәмде xwә дьwиланд. Стерк ль асимана к'әтнә р'әqасе, тәе бьгота һьнәк жь говәнде дьхәйидьн у мина тофане бәржер, бәрбь ә'рде дьһатьн у р'ева өмре xWә дьдан. Ә'wр'а жи щар-щара мина хелийе сәр һьнә кaWране стеркада дьгрьт, бьн xWәда вәдьшарт, ле щарна бьн хелиеда мина р'оа пьш ч'иева дәрк'әти дьчурьси.

Мәрьв кьжмәкʻар бу дәмәке ль We шанәшине тәмашәкьра.

Рʻаста бьнәтарʻа мәдәна Хоейә Нәхчьване, рʻастәкә зәфә бьләтә. Әʻрде we кʻәпур у шорʻә. We шәва кьшкә сайи кәрийе колхоза Сусе ль we рʻасте басквәдабун, хьрмә-хьрма wан бу, ль шорʻ-шәмпале дьчерйа. Зьке пез мина дәфе Wәрьмибу. Ньрийа Wанә qәрqашә шатахи, ль даре шоре дькʻәтьн, дарька щар-щара хwәрʻа qьсмәк ньлдьда, ле пәз диса пешда дьчу. Шьвана хwә дабунә орта кәрийа, хwәрʻа хәбәр дьдан, ле дуажойа дәрһәqа бәнгитиеда хWәрʻа дьготьн, дькʻәнйан. Нава хәбәрдана шьван у дуажоада, деләгөр у щеWрьке хwәва, хWә ль кәрийе пези жоре хьстьн, тәрqин ль пез кʻәт, кәри гьшк тәви һәв бун, ль шьван у кʻәлба бу һәйдадә. Аләбәш у кʻәлбе майин жи әмана деләгөре у щеWрьке we бьрин, агʻри Аләбәш тежькәк гьрт у хьстә нава ләхмә хwә, гәвьзанд. Деләгөре дө-се щара хwә ль Аләбәш хьст, ле мьнкʻуна азабуна тежька хWә нәдит. Щара дөда мина сәе һарбуйи сәва тежька хWә хwә ль кери хьст, диса пәз бриндар кьр у көшт. Дәнге гөлле шьвана рʻаста бьнәтара мәдәна Хое ньлдабу. Дөнздәһ сийаре жь гөнд дәркʻәти, әw дәнга дурва бьһистьн, кәта жь wана те ль һәспа хөрйан, һәwзаньбун, кө щәрде сәр кәрийе колхоза wанда гьртийә, ле wәхте дурва дәнге шьванайи «кощa-кощa, Аләбәш, Аләбәш», дьбьһистьн, сәрwәхт бун, Wәки нә щәрдәйә. Сийар wәхте лап незики кәрийа бун, Чоло кьрә qирин:

— Көро, иди бәсә, гөлла бавежьн, роже бе фишәке лазьми wәвьн!

Шьвана кәрийе тәвиһәвбуйи бәрәви щики кьрьн, һәма We дәме сийар Wанрә гьһиштьн, сәлам данә һәв, к'еф-кале һәв пьрсни. Сәршьван Wәк'ил гот:

— Һәвале Чоло у Qасьм! Wә ве ниве шәве херә? Һуне к'ӧда һәрьн? Баре огра wәйә херә?

— Wәк'ил, бьре мьи,—Чоло гот,—шӧкӧр херә, чьма щара пешинә әм шәв тенә щәм Wә? Р'астә, әва чәндәкә әм сәр Wәда нәһатьнә, ле мә дәрһәqа wәда тьме жи пьрсийә у әм һажь wә һәбунә. Гәли лаwька, мьqати дәWлята колхозевьн. Һун ро к'ӧда дьчьн пәзе хwә дьчериньн, шӧхӧле wәйә, ле эваре пез биньн гӧһәре бьнәтара гӧндда бьдьнә мәгәл.

Сийар у шьвана хатьре хWә жь һәв хастьн, сийара диса һәспе хwә лез ажотьн. Әw хеләкә хӧрт жь кәрийа дурк'әтьбун, Чоло гот:

— Qасьм у гәли һәвала! Мә шьванара гот qирәт рәWша мерайә! Бәле, растн жи ӧсанә. Нһа мәра лазьмә әм зәф фәсал һәрьн, сәва әм рева жь алийе дьжмьнада нәенә пәришанкьрьне, лазьмә әм бьвьнә чар тиша у гӧһе мә сәр һәвбә. Ль раста к'еләка Нәхчьване әме ниwа һәв бьсәкьньн, чьчах паши у пешийе мә гьһиштьнә һәв, әме тәвайи һәрнә нав бажер. Бирнәкьн, вәгәрандьне жи гәрәке әм бь wи щурәйи һәрнә гӧнд!..

Сийара гьшка бь һәвра гот:—«бәле, әйанә, һәвале Чоло». Һәрчар дәсте сийара чаWа лазьм бу, һәспе хWә бәзандьн. Дурва жь бьн нәле һәспа пьриске эгьр дьпәк'йан, тәе бьгота рәwша к'әскәкоре дьда We шәве.

К'атьбе фьрдейи дәзае Кулиев, хеләк жь шәве чубу, тәзә жь гӧнда вәгәрйа бу. Әw бәре чубу мал, hьнәки hеса бубу у паше вәгәрйабу щийе хәвата хWә, ль наме жь Бак'уе у гӧнда hати дьнhери. Әw гәләк намара ша дьбу, ле гәләкара жи hерс дьбу, hәма we дәме дәрге Wи вәбу, Кулиев ль дери ньhери у бь дәнгәки блынд гот:

— К'әрәмкә, к'әрәмкә!

Каләки бәжнеда нә аqаси блынд, чәнд архальх сәр hәвда ль хWә кьрьбу, руданәкә чилә-дәрдашә нурани ле, шьвдарәкә зәхм дестда, hеди-hеди пешда hат, сәлам да у гот:

— Hәвал, бьбахшинә! Фамила wәйә чawанә?

— Кулиев!

— Hун иро к'ӧда чубун?

К'атьб hьнәки бьн сьмелава вәбьшьри, фькьри у гот:

— Апо, wәра к'и лазьмә?

— Мьнра Кулиев лазьмә, лawо мәри ви hәйами гәрәке архайин нәвә,—кале гот,—дьжмьн бәлки идара Wәда жи hәйә, тӧ hажь пе тӧнәни? Әз бәрәваре гьhиштьмә Нәхчьване, hатьмә идара Wә, әв дәри нишани мьн кьрьн, мьнра готьн: «—Кулиев нәй вьрә» Әз жи нәта нha hива тә сәкьнимә.

— Апо, Кулиев әз бь хӧмә! Тӧ раст дьвежи, мәри гәрәке ве hәйне итбара хWә гәләк мәрьва нәйнә. Дьжмьн пьрә. К'әрәмкә руне, хьзмата хWә бежә?

— Кӧре мьн,—кале гот,—бь сальха тӧйи мина Кулиеви у әз баWәрьм, тӧ әw щамери. К'әрәмкә ве

наме бьхунэ у щава мьн бьдэ, чьмки фьрqэчи у комсомоле гӧнде мэйэ бэрэка чйе нэ налэки башданьн. Лawo, йэqин hун жи дэрhэqа We пьрседа дьфькьрьн. Эз гэрэке ишэв рек'эвьм, Wэки сьве бэрэваре хwэ бьгhиньмэ лawьке мэ.

Кулиев намэ чэнд щара ханд, hа алики жи сэре хwэ дьhэжанд, Wи паше ль деме кале ньhери, гот:

— Бэле эw мэсэлэ зува мэва э'йанэ. Мэтьрсьн, эме ван рожа дьжмьна дэрмдагкьн.

Намеда wa hатьбу нвисаре:

«К'атьбе фьрqейи qэза Нэхчьване hэвале Кулиевра!

Эва иро чэнд рожьн щэрде qачахайэ жь Евлахе, К'элбэщаре, Лачине, Зэнгэзуре hати рэнэтийе надьнэ мэ. Р'оже сэр чэнд гӧндада дьгрьн, талан дькьн, эшйа у пэре дьк'ана дьвьн. Дьк'эвьнэ мала зоре хьшре жьна hьлтиньн, мэрьве кӧ хаша Wан нае дькӧжьн. Р'астэ, партизане Евлахе, Зэнгэзуре, комсомол у фьрqэчийе ван гӧнде мэ мqабьли Wан шэр дькьн, ле qэWата дьжмьнэ пьрэ, мэра чэтьнэ эм wана алткьн. Бь сальха дьбежьн сэрк'арийе ль ве щэрде Эhмэд бэге Сэрдар огль жь Евлахе у Кэсо бэге к'ӧрд жь гӧнде Сусе дькэ. Бь сальхе бриндаре дьжмьн гэрэке ван рожe незик, ле к'ижан рожe, мэва нэ э'йанэ, пебэржери араневьн, тэви дэста Кэсо бэге бьн, тэмамийа гӧнде к'елэка Нэхчьване таланкьн, мэрьве кӧ хаша Wан наен бькӧжьн, паше дэрбази Ираневьн. Эм hиви дькьн зу имдаде бьдэ мэ.

К'атьбе ӧзәка фьрqейә гӧнде Щиле Һәбиб Әскәр оґли Р'амазанов».

Һәлбәт, Кулиев дәрһәqа wан qәwмандьне щәрде qачахада зә'ф р'ьнд зуньбу у һазьри дитьбу, әскәр шандьбу щийе лазьм, ле һәла һивйа ә'мре Бак'уе бу. Ду хандьна намер'а Кулиев жь шийе хwә р'абу п'ийа, нава оде чу-һат, паше диса р'уньшт, намә щарәкә дьне жи бәр чә'ве хwәр'а дәрбазкьр, дәстька телефоне бльндкьр, сәрәке идара сәйасәтер'а зәнгьлхьст:

— Һәвале Искәндәров, һуньн?

— Бәле, әзьм, һәвале Кулиев!

— К'әрәма хwә, зу wәрә вьр!

— Кулиев паше гази qӧмандаре әскәре Нәхчьване у т'әмамийа ӧзве бйурое кьр. Дәмәке шунда ода Кулиевә хәватеда һәвале газикьри гьшк щәм бун. К'атьб бона һәвала нама стәнди ханд, мала хwәр'а зәнгьлхьст:

— Фирузә, әзьм! Апе мьн жь гӧнд һатийә, әзе нһа wи бьшиньмә мал.

Кулиев дәстька т'елефоне дани, ль кале ньһер'и:

—Апо, әз гәләки мӧкт'аще де у бавамә, ле... Тӧ сәр сәре мьн у чә'ве мьн һати! Әз изна тә надьм, wәки тӧ пашда вәгәр'и, әзе тә чәнд р'ожа шунда сийари бьшиньм.

— На лаwо,—кале гот,—нһа wәхте мьни меванийе нинә, әзе паше бьвмә меване тә.

— Апо, әw шӧхӧле мәйә,—к'атьб гот,—тӧ лап

архайин һәрә мала мә. Йәқин тө бьзанвә болшевике wан нәғака алтқьн...

Кулиев у мәрьве руньшти бь щурәки кале данә разикьрьне у шандьнә мал.

— Гәли һәвала,—Кулиев гот,—бь тәғмина мьн, һун гьшк жи заньн wәки щәрдәкә мәзьн әва әғещә wәхтә жь Иране дәрбази wәлате мә буйә, жь Евлахе гьрти нәта гөнде қәза мәйә чйа талан дькьн, гәләк фьрқәчи у комсомол көштьнә у дькөжьн, йәқин we ван рожа дәрбази гөнде мәйә араневьи. Мә дөһва һазьрийа әскәрийе дитийә, ле фькра wә чийә?

Дәмәкә хөрт одеда тө кәси хәбәр нәдьда, тәе бьгота һәр сәркғарәк дьфькьрә, һьн әки шунда бйуғоеда we чь бежә, wәки кғомәке бьдә шөхөл, сәркғаре руньшти жь фькра зор дабунә кғьшандьна шьғара. Жь дуйе щьғара тәе бьгота одеда әwрәки мәзьн пешда һатьбу. Бистәке шунда дәнге нәғле һәспә, тәе қәй бьгота щмаәта одеда руньшти жь мьтале wан да дурхьстьне, һәр йәк щийе хwәда һазьр сәкьни, һива әмре Кулиев бун. Кулиев чәнд мәрьв шандьнә дәрва, хелә-ке шунда дәнге кғеф-кала у кғән сьвдәр һьнгавт, Қасьм, Чоло у мәрьве көчубунә дәрва, кғәтьнә һөндөр, дәст данә мәрьве руньшти, кғеф-кале һәв пьрсин. Кулиев зәвта хwә нәани у гот:

— Һун ве ниве шәве сәр сәра у чәва һатьнә! Қасьм, Чоло чь қәwьмийә?

— Чәве тә сәр гөлавә,—Қасьм гот,—шөкөр херә. Мә намәк анийә, йәқин һун дәрһәқа we йәкеда заньн, ле...

— Qасьм щан,—Кулиев гот,—намə к'е шандийə?

Qасьм ћьнəки сороморо бу, намə бəр к'атьбе фьрqе дани. Кулиев наме гəлəки ньћер'и, ле нькарбу бьханда. Мəрьве р'уньшти жи бесəбьр ћивйа к'атьб бун, wəки əwe наме wанр'а бьхунə, бəлки ə'ламəтийе т'əзə теда ћəнə. Кулиев хенщи наве «Хəзале» тьштəки майин нькарьбу бьханда. Лə'зəки шунда əw к'əнйа у гот:

— Ћəвале Qасьм! Мьн жь ве нама тə тьштəк фə'м нəкьр, хенщи навəки. Йəqин к'öрди ћатийə нвисаре, бəле? Ахьр əз змане к'öрди ньзаньм. Ћəлбəт, əв йəка жи кемасийа мьнə, wəки əз wəхтеда wи змани ћин нəбум...

Мəрьве р'уньшти жи ћьнəки бəр хwəда к'əнйан, ль ч'ə'ве Qасьм у Чоло нћер'ин. Qасьм р'абу п'ийа, гот:

— Намə qиза Кəсо бəге щəрдəбаши, Хəзала комсомол сəр наве мə шандийə. Щəрда Кəсо бəге, йа Евлахе у йа Зəнгəзуре гəрəке р'ожа инйе, ч'йае Сори феза мəдəна Хое ћəв бьбиньн, зйане бьднə гöнде дорбəре мə у паше ћəр'нə Иране.

Qасьм нама Хəзале дьле хwəда бь к'öрди дьханд у паше бь змане адрбещани ћəвалар'а т'əрщьмə дькьр, бь wи щур'əйи Qасьм т'əмамийа наме wанр'а т'əрщьмəкьр.

— Гəли ћəвала,—Qасьм гот,—дəрћəqа ве намеда, пьрсе к'е ћəнə, əзе бьдьмə сафикьрьне? Кəсо бəг кəта ишəв жи ль гöндə, дьбə нћа йане сьве ћəр'ə бьгћижə

дәсте хWә. Ћивикьрьна мьн жь wә әwә, кӧ наве ве кәчке ве гаве бәла нәкьн.

— Бәле, ћәвале Qасьм, тӧ раст дьвежи,—Кулиев гот,—гәли ћәвала! Wәхте бәре руспийе мәйә адрбещан одада рудьньштьн, хӧра жь кәму тьшти qьсә дькьрьн. Мьн хут жь wан бьћистийә, wәки жьна кӧрд бәр ћәр тәли-тәнгасие мере хWәда сәкьнийә. Рожа дьвә щәнг, әw мина бьра пьшта мере хwә дьсәкьнә. Дӧкӧтә, те кӧтане. Дьköжә, те köштьне... Иро дода кӧрд пьшта щмаәта хWә сәкьнийә, сәва азайе у бәхтәwарийа пашwәхтие, кәта мqабьли баве хWә шәр дькә. Хәзалә чәнд салийә? Әw чуйә мер, йане на? Чоло хӧсуси тӧ жь алийе мә гьшкада Хәзала qиз сәлам бькә у разибуна мә бьдә we.

— Ӧмре Хәзале,—Qасьм гот,—дьгћижә нәйждәћноздәћ сала, ћәла нәчуйә мер...

— Ћәвале Чоло у Qасьм,—ћәр тьшт бона мә әйанә. Дьжмьн ранәзайә, ван чәнд рожа тәмамийа фьрqәчи, комсомол у активе гӧнд бьднә силаћкьрьне, бьра ћазьр бьсәкьньн. Тӧ у Qасьм жи сәркарийе ль wан бькьн. Ћәлбәт, Qасьм щаћьлә, ле щербандьна тәйә пьрә. Әме рожа кьвшкьри йәqин кьщуми сәр wанкьн, ле бәле алийе Wәда гәрәке дьжмьнәк нәрәвә у аза нәвә. Дә гәли бьра! Ћунә нә хамьн, чawa лазьмә тәбийе хwәда бьсәкьньн.

Чоло, Qасьм у хәбатчие qәзае хатьре хwә жь ћәвдӧ хастьн, рewи бәрбь щәдандьна огьра хwә

чун. Кӏатьбе фьрдейи дәзае ду чуйина Чоло у Дасьмра эгещәйи фькьри, тәе бьгота тәмамийа гӧнде дәзае, чйа у бани расте ви бәр чәве хвәра дәрбазкьр у гот:

— Кәча кӏӧрд, кәча кӏӧрд! Тӧ дийа мьн кьрьви! Хәзала кӏӧрд бона азабуна щмаәте у хвәшбәхтийа ванә сьве, чаWа мьдабьли баве хвәйи кәлал дькә шәр? Бьнһерьн, диза кӏӧрда, хӧдане чь то кәмдейә? Бьнһерьн, We чаWа мьвта сера баве хвә да мә у бона мә жи рйа пашальхе вәкьр? Дә гәли һәвала! Һәла мә бәтьрпер драр дәрхьст, Wәки әскәре мә һәрә һьнда мәдәна Хое. Әва иди дӧ рожьн, wәки әскәре мә табийе хвәда сәкьнинә, һива әмре мәнә. Мә өса жи тәмамийа активе гӧнде дәзаера йәко-йәко готийә чь бькьн. Дьжмьн нькарә пашда һәрә, чьмки партизане Евлахе у Зәнгәзуре парава ледьхьн, пеши жи мә гьртийә. Алие Р'оавае Чоло гьртийә, ви алида әз гӧманьм, ле алие Р'оһьлате чйанә асенә у wьра жи мәрьве мә бь чәк-силак сәкьнинә, әме Wәкә дӧсәд әскәр жи бьшиннә wьр, иди ви алида жи архайинвьн...

Һәвале кӧ щәм кӏатьб руньщтьбун, жь алийе Кулиев у дӧмандаре әскәрда сьпартьн стәндьн, Wан жи дәрһәqa We щәнгеда фькра хWә готьн у һәр йәки заньбу, Wәки сьве зу; кӏи кӏӧда һәрә у we чь бькә? Нишана Wанә щәнгейә ньщумкьрьне се гӧлле топе бун, сәр киме qраре wан, се гӧлле топе кӧ һатьнә авитьне, гәрәке кәму алйада дәрбази ньщумкьрьнебьн. We шәве мәрьве һӧндӧре ода кӏатьбда дәст данә һәв, хатьре

хwə жь həв хастьн, бәрбь мале хwə чун, ле сьве зу hәр кәс чу гhиштə дәста кӧ сьпартьбунә wи.

Бәрбанга сьве бу. Hәла гӧнди жь хәwа бәрбанга сьвейә шьрин ранәбубун. Кәсо бәг меване хwәва, Әлә топал, Хальт, Миро, Тәйар бәг, мәллә Бьро, Әфое фьрдәчи у гәләке дьне жь гӧнде Сусе дәркатьн, бәрбь щәрда Нәхчьване чун. Щийе къвшкьри гhиштьнә дәсте. Wан hаж пе тӧнәбу кӧ партизане Евлахе у Зәнгәзуре щәрде qачахе Евлахе у Зәнгәзуре мина гаранәкә дәwер дабунә пешийа хwə у бәрдьданеда. Дәсте шәрдайә Евлахе у Зәнгәзуре мqабьли партизане Шewре шәрдькьрьн, wәки рожа иниейә къвшкьри бьгhижьнә дәста qачахайә Нәхчьване у бь qәwәта томәри ньщуми сәр партизане гӧнде аране бькьн, бәрә wандьн у дәрбазбьн. Щәрде Евлахе у Зәнгәзуре hаqаси бәр партизане сор шәр кьрьн, кәта wәхте шәрте дайи hат гьhишт. Hәрсе щәрде дьжмьна рожа инйе у wәхте къвшкьри hьнда чйае Сор расти hәв hатьн, qрар кьрьн, тәне пешда у пешда hәрьн, чьмки партизане Евлахе у Зәнгәзуре алийе парава пешда дьhатьн, тәне илаща wан мабу пешда бьрәвийана.

Бәрәвар бу. Qасьда щав данә Кулиев у qӧмандаре әскәр, wәки дьжмьн раст wәхте хwәда бәрәви щийе къвшкьри буйә. Рожа иниейә эваре бу, се гӧлле топе hатьнә бәрдане, әскәр у партизане сор мина зипьке гӧллә сәр дьжмьнда рәшандьн. Дьжмьн хаст пешда hәрә, илаща wи тӧнәбу, хаст пашда вәгәрйа диса ӧса. Кәсо бәги wан дәра бәләд бу, хаст щәрде бәрбь

Сусе бьрәвинә, чолойа ле кьрә рьнгин, кәсойа диса бәрбь чйае Сор һатьн, мьqабьли әскәр у партизана шәркьрьн. А wи чахи Сәрдар оғли у Кәсо бәг сәрwахт бун, wәки әwә нава мәксәреданә у тә тьре Кәсо бәге сәре хwә дьда, wәки Хәзале әw фьротийә.

Шәре болшевик у qачаха кәта наварожейә рожа ләде кьшанд. Чьqа дьчу болшевика һәлqа мәксәре тәнг дькьр у дәрбази кьщуме дьбу. Qачахе сағмайи дитьн тӧ нлаща рәве тӧнәнә, әw бь тәмами тәслими әскәр у партизане сор бун. Бь әмре qӧмандарийе партизане Евлахе у Зәнгезуре, әскәр у партизане qәза Нахчьване раста келәка чйае Сор расти һәв һатьн, wан алтндарийа хwә бьмбарәк у пироз дькьрьн, wәки ван qәзада кока мӧсафатист, дашнак у qачаха бь тәмами һатә һьлдане.

Бь әмре qӧмандарийа әскәрие чьqа дил һәбун, щергә данә сәкнандьне, Кулиев әмьр кьр, wәки «Кәсо бәг у Сәрдар аға кинә, жь щерге дәркәвьн?» Әw нава дилада тӧнәбун. Паше чәнд дил у се лawьке жь гӧнде Сусе чун нава кӧштийа гәрйан, леше Кәсо бәге у Сәрдар аға анин. Әламәти данә Кулиев, wәки мӧсафатисте гӧнде Сусе: Әлә топал, Миро, Хальте бьре Тәйар бәге һатнә кӧштьне, ле Әфо бәр мьрьнейә.

— Гәли һәвала,—Кулиев дәст бь хәбәрдане кьр,—әз алтьндарийа wәйә иройин бьмбарәк у пироз дькьм! Һӧрмәт у сианәт wәра! Мә иро жи гәләк qӧрбан данә! Тариq дьдә кьвше, азабун бе qӧрбан навә! Qӧрбана кәта дәqа пашьн бь мерхаси шәркьрьн. Бьра

рәкмәт wанвә! Наве wан we бь нәрфе зәрин нава тарида мәда бе нвисаре. Р'астә, qәза мә жь дьжмьн hатийә тәмьзкьрьне, ле пашмайине сьньфе he гönде qәза мәда эпещәнә, лазьмә wан жи бьднә әйанкьрьне. Нha партизан, фьрqәчи у кömсомол дькарьн hәрьн бь шöхöле хwәва мьжулбьн...

Дәмәке шунда партизан, фьрqәчи у комсомоле Евлахе, Зәнгәзуре хатьре хwә жь нәхчьванийа хастьн у бәрбь щи-мәскәне хwә рек'әтьн. Партизане Нәхчьване ч'әләкә бьлә't к'олан, мәйте дьжмьна ;авитьне у сәр пәчьнандьн. Бистәкә хöрт шундатьр, кәсәк hьнда чйае Сор нәма, hәр кәс бәрбь бажер у гönде хwә чу.

VIII

Гölан бу. Мәha гöла у кölилке рәнгawази. Тәе бьгота hәр гöл у кölилкәк бь hәвр'а к'әтьйә лаще, hәр йәк жь wан дьхwәзә дha рьнд, дha бәдәw у дha лә'тиф бе к'ъвше, wәки инсан жь we ньзбькә, же бине бьстинә.

Р'ое нава бәдәwәтийа тәбийәтеда таще хwәйи зерин к'öбар дабу сәре хwә, тиренща хwәйә зерин мина к'әскәсора рәнгawази рawәшандьбу сәр дәшт у зозана. Дәнге страна шьвана, к'алина бәрх-мийа, мьккина кар-бьзьна, дәнге щмаә'та хәватк'арә ль чоле дha рәWш дьда бәдәwәтийа гölане.

Бае нәрмьк бь нәмде хwә собәк'ари дькьр, wи жь дәщта у зозана бина гölави дьhани, тьжи qәфәса

бинбәра дькьр у деме wан р'адьмуса, паше диса дәстбь сәйранга хwәйә һәртьми дькьр. Р'әфе думәqәска жи сәр гӧнде Сусер'а к'әтьбунә чәрхе, тә дьгот хәлqе сәлам дькә. Гӧнде Сусе жи бь бәдәwәтийа т'әбийәтева мина букәкә к'ӧрдайә дерәаwази һатьбу хәмьландьне.

Гӧнде Суседа дә'wәт бу. Дә'wәта пенщ дьле бь сала һива һәв сәкьни, we шайеда мьразе wан һәв шадьбу у дьгһиштьнә мәхсәда хwә. Р'аста орта гӧндда пенщ дәф у пенщ зӧр'на ледьхьст. Пенщ говәнд һатьбунә гьртьне, һәрәке бь qайдәки ледьхьст, сәрговәндиа дәстмала хwәйә нәqьшанди дьбьр-дьһанин, р'әqаса хwә у листька говәнде дьнһер'ин. Qиз, бук у жьна аwаз-аwази хwәкьрьбун, qоле зер'а сәр к'офи у ә'нйе хwә ньтьрандьбун. Мера к'олозе к'ӧрдайи бь шә'л-шьмаqийе к'әскәсори дабунә сәре хwә, сап'оке хьромә бьрqонәк кьрьбунә льнге хwә, архальх сәр архальхада ль хwә кьрьбун, к'әмбәре зивә әт'әклийә зер'кьлдайи, qәма дһа р'әwш дьда бәжн-бала лаwе к'ӧрдайә мерхас.

Говәнд гьран дьгәр'йан, дәнге дәфа у зӧр'на гӧнде щинарә адрбещан, әрмәни, ч'йае Сор, мәдәна Хое, р'аст у бәрп'ал һьнгавтьбун. Зер'е сәр к'офийа у ә'нйа жьна бь п'әнще р'оер'а к'әтьбунә qал-щәнге, тәе бьгота әw бәр тиренще р'ое п'атә дьдә у wер'а дьһатә р'ае. Т'әмашәчийа чаwа ә'дәт шабаш дьдан, дәнге дәфчийа нава һәwеда бәла дьбу: «Мали ава Кальке Сәйдо, бист манат шабаш да! Мали ава!.. Мали ава!.. Мали ава!..»

Демәке шунда дәстбь рәqаса щаһьлайә «Qаз-qаз» бу. Һәр пенщ дәф у зӧрна wи qайдәйи хьст, щаһьл к'әтьнә рәqасе, чәид щара ләз чун-һатьн, сәрговәнди у пашговәндн qанщнә зәхм дабунә дәсте хWә, qанщ дәсте хwәда дьтӧqӧландьн, к'ижан рәqасчи хWә шащ дькьр, йәк ледьхьстьн. Бь qануна ве рәqасе сәрговәнди чь бьда дәсте хwә, гәрәке рәqасчийа дәстхьста. Сәрговәнди бәре дәстмала хWә жь шева хwә дәрхьст да дәсте хwә, һьнәки вьрда-Wеда бакьр, Wәки рәqасчи бьвиньн, рәqасчийа жь щеве хWә дәстмал дәрхьстьн сәр дәсте хwә данә листьне, ле гәләка жи дәст нәхьст, жь алие сәрговәндида рәqасчи дьһатә к'ӧтане. Тәмашәчи жи дур дьсәкьнин хwәра бь'wан дьк'әнйан. Сәрговәнди дәстмал кьрә щева хWә, зарәк һьлда, да сәр стуйе хWә, рәqасчийа жи һәрәке зарәк һьлда, ле дәрәнгк'әти гәләкбун, диса qанща сәрговәнди к'әтә хәвате, щмаәт дпса дәрәнгк'әтийа к'әнйа.

Дә, дә'wате к'ӧрда бун: хӧдане дә'wәта бона һәWа тәмьз у дә'wәтвани гьшк нцивьн, гӧндда кон вәгьртьбун. Кӧлаве хӧрьстани һатьбунә рахьстьне, сәр wанда әмәни у халиче нәхшаWази һатьбунә данине, балгийе qушгуки бь щергә данибун. Ситьле бьлә'тә гошт у бьрьнщ сәр кӧчька дьк'әльжин. Шәрбәтчийа щере щәрбәте нава дә'wәтийа дьгәрандьн.

Р'успийа Wәхте гәләки тәмашә дькьр, һьнәки дьWәстйан, бәрәви конәки дьбун, чай-qаWә вәдьхарьи, дәст бь сӧкбәте дькьрьн, дьготьн у дьк'әнйаи. Һьнәка жи жь ӧмре хWәйә бәре qьсә дькьрьн.

Нава Wанда каләки кәвте сали руньштьбу, Wи истә-к'ана хWәйә чайе рәткьр, сьмел у руйе хWә кьрә нь-заме, бь демәки гәш Сәйдо дәст бь хәбәрдана хWә кьр:

— Щмаә't, Wә гьшка Wәкә хWә дьне дитийә, мә руйе хWә бәр таве сьпи нәкьрийә? Әм haqaci ль wәлате Р'оме, Иране у Ираqеда ман, Wә qәт рожә-ке дит, wәки сәрк'аре мә бен wa тәви әшqа щмаә'те бьн. Нәла бьнhерън, qөльхчие Шewре чьqа мәрьвнә садәнә, Wәхте qөльхе, qөльх, wәхте шайа жи чawa мәрьве садә тәви мә әшqе дәрбаздькьн. Бьнhерън, әва рожа дөданә к'атьбе фьрqейи qәзае у qөльхчие майин hатьнә вьр, чукар'а, чукьн, мәзьнар'а, мәзьн. ХWә Ку-лиев нә мәрьвәки чукә, сәрк'арийе ль тәмамийа щмаә'-та qәзаке дькә. Нәла бьнhерън, чawa тәви лаWька дьләйизә, хWә тәне бәр дәфе qәйде Адрбещани дьр'әqьсә. Зә'ф р'ьнд те бира мьн, те бежи хут ноли р'ожа иройин әw qәwмандьна бәр чә'ве мьнә. Эла мә ль зоза-не Синәкейә Wәлате Р'оме данибу. Р'ожәкә hавинейә хWәш бу, гөл-чичәка бь hәвр'а хәбәр дьда, кәwаса мәри-йа wанр'а дьhат, бае нәрмьк жи хWәр'а дьWиланд. Ди-са дә'wәт бу, әгәр әз шаш нәвьм дә'Wәта көре Әкмәде Дьрбо бу, бь тәгмина мьн, сале р'әв-бәзеда мала Wи у чәнд көрапе Wи бәрбь әширәте к'өрдайә Щьзире чун у паше вәгәрйанә щәм мә. Дә, эла мә әләкә мә-зьн бу, щмаә'те hөрмәта Әкмәд дьгьрт, әW мәрики нәй хәравбу, ләма жи щмаә'та әлейә п'ае п'ьр hатьбу дә-wәте, хWәр'а дьрәqьсин, hәспа сийар дьбун, дьк'әтьнә щьриде. Дә, дә'wәт бу, hәр щур'ә шайи дәрбаз дькьрьн.

Хöде тəва əʼйанə, дане нибро бу, ньшкева дəстə щəндьрме Рʼоме пеш зомева дəркʼəтьн, овəбашийе мə сəва höрмəта wан кʼафьра бьгрə, əʼмри сəр дəфчи у зöрнəчийа кьр, wəки qəйде щьриде лехə у əм кʼомə мер, дəфчизöрнəчи пеш wанва чун. Дə, мə гот бона höрмəта wан əм пеш wанва дьчьн, əW жи мəринə, we шавьн, we бь демəки гəш сəлəме бьдьнə мə, дəʼwəта мə бьмбарəк у пироз бькьн. Wəхте мə незикайи ль wан кьр, wан öса пöрчийе xwə кьрьбун, тəе бьгота мə нанəк харийə, wан кəрик, йане жи əв дəф у дəʼwəта бь хəрще wан те кьрьне. Qəрəз, əм тəвайи кəта hьнда дəʼwəте hатьн, овəбашйе мə дьзгина həспе щəндьрмəбаши гьрт у гот:

— Əфəнди, бəн рища эдйорəм, атлардан дöшьн, бизлə той кʼечирдин, бираз əкʼмək, кʼəбаб йейин, сонра исə öз ишниздир рьща эдйорəм! (Əфəнди, əз hиви дькьм, жь həспа пəйавьн, лəʼзəки дəʼwəте бьhерьн, hьнə нан у кʼьвав бьхöн ле паше шöхöле wəйə, hиви дькьм!) Wəхте овəбашийе мə wанра гот, тəе бьгота щəндьрмəбаши рази бу, жь həспа пəйа бун, лаWьке щаhьл həрəке сəре həспəке гьртьн, бьрьн тəWьландьн, wан жи дəмəке ль говəнде ньhери. Дə, дəʼwəт бу, qиз бука жи рьнд ль xwəкьрьбун, щмаəʼта мəйə кʼörда жи бəдəWə, щəндьрмəбаши у щəндьрма мина гöр ль пез бьнhерə, ль qиз у бука дьнhери. Həлбəт, щмаəʼт ве йəке кəсйа, ле щəкмеда бьра hаqаси бьнhерийана, кəта чəʼве wан дəркʼəта. Сəре щəндьрмəбаши сəр дьhəжйə, тəе бьгота мина сəе бьрчи ав жь дев дькʼьшйа. Əw

щийе хwәда рәкәт нәсәкьни, әмри сәр дәфчи у зөрнәчи кьр, Wәки qайде тьркайи «К'онйе лехә». Дә, дәфчи у зөрнәчийе мә жи бәнгзадәбун, чәWa дьвежьн, агьрәк нәмабу Wәки wan хwә бәр гәрм нәкьрьбу, һәр тьшт заньбун. Wан әлбера qәйде «К'онйе» лехьстьн. Р'асти жи әw мqамәки баш бу, хөбәре чоке мәрийа дьрәqьси. Щәндьрмәбащи әмри сәр чәнд щәндьрма кьр әW ләйстьн, бистәке шунда щәндьрмәки бәжнева бьльнд, к'ънще кәрбиейә рьнд хөкьри, хwә жи бәдәwбу, мьле хwә бьльнд кьр, бәрбь щәндьрмәбаши чу, әw тәглифи рәqасе кьр, тәе бьгота щәндьрмәбаши жи хатьре wи нәшкенанд, дәрк'әтә орте әмри сәр дәфчи у зөрнәчи кьр—«Wи мьqами тәзә лехә!» Фәqире дәфчи у зөрнәчийа жи әw мьqама диса Wәк'ьланд, щәндьрмәбаши хеләке ләйист. Щмаәте жи шабаш ьдьда дәсте щәндьрмәбаши, ле wи qөрьш дьданә дәфчи. Һәрдө дәсте щәндьрмәбаши тьжи пәрә бубун, әW пәрә гьшк бешәрм кьрә щеве хWә. Чәнд щара өса дәсте wи тьжи пәрә бу, wи өса давитә щева хWә. Аг'ри Wи дәсте хWә бьльндкьр бәрбь овәбаши чу, тәглифи ләйстьке кьр, әW һьнәки һәвра листьн. Дә, щмаәт бу, жьна-мера ль листька Wан мезә дькьр, паше щәндьрмәбаши бәрбь к'өлфәт чу, гази к'е кьр, кәсәк нәһат, әве йәке herca Wи гәләки ани, паше диса бәрбь qиз-бука чу, мьле чәнд кәвда гьрт, к'әсәк нәһат, Wәхте вәгәрйа, дәсте хWә дәфчи у зөрнәчиара һәжанд, дәнге Wан да бьрине у готә овәбаши:

— Йаһо, олан гавир огlу, инучун qьзлар бәннән

ойнамйорлар? (кӧре гәwьра, qизе Wә чьма мьнра нализьн?)

Овәбашийе фәqир иди заньбу, ле мераннйа хwә ӧнда нәкьр, гот:

— Бәре әwльн, кӧлфәте мә тьрьнгийа бәр дәфе у зӧрне нькарьн бьлизьн, йа дӧда жи әдәте мә кӧрдада тьште ӧса наqәWьмә, жьне мә хәривра тәвайи бьлизьн, әw йәка hьм бона мера у hьм жи бона жьна шәрмә, әйбә.

— Әзе ньha шәрме-әйбе нишани тәдьм, те wн чахи бьзанви чийә шәрм?—щәндьрмәбаши гот,—кӧро зу бькьн, дәсте овәбаши гьредьн у си зопәйи лехьн, бьра щарәкә дьне бьзанвә чийә шәрм...

Әмре щәндьрмәбаши әлбера hатә qәдандьне, qәщәра wәхте овәбашн дькӧта, wн жь щаhьла hивикьр wәки дәнге хwә нәкьн, бьра мьн бькӧтьн, herса Wане дайнә, we hәрьн, бьра дәWәта мә шәпьрзә нәвә. Ду си зопәира, дәhe дьн жи лехьсхьн, ту кьр, әм hиштьн бәрбь hәспе хwә чун, hәспе хwә сийарбун у щәкьмин. А дә гәли бьра, we роже жи бьнheрьн, иро жи мезәкьн, чьqa фьрqикә мәзьн hәйә. Qәт дәнге хwә нәкьн, әм кәтьнә зьке дийа хWә...

Аньле руньштн гьшка бь hәвра гот: «әшәдбьлah Сәйдо тӧ раст дьвежи, qӧльхчийе Шewре садәнә у жь пашьла мә дәркәтьнә, чәWa әм дькарьн мәмбәри hәвкьн...» Hәма we дәме дәнге дәф—зӧрнейи мьqаме гӧләше лехьстьн, жь hазьра hәркәс бәрбь щийе гӧләше чу. Гӧ-

лəшчи Əйлаз у Кьнйаз бьн мьqаме гöлəшеда həв дьбърьн-дьhанин, ле кəсəки-кəсəк ə'рде нəдьхьст, тə дьгот qəwата hərда анəгори həв бу. Тəмашəчийа həр кəси qəwме хwəйи гöлəшчи дьпəсьни, дьqужйан, гьва фəсала ə'рдехьстьне wир'а дьгот. Мьqаме гöлəше həр мəрики тəмашəчи дьда кəWəскьрьне, дьхаст гöлəш бьгьрта, хöбəре дьране хwə дьчир'ьканд, дəсте wан бе кəмди wан блънд дьбу. Həма we биста тəмашəчиайə кəwəск'арда Кьнйаз Əйлаз кьрə сəмте, льнг авитə бəр wи, əW ə'рдехьст, хəбəре ə'фəрьмейə щмаə'те дор бəр hьлда.

Р'аста пешбəри гöнд бь сəда həсп hатьбунə тəWландьне, гьшкə бь зине «Урьсийə» сəдəфкьрибун. Wəхте мəрийа фəсал ль həспе тəWланди бьнhер'ийа, гöне мəрийа wан дьhат, нəWqе wан жь бьрчибуна гьhиштбунə həв, зьке wан qəвз бубу, жь бьрчина шьнəшьна wан бу, тə т'ьре hива хайе хwə у балгийе бука сəкьнибун.

Р'о жь нивро шксəтьбу. Гəрма гöлане р'ьнд дьqьжьланд. Wəхте тə ль тиренще р'ое дьнhери, тəе бьгота ч'йае зерин hатьнə чекьрьне, ə'wра жи рəwша бəлəкийе бəрфе дьда ч'йае зерин. Гöнде Сусе рəWша дəwəте хöкьрьбу, бь hewa бер'а даре coqaqa у нəWшада бь həвр'а дьк'ətьнə щьриде у тə т'ьре əw шə'де гəлəкгəлəк qəWмандьнанə, ле р'ожа ироййн бəр щмаə'та гöнд п'атə дьдьн у бь Wанр'а ша дьбьн.

Говəнд диса гьран дьгəр'йан. Wəхте сийаркьрьна бука пер'а гьhиштьбу, пенщ зава у пенщ бук к'ətьнə

говәнде, дьрәqьсин. Дәнге шабаша пенщ дәфчийа диса нава һәWеда блынд дьбу. Дохтр Әлиев к'әтьбу дәсте Ә'вдьлмәщид, wи у Гогера ша дьбу.

Дәмәкә хөрт шунда лехьстьна дәфа у зөрна һатә сәкнандьне, буке хелийе ал-гәвәз хwәкьри бьрьнә пьж пәрда. Бь әдәте к'өрда, щмаә'та дә'wәте бәре мале баве букада данә руньштьне, дәст бь харьна хөрәк у вәхарьна шәрбәте бу. Дәнге страна к'ълама «Хәривейә» жьн у qизайә сәр букада мина дәнге шарур-бьлбьла дьһатә бьһистандьне, We стьране агьр дьле де у баве qиза дьхьст.

Ду харьна нинра, щмаә'та руньшти шайи бьмбарәк у пироз кьрьн, wан гьлийе хWәйә һәрә рьндә шьрин, гьлийе хwәйә һәрә qәнщ зава у букара дьготьн, де у баве qиза жи разибун дьданә щмаә'те. Хәлq һеди-һеди дәрдьк'әтә дәрва, һәр пенщ говәнд диса дьмьлмьлин.

Бистәкә хөрт шунда, дәфчи у зөрнәчийа мьqаме хwә гөһастьн, qәйде щьриде хьстьн. Һәр сийарәки, wәкә һөньре һәспа хwә, һәспа хwә бәр дәфе дьда рәqасе, ле гәләк сийар жи дьбунә щот, дәсте хWә дьданә һәв, һәспе хwә дьбәзандьн, һьнәка жи гөллә давитьн. Сийаре һәспе qөлә бәр дәфе әдәти qөлә дьда рәqасе, кәта мьле wи дьгьрт, к'олозе хwә давит у бае бәзе әW жь әрде һьлдьда. Щмаә'та дә'wәте жь чука гьрти кәта мәзьна чит гьртьбу, тә дәрзи бавита әрде, жь дәст щмаә'те нәдьк'әтә әрде, ль сийара у бәза һәспе wан мезә дькьрьн. Мәрьве топбуйи, гәләка дәрһә-

qa həспе сийарада щинаре хWəра нета хWə дьгот. Ньнəка дьгот: «Нəспа фьланкəсе, We белги бинə». Е дьне дьгот: «На, нəспа беванкəсе We бинə». Ньнəка жи дьгот: «Щаньм, əв нəспана гьшк неч, нəспе Шəкройи qöлə We белги бинə. БьнНерə, мина мəрьва бəр дəфе дьрəqьсə, мина хəзала жи чьвт дькə». Ле гəлəк дəWətийа жи хəбəр нəдьдан, тəне тəмашə дькьрьн.

Хелəке шунда дəнге дəфа у зöрна hатə бьрине, кö дьчунə балгийе буке, гьшк щерге сəкьнин, Чоло хWə да орта сийара, гот:

— Дə, həвале Кулиев, к'ərəмкə!

— Гəли хушк-бьра, qəWм у пьсмама! Иро дəWətə, дəWəта кьзкьри, хушк-бьре мə—Qaсьм-Хəзале, Э'вдьлмəщид Гоге, Надьр-Ч'əврəше, Əкмəд-Назе, Əскəр-Qазейə! Əв дəф у дəWəта бьра бьмбарəк у пирозбə. Чawa щмаə'та мə дьбежə—«тер кöр-qиз, мале дьнебə! Сəр балгики кал у пирбьн! Пəй həр щəфаира, сəфайə». Əв дəф у дəWətана бьра жь дəр мале мə кем нəвьн! Hун гази мəкьн у əм жи ббьнə дəWətийе əWлəде wə. Əз Wə гьшкара qəWət у сьнəте дьхазьм! Дə, wəра огьрбə!

— Гəли сийара,—Чоло гот,—щийе хWəда həла бьсəкьньн, əзе ве лə'зе навниша wə бьгрьм. Hуне раст həрьн дəрк'əвьнə бьнəтара рйа пашальхə кö дьчə qəза Шəруре, Wьра се гьрьк hənə, hун Wьра диса гьшк щергə бьсəкьньн, əзе навниша wə дəрба дöда бьгрьм, паше əзе хWə бьдьмə пəрəки сийара, Wəки əз бь Wə

гьшкава бемэ к'ьвше, wэхте мьн шьмаqийа дор к'ользе хwэ hэжанд, иди сэре hэспе хwэ бэрдьн. Эз тэгмин дькьм hэр тьшт эйанэ. Hha hэла нэчьн, эм буке хwэ сйаркьн у жь нава гёнд дэрхьн, паше дькарьн hэрьн. Кёро, гэли дэфчи у зёрнэчийа qэйде щьриде лехьн!

Дэнге дэфа у зёрна диса кэму дэр hьнгавт, сиар нава гёндда к'этьнэ щьриде, бьразава у бэрбуйа бук ль hэспе нер кьрьн, бэрбук жи сийар бун, бьразава у qэwме заве йэки сэре hэспе бука к'ьшанд у дёда жи зэнгуйе hэспа букада гьртьн у жь нава гёнд дэрк'этьн.

Сийаре буке зува бэрбь щийе к'ьвшкьри чубун, hэр пенщ бук гhиштьбунэ феза мэдэна Хое, бэрхвана бэрхе нер дьhанинэ пешийа бука, хэлата хwэ дьстэндьн.

P'ое гёлийе хwэйэ зерин hеди-hеди бэрэв дькьр, ле тэ тьре дэмэке гёлийе хwэ шэ дькэ, hьнэки дьдэ дэрэнгихьстьне, wэки пенщ дэwэте гёнде Сусе тэмашэ бькэ, к'ижан сйар балгийе буке бэре тинэ у we чь хэлате бьстинэ? Сийаре буке бь кэму qраре к'ьвшкьри жь щийе хwэ лэqйан. Мэнзилэ бе кэсаб дур бу, гэлэк hэсп рева wэстийа бун, льват пе нэдьбун, ле hэла гэлэк жи дьчун, ле wэй ль we бэзе. Гэлэк сийар жи жь hэспе хwэ пэйа дьбун, сольх дьданэ hэспе, дэстк'еши хwэ дькьр, хwэ дьрэвйа, hэспе жи дьда пэй. Сийаре hэспе qёлэ Шэкро пешийа гьшка бу, эw зу-зу жь hэспе пэйа дьбу, сольх дьдае, диса сийар дьбу, жь сийара дэрбаз дьбу. Hэвразе бьнэтара гёнд пенщ сийар гhиштьне, жь wан hэр пенщ сийара, hэс-

пе qӧлә пешийа гьшка гьһиштә гӧнд, пенщ дәзмале ал-гәвәз авитьнә стуйе һәспе qӧлә, балги тәркуйа һәспе Wи гьредан, сйаре qӧлә чәрхәк-дӧдӧ да һәспе, диса ль сийаре буке вәгәрйа, сийаре дӧда Әнвәр, сийаре сьсйа Бәкър балги дәрхьстьн, хәлате хWә стәндьн ль сийаре буке вәгәрйан.

Дәмәке шунда, һәр пенщ бука жи незикайи ль гӧнд кьрьн, һәма Wи чахи бь әдәте кӧрда щаһьла зава һьлкъшандьбунә сәр бане ханйе Wан, һәрәке чәнд сев дабуне, wәки Wәхте бук пәйакьрьне һьнда шемика ль кофийа wанхьн. Зава һәр кәс сәр бане ханийе хWә һазьр сәкьнибу. Хәсуйе бука һәрәке кәвчик у тасәк дабунә дәсте хWә, кәвчи ль тасе дьхьстьн у бь рәqас пеш буке хWәва дьчун. Хеләке шунда, бук һәр кәс бәр авайе wан пәйа кьрьн, сәр сәре wанда какафика у пәре һур рәшандьн, зара жи бәрәв дькьр, ле зава жи сев ль сәре дәстгьртийа хWә дьхьстьн у жь бан пәйа бун,

Ду пәйакьрьна букара дәфчи-зӧрнәчийа диса дәст бь хәбата хWә кьрьн, говәнд бәр дәре пенщ мала дьгәрйан. Хеләкә хӧрт шунда мале завада дәстбь харьна хӧрәк, вәхарьна шәрбәте у чайе бу, ле qиз у бук һәла говәндада дьләйистьн.

СӘРӘЩӘМ

Пешхәбәр 3

П'ара ә'wльн

Qьшла Чоло у шәр' 5

П'ара дӧда

Огъра хере 61

П'ара сьсйа

Шәр' мqабьли дьжмьне сьньфе 130

Әʼлие Әʼвдьлрәһʼман Мамедов
ГӦНДЕ МЕРХАСА

Рʼедактор Э. У. БӘКʼОЕВА
Шкьлкʼеш Л. Л. БЕРБЕРЙАН
Рʼедакторе бәдәwәтйе А. Б. ГАСПАРЙАН
Рʼедакторе техникйе Е. А. АХИРЙАН

ВФ 06942 Тʼәмбә 2036 Тираж 1000

Тʼәслими нәшьрхане кьрьнә 16/X 1967
Бона чапкьрьне һатйә qолкьрьне 9/VII 1968
Бәлге мәнгәне 13,12
Бәлге нәширәте 7,6
Кʼаґәз $70\times108^{1}/_{32}$
Qимәт 32 кап.

Нәшьрхана 1—е йа сәрwертийа сәнайа полиграфейә сәрәкәйә комитеа прессаейә дәwләте, рәх Совета Министред Рʼеспублика Әрмәнистанейә Советиейә Сосиалистие.

EZDIKI.COM

DIYARNA
KENDAL
OFFERT PAR

INSTITUT KURDE DE PARIS
ENTRÉE N° 797

89 LITTERATURE

EVD ELIÈ EVDILREHMAN

GUUDÈ MÊRXASA (LE VILLAGE DES HEROS)

ROMAN EN LANGUES KURDE CAR CYRILLIQUE

EVERAN 1968 216P

N° D'ENTREE: 797

Қимәт 32 кап.

EZDIKI.COM

K